

DIŞ POLİTİKA YAPIM SÜRECİNDE ENERJİ KAYNAKLARININ ROLÜ: İRAN ÖRNEĞİ
(1979-2019)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MELİS İLAYDA YARŞI

MERSİN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI İLİŞKİLER

ANABİLİM DALI

MERSİN

HAZİRAN-2020

**DIŞ POLİTİKA YAPIM SÜRECİNDE ENERJİ KAYNAKLARININ ROLÜ: İRAN ÖRNEĞİ
(1979-2019)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MELİS İLAYDA YARŞI

**MERSİN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

ULUSLARARASI İLİŞKİLER

ANABİLİM DALI

DANIŞMAN

DOÇ. DR. AZİME TELLİ

MERSİN

HAZİRAN-2020

ETİK BEYAN

Mersin Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nde belirtilen kurallara uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada,

- Tez içerisindeki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda ilgili eserlere bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu,
- Atıfta bulunduğum eserlerin tümünü kaynak olarak kullandığımı,
- Kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı,
- Bu tezin herhangi bir bölümünü Mersin Üniversitesi veya başka bir üniversitede bir tez çalışması olarak sunmadığımı,
- Tezin tüm telif haklarını Mersin Üniversitesi'ne devrettiğimi beyan ederim.

ETHICAL DECLARATION

This thesis is prepared in accordance with the rules specified in Mersin University Graduate Education Regulation and I declare to comply with the following conditions:

- I have obtained all the information and the documents of the thesis in accordance with the academic rules.
- I presented all the visual, auditory and written informations and results in accordance with scientific ethics.
- I refer in accordance with the norms of scientific work about the case of exploitation of others' works.
- I used all of the referred works as the references.
- I did not do any tampering in the used data.
- I did not present any part of this thesis as an another thesis at Mersin University or another university.
- I transfer all copyrights of this thesis to the Mersin University.

29 Haziran 2020 / 29 June 2020

İmza / Signature

Melis İlayda Yarşı

ÖZET

Enerji kavramı, Soğuk Savaş'ın bitimiyle birlikte devletlerin dış politikalarında etkisini arttıran bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada; devletler için enerjinin ekonomik çıkarlar veya yatırım amacıyla düşünülmesinin yanı sıra politik bir unsur olarak ele alınması mümkün olmaktadır.

1991 yılında Soğuk Savaş'ın sonlanmasıyla birlikte güvenlik algısında meydana gelen değişim, enerji ve enerji güvenliğinin farklı bir boyuta geçmesine yol açmıştır. Bu bağlamda, güvenlik algısı askeri alanda değerlendirilirken, Soğuk Savaş'tan sonraki dönemde diğer alanlar da güvenlik bağlamında değerlendirilmeye başlamıştır. Bu noktada öne çıkan enerji güvenliği; enerji nakil hatlarının güvenliği, enerjinin sürdürülebilirliği, kesintisizliği gibi etkenlere bağlı olarak ele alınmıştır.

Enerji kaynaklarının varlığı kimi zaman avantaj kimi zaman dezavantaj olarak yorumlanmaktadır. Bu çalışmada, enerjinin devletler açısından avantaj veya dezavantaj olarak değerlendirilebilmesine örnek olarak İran İslam Cumhuriyeti verilecek ve "avantaj mı, dezavantaj mı?" sorusunun cevabı aranacaktır.

İran İslam Cumhuriyeti'nin enerji zengini bir devlet olduğunu görmekteyiz. İran'ın enerji zenginliği jeopolitik konumunun da etkisiyle İran'ı üzerinde düşünülen bir devlet haline getirmiştir. Batıdan Basra Körfezi'ne komşu olan, kuzeyinde ise Hazar bulunan İran jeopolitik bir güç olarak değerlendirilmektedir. Aynı zamanda Doğu ile Batı arasındaki enerji geçiş noktalarının üzerinde bulunması İran'ın jeopolitik önemini desteklemektedir.

1979 yılında meydana gelen ve İran'ın dış politikasında önemli bir kırılma olan İran İslam Devrimi'ne kadarki süreçte ABD'nin Ortadoğu Bölgesi'ndeki müttefiki olarak değerlendirilen ve Batı yanlısı politikalar izleyen İran'da, bu tarihten itibaren siyasi kararlarında değişimler gözlenmiştir. Fakat değişen dış politika çizgisine rağmen, İran enerji politikasının tek bir çizgide ilerlediğini söylemek mümkündür. İran'ın diğer bir önemi ise sahip olduğu nükleer güçtür. Nükleer güce bağlı olarak İran yaptırımlara maruz kalmıştır. AB tarafından da uygulanan ve İran'ın enerjisini hedef alan yaptırımlar konusunda anlaşmaya varılmış ve P5+1 devletleri ile barış süreci başlamıştır.

Anahtar Kelimeler: İran İslam Cumhuriyeti, Enerji kaynakları, Enerji politikası, Dış politika, 1979 İran İslam Devrimi.

Danışman: Doç. Dr. Azime TELLİ, Uluslararası Siyaset Anabilim Dalı, Mersin Üniversitesi, Mersin.

ABSTRACT

With the end of the Cold War, the concept of energy comes across as a factor that increases the influence of states in their foreign policies. At this point, it is possible for states to consider energy as a political element as well as for economic interests or investment purposes.

With the end of the Cold War in 1991, the change in security perception led to a different dimension of energy and energy security. In this context, while the perception of security was evaluated in the military area, other areas began to be evaluated in the security context in the period after the Cold War. At this point, the energy security that stands out has been taken into consideration due to factors such as the security of energy transmission lines, sustainability of energy, and non-interruption. As mentioned above, the existence of energy sources is sometimes interpreted as an advantage and sometimes a disadvantage. In this study, the Islamic Republic of Iran will be given as an example of how energy can be considered as an advantage or disadvantage in terms of states and the answer to this question “*advantage or disadvantage*” will be sought.

The existence of energy sources is sometimes interpreted as an advantage and sometimes a disadvantage. In this study, the Islamic Republic of Iran will be given as an example of how energy can be considered as an advantage or disadvantage for states and ‘advantage or disadvantage?’ the answer to his question will be sought.

We see that the Islamic Republic of Iran is an energy-rich state. Iran's energy wealth has made Iran a considered state due to its geopolitical position. Iran, which borders the Persian Gulf to the west and the Caspian to the North, is considered a geopolitical power. At the same time, its presence on the energy transition points between East and West supports Iran's geopolitical importance.

In Iran, which was considered an ally of the United States in the Middle East in the period up to the Islamic Revolution, which occurred in 1979 and was a major break in Iran's foreign policy, and followed pro-Western policies, changes in its political decisions have been observed since then. But despite the changing foreign policy line, it is possible to say that Iran's energy policy is moving along a single line. Another important thing for Iran is its nuclear power. Iran has been subject to sanctions due to its nuclear power. An agreement has been reached on sanctions imposed by the EU, targeting Iran's energy, and a peace process has begun with the P5+1 States.

Keywords: Islamic Republic of Iran, Energy resources, Energy policy, Foreign policy, 1979 Islamic Revolution in Iran.

Advisor: Doç. Dr. Azime TELLİ, Department of International Politics, Mersin University, Mersin.

TEŞEKKÜR

Tez çalışmamın yürütülmesinde desteğini esirgemeyen ve beni sürekli motive edeni bilgi ve deneyimlerini benimle paylaşan danışmanım Doç. Dr. Azime Telli'ye, değerli yardımlarını esirgemeyen Doç. Dr. Çağla Gül Yesevi'ye ve Dr. Öğr. Üyesi Onur Şen'e, çalışmalarım sürecinde bana sonsuz sabır gösteren, yazım ve noktalama işaretlerini gözden geçirerek yardımcı olan Hatice Yarşı ve Mustafa Nedim Ongun'a, bu süreçte bana destek olan tüm arkadaşlarıma ve hayatımın tüm aşamalarında olduğu gibi bu zorlu süreçte de maddi-manevi destekte bulunan, sabır gösteren, benimle birlikte hareket eden ve bu konuda bana güvenen babam Dr. Garip Yarşı'ya, annem Gülçin Yarşı'ya ve kardeşim Utku Onat Yarşı'ya teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
İÇ KAPAK	i
ONAY	ii
ETİK BEYAN	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
TEŞEKKÜR	vi
İÇİNDEKİLER	vii
TABLolar DİZİNİ	ix
ŞEKİLLER DİZİNİ	x
GRAFİKLER DİZİNİ	xi
KISALTMA VE SİMGELER	xii

1. GİRİŞ	1
2. DIŞ POLİTİKA VE İRAN'IN ENERJİ GÖRÜNÜMÜ	8
2.1. Dış Politika Yapım Süreci	9
2.2. Değişen Güvenlik Algısı ve Enerji Güvenliği Boyutu	10
2.2.1. Soğuk Savaş Sonrası Güvenlik Algısı	12
2.2.2. Enerji Güvenliğinin Artan Önemi	13
2.3. İran'ın Enerji Görünümü	15
2.3.1. Petrol	16
2.3.2. Doğal Gaz	18
2.3.3. Kömür	21
2.3.4. Nükleer Enerji	22
2.4. Jeopolitik Düşüm Olarak Basra Körfezi	24
3. İRAN JEOPOLİTİĞİ VE ENERJİ POLİTİKALARI	26
3.1. İran'ın Jeopolitik Konumu	29
3.2. 1979 Devrimi Öncesi İran Enerji Politikası	31
3.3. Devrim Dönemi İran Enerji Politikası ve ABD ile İkili İlişkiler	32
3.3.1. Ruhullah Humeyni'nin Enerji Politikası (1979-1989)	34
3.3.2. Rehineler Krizi	34
3.3.3. Ambargo ve Yaptırımlar	35
3.4. Devrim Sonrası İran Enerji Politikası	37
3.4.1. Ebu'l Hasan Beni Sadr Dönemi (1980-1981)	39
3.4.2. Ali Hamaney Dönemi (1981- 1989)	39
3.4.3. Ali Ekber Haşimi Rafsancani Dönemi (1989- 1997)	39
3.4.4. Muhammed Hatemi Dönemi (1997- 2005)	41
3.4.5. Mahmud Ahmedinejad Dönemi (2005- 2013)	41
3.4.6. Hasan Ruhani Dönemi (2013-)	43
4. İRAN ENERJİ KAYNAKLARININ DIŞ POLİTİKA YAPIM SÜRECİNDEKİ YERİ	
4.1. İran Dış Politikası ve Öncelikleri	45
4.1.1. 1979 İran İslam Devrimi Öncesi Dönem	46

4.1.2. 1979 İran İslam Devrimi Sonrası Dönem	47
4.2. BM Yaptırımlarının İran Dış Politikasına Etkisi	48
4.2.1. Yaptırım Kararları Süreci	49
4.2.2. Yaptırımların Gevşetilmesi ve Etkileri	54
4.2.3. Yaptırım Anlaşmasının Bozulması ve Etkileri	56
4.2.4. Yaptırımların Petrol Sektörüne Etkisi	57
4.2.5. Yaptırımların Doğal Gaz Sektörüne Etkisi	59
4.2.6. İran Dış Politikasında OPEC Faktörü	60
5. SONUÇ VE ÖNERİLER	62

KAYNAKLAR	67
ÖZGEÇMİŞ	72

TABLÖLAR DİZİNİ

	Sayfa
Tablo 4.2.2. Kaldırılan Yaptırımlar	55

ŞEKİLLER DİZİNİ

ŞEKİLLER	Sayfa
ŞEKİL 2.4. BASRA KÖRFEZİ	24
ŞEKİL 3.1. İRAN'IN JEOPOLİTİK KONUMU	30
ŞEKİL 3.1.1. BASRA KÖRFEZİ- HAZAR VE İRAN	30

GRAFİKLER DİZİNİ

GRAFİKLER	Sayfa
GRAFİK 2.3.1 İRAN KANITLANMIŞ PETROL REZERVLERİ	17
GRAFİK 2.3.1.1. KANITLANMIŞ PETROL REZERVLERİ (Venezüella- SA- İran- Irak)	17
GRAFİK 2.3.1.2. 2011- 2017 İRAN PETROL ÜRETİMİ	18
GRAFİK 2.3.2. İRAN DOĞAL GAZ ÜRETİM VE TÜKETİM MİKTARLARI	19
GRAFİK 4.2.1. İRAN'IN EKONOMİK BÜYÜME ORANLARI (2011-2017)	54
GRAFİK 4.2.4. 1977- 2002 İRAN PETROL TÜKETİM / İHRACAT DEĞERLERİ	57
GRAFİK 4.2.4.1. İRAN PETROL ÜRETİMİ (2014-2018)	59
GRAFİK 4.2.5. 1972-2022 İRAN DOĞAL GAZ TÜKETİM/ İHRACAT DEĞERLERİ	59

KISALTMALAR VE SİMGELER

Kısaltma / Tanım

AB:	Avrupa Birliği
ABD:	Amerika Birleşik Devletleri
BM:	Birleşmiş Milletler
BMGK:	Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
BMKP:	Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı
BP:	British Petroleum
GSMH:	Gayri Safi Milli Hasıla
IMF:	International Monetary Fund
KOEP:	Ortak Kapsamlı Eylem Planı
NATO:	North Atlantic Treaty Organization
NPT:	Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons
OPEC:	Organization of the Petroleum Exporting Countries
UAEA:	Uluslararası Atom Enerji Ajansı

1.GİRİŞ

Bir devletin bir başka devlete ya da devletlere yönelik izlediği politika olarak tanımlanan dış politika, içeriğinde birçok etkileşim unsurunu barındırmaktadır. Söz konusu unsurlar arasında ekonomi ve ticari ilişkiler de yer almaktadır. Bu bağlamda, ekonomik zenginliği elinde bulunduran devletlerin küresel düzende önemli bir güce sahip olduğu görülmüş, bu durum da enerji kaynakları ile ilişkilendirilmiştir. Buna bağlı olarak enerji kaynaklarının dış politikaya etkisi konusunda da farklı yorumlar gündeme gelmiştir.

Enerji ve enerji güvenliğine dış politika kararlarında öncelik veren İran İslam Cumhuriyeti'nin, dönüm noktası olarak kabul edilen 1979 İran İslam Devrimi'nden itibaren dış politika kararlarında radikal değişiklikler yaptığı gözlemlenmiştir. Öte yandan; enerji zengini bir ülke olarak doğal kaynaklar İran dış politikasındaki yerini korumaya devam etmiştir. İran'ın jeopolitik konumu, Basra Körfezi'nde söz sahibi olması ve bu nedenle bölgedeki birçok enerji zengini devlete göre ayrıcalıklı konumda olması ülkenin dış politikasını çeşitli açılardan etkilemektedir. Enerjinin, İran dış politikasında temel unsurlardan biri olması bu çalışmanın çıkış noktasını oluşturmaktadır.

Bu çalışmanın amacı; Basra Körfezi gibi stratejik bir noktaya yakın olan, bölgenin enerji nakil hatlarını kontrol eden ve kanıtlanmış fosil rezervleri dünya sıralamasının üst basamaklarında yer alan İran'ın dış politikasını enerji kaynakları üzerinden realist yaklaşım doğrultusunda değerlendirmektir. Söz konusu değerlendirme yapılırken; İran'ın devrim öncesi Şah Pehlevi Dönemi'ndeki dış politika çizgisine değinilecek ve devrim sonrası süreçte bu çizgide yaşanan değişimlere yer verilecektir. Dış politika yapım sürecinde yaşanan değişimlerin enerji ile olan bağlantısına odaklanılarak yaşanan gelişmeler değerlendirilecektir. Bu noktada İran'ın ABD ile olan ikili ilişkilerine de vurgu yapılacaktır. İran'ın bölgedeki konumuna değinilecek ve bölgedeki diğer enerji zengini devletlere göre neden ön plana çıktığı sorusuna cevap aranacaktır. İran'ın enerji zenginliği bağlamında kanıtlanmış enerji rezervlerine bakılarak, bu durumun İran dış politika yapım sürecindeki için önemine vurgu yapılacaktır.

Araştırmanın Problem İfadesi

Günümüz uluslararası sisteminde önemli bir unsur olan enerji, bir devletin dış politika kararlarını ne şekilde etkilemektedir? Enerji kaynaklarının, devletin dış politika yapım sürecindeki rolü nedir?

Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Bu çalışmanın amacı; İran İslam Cumhuriyeti özelinde fosil rezerv varlığının dış politika kararlarındaki etkisini vurgulamaktır. Aynı zamanda çalışmada 1979 İslam Devrimi dönüm noktası olarak kabul edildiği için başlangıç olarak tercih edilmiştir. Çalışmada, İran'ın dış politika yapım sürecini ve enerji politikalarını etkilemesi açısından Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ile olan ilişkilerine ve bu bağlamda ikili ilişkilerde yaşanan krizlere değinilmesi amaçlanmaktadır. Bu noktada hedef, devletler arası ilişkilerde enerjinin önemini vurgulamaktır.

Araştırma Soruları

- İran'ın enerji politikası nedir?
- Basra Körfezi'nin kontrolünde İran'ın rolü nedir?
- İran'ın enerji görünümü nedir?
- İran'ın fosil kaynak rezerv varlığının İran'a sağladığı avantajlar nelerdir?
- İran ve ABD arasındaki ikili ilişkilerde enerjinin rolü nedir?
- Dünya enerji pazarında İran neden ön plana çıkmaktadır ve bu durum dış politika yapım sürecini nasıl etkilemektedir?

Araştırmanın Önemi

Enerji, küreselleşme ile devletlerin üzerine yoğunlaştığı bir başlık konumuna gelmiştir. Bu bağlamda Ortadoğu'da fosil kaynak rezervlerinin fazla miktarda olması, bu bölgede çeşitli gelişmelerin yaşanmasına neden olmaktadır. İran İslam Cumhuriyeti ise bölgenin kaynak zenginliğine sahip olan devletlerinden biri olarak dikkat çekmektedir. İran, enerji zenginliğinin bir sonucu olarak birçok gelişme ile karşı karşıya kalmış ve bu durum İran'ın küresel sistemdeki durumunu etkilemiştir. Bu etkiler siyasi, ekonomik ve diplomatik alanlarda kendini gösterirken, söz konusu etkilerin en önemli nedeni olarak İran İslam Devrimi belirtilmektedir. İran'ın geçtiği süreç ve yaşanan gelişmeler İran dış politika yapım sürecinde de etkisini gösterirken, çalışmada, İran İslam Devrimi'nin temel nedenlerine değinilecek, enerji ile ilişkisi analiz edilecek ve yaşanan gelişmelerin İran dış politikasındaki etkilerine bakılacaktır. Aynı zamanda dış politika yapım sürecinde bir diğer etken olan jeopolitik konuma ve İran özelinde jeopolitik konum- enerji ilişkisine de yer verilecektir. Bu çalışma; gerek küresel bir unsur haline gelen enerji ve enerji güvenliği konusuna, gerek dış politikada çok önemli bir paya sahip olan jeopolitik konuma

değindiği için önem taşımaktadır. Ek olarak, literatürde konuyla ilgili çalışmalarda kısaca değinilen İran enerji görünümü detaylı bir şekilde ele alınacak, İran'ın rezerv varlığı aktarılabacak ve dış politika kararları ile olan ilişkisi ve dış politika yapım sürecindeki etkisi tartışılacaktır.

Literatür Özeti

Enerji ve dış politika yapım süreci arasındaki bağ ile enerji politikaları, literatürde çoğunlukla realist yaklaşım altında ele alınmaktadır. Realizm; gücü, devleti ve çatışmayı ön plana çıkaran bir yaklaşımdır. Diğer taraftan literatürde; enerji konusunda liberal düşüncenin de etkisini görmek mümkündür. Bu noktada; küreselleşme ile birlikte sistemin yapısının değiştiği ve çok uluslu şirketlerin öneminin arttığı belirtilmektedir. Aynı zamanda enerji kavramının, liberal düşüncenin etkisi ile ön plana çıkan uluslararası ticaret üzerinden ele alınabileceği belirtilmektedir. Enerji nakil hatlarının, enerji güvenliğinin ve enerji ticaretinin liberal politikalar sayesinde bir düzen içerisinde sürdürülebildiğinin altı çizilmektedir. Fakat günümüzde enerji odaklı gerçekleşen gelişmelere baktığımız zaman, aktör olarak devletin varlığının uluslararası örgütlerden daha üstün olduğunu görmekteyiz. Bu da realist düşüncenin enerji konusunda tercih edilmesinde bir neden olarak karşımıza çıkmaktadır. Enerji çalışmalarında ise Uluslararası Enerji Ajansı'nın verileri sıklıkla başvurulmuş kaynaklardır. Aynı zamanda literatürde İran araştırması yapıldığında İran İslam Devrimi'nin ve Humeyni'nin İran'a etkisi sıklıkla karşılaşılan bir konudur. Yapılan literatür araştırmasında karşılaşılan temel nokta ise İran'ın enerji kapasitesinin dış politikasında bir koz olarak kullanıldığıdır.

Edward Hallett Carr, *The Twenty Years' Crisis (1919-1939)* adlı eserinde realizm ve idealizm akımlarının karşılaştırmasını ve incelemesini yapmaktadır. Her iki kuram arasında bir dengenin var olması gerektiğinin altına çizen Carr, eserinde Birinci ve İkinci Dünya Savaşları arası dönemi ele almakta ve barış kavramının söz konusu dönemdeki kırılganlığına ve Milletler Cemiyeti'nin başarısız olduğuna değinmektedir. Carr, barışın kırılganlığını ise Birinci Dünya Savaşı sonrasında yapılan barış anlaşmaları üzerinden ele almaktadır. Uluslararası sistemde denge unsurunun önemine dikkat çekilen eserin beşinci ve altıncı bölümlerinde realist teorinin ne olduğuna ve sınırlarına değinilmiştir. Aynı zamanda Carr, eserinde realizmin temelinde yer alan çatışma kavramını insan doğasına değil siyasetin doğasına dayandırmaktadır. Aynı zamanda Carr, uluslararası sistemin küresel güç ve kurallar ile şekillendiğini de savunmaktadır.

Hans Morgenthau'nun, *Politics Among Nations* adlı eseri realist düşünceyi ele almaktadır. Bu bağlamda, eserde dünya üzerindeki sorunların ve uluslararası politikanın insan doğasından kaynaklandığına vurgu yapılmakla birlikte uluslararası siyasetin devletler arasındaki güç mücadeleleri sonucu oluştuğuna değinilmektedir. Morgenthau aynı zamanda barışın kalıcı olmadığına, gelişmelerin şartlara göre şekillenebileceğine vurgu yapmaktadır. Bu bağlamda

uluslararası siyasette ön plana çıkan kavramın güç dengesi olduğunun altı çizilmektedir. Ek olarak eserde devletlerin küresel sistemde tek aktör olduğu savunulmaktadır.

Kenneth Waltz, *Uluslararası Politika Teorisi* adlı eserinde devletlerin, uluslararası sistemin birbirlerine benzeyen aktörleri olduğuna değinir. Sistemin anarşik yapısına değinilen eserde, aynı zamanda söz konusu anarşinin sistem içerisinde güvensizlik ortamına neden olduğu belirtilmektedir. Güvensizlik ortamının da devletleri güce sevk ettiğinin altı çizilmektedir. Bir devletin dış politika kararlarında sistemin yapısının ve devletin yapabilirliğinin etkili olduğunu vurgulamaktadır. Aynı zamanda Waltz eserinde, iki güçten oluşan bir sistemin istikrarı getireceğini ifade etmektedir. Bu noktada, belirli tehdit düşüncesinden hareketle iki gücün birbirini daha iyi gözlemleyebileceğini, devletlerin kararlarını bu doğrultuda verebileceğini ve sonucunda istikrarlı bir sistemden bahsetmenin mümkün olduğunu belirtilmektedir.

Evren İşbilen, *Nükleer Satranç: İran ve Nükleer Silahlanma Politikası* adlı eserinde İran'ın nükleer silahlanma politikasına değinmektedir. Şah Muhammed Rıza Pehlevi döneminde İran'ın Batı ittifakının güçlü bir üyesi olarak kabul edildiğine ve SSCB'yi çevreleme politikasında önemli bir konumda değerlendirildiğine vurgu yapılmaktadır. Aynı zamanda İran'ın Washington tarafından nükleer konularda "en çok gözetilen ülke" statüsüyle ödüllendirildiğine ve nükleer konusunda İran'ın teknik destek aldığı ülkeler arasında ABD'nin ön sıralarda yer aldığına yer verilmektedir. 1979 Devrimi'nden sonra ise Humeyni'nin Batı karşıtı politikalar izlemesiyle birlikte ve Irak'ın İran- Irak Savaşı'nda kimyasal silahlar kullandığı gerekçesiyle nükleer programına hız verdiği ve bu dönemde teknik ortaklarının SSCB ve Çin olduğu belirtilmektedir.

Abdullah Yeğin, *İran'ın Bölgesel Faaliyetleri ve Güç Unsurları* adlı eserinde İran İslam Cumhuriyeti'nin güç unsurlarından olan jeopolitik konuma değinilmiş, önemli iki enerji havzası olan Hazar ve Basra Körfezi arasında yer almasına dikkat çekilmiştir. Bu bağlamda İran'ın enerji nakil hatları üzerinde bulunmasının bir sonucu olarak, dünyada kanıtlanmış petrol rezervlerinin %70'i ve doğalgazın %40'ı üzerinde etkili bir aktör olarak tanımlanmıştır. Aynı zamanda, bir ülkenin gücünün sahip olduğu enerji ile doğrudan ilişkili olduğu yorumunda bulunulan eserde, yıllara göre İran doğalgaz ve petrol rezervlerine de yer verilmektedir.

Barış Adıbelli tarafından ele alınan *Pax Persica: İran Jeopolitiği* adlı eserde İran'ın jeopolitik konumunun, yer altı kaynaklarının büyük güçler arasında mücadele başlattığı yorumuna ve İran'ın Avrasya için önemine yer verilmiştir. Aynı zamanda 1979 İran İslam Devrimi'nin İran dış politikasında yarattığı etkilere değinilmiştir. Bu bağlamda, Humeyni'nin dış politika anlayışına ve İran Anayasası'nın dış politikasını düzenleyen 52-155. maddelerine yer verilmiştir. Ek olarak, 1989'da cumhurbaşkanı olarak göreve başlayan Ali Ekber Haşimi Rafsancani dış politikası, 1997'de cumhurbaşkanlığı görevine gelen Muhammed Hatemi'nin dış

politika kararları, 2005 yılında cumhurbaşkanı olarak seçilen Mahmut Ahmedinejad'ın dış politika yapım sürecindeki tutumu ve kararları aynı zamanda bu süreçte yer alan P+1 ülkeleri ile İran'ın taraf olduğu Nükleer Anlaşma ve 2013'te cumhurbaşkanı olarak seçilen Hasan Ruhani'nin dış politika yaklaşımı aktarılmıştır.

Edvard Abraham *Modern İran Tarihi* adlı eserinde İran'da politika yapımcıların kararlarına yer vermiştir. Bu bağlamda cumhurbaşkanlarının kısaca hayatlarına da değinilmiş ve kararlar bu doğrultuda değerlendirilmiştir. Aynı zamanda Stockholm International Peace Research Institute verilerinden elde edilen 1977-1994 arası İran petrol gelirleri de eserde yer almakta ve veriler realist bakış açısıyla enerji politikaları ile birlikte değerlendirilmektedir.

Necdet Pamir *Enerjinin İktidarı* adlı eserinde enerjinin ne olduğuna, günlük yaşamdaki yerine ve önemine değinmekle birlikte enerji güvenliği konusuna da vurgu yapmaktadır. Eserde enerjinin, bir ülkenin gelişiminde ve hatta Necdet Pamir'in değimiyle "var olmasında" rolünün ne olduğuna cevap aranmaktadır. Aynı zamanda enerji kaynaklarının ve tarihi sürecin de ele alındığı kitapta, enerji konusunda ön plana çıkan devletlerin de enerji politikalarına yer vermektedir. Bu bağlamda eserde Amerika Birleşik Devletleri'nin enerji politikası dışa bağımlılığı azaltmak, güvenli petrol ve doğal gaz üretimi, enerji verimliliğinin geliştirilmesi olarak sıralanırken, Rusya'nın enerji politikasının doğal gaz üzerinde şekillendiği belirtilmektedir.

Micheal Klare, *Resource Wars The New Landscape of Global Conflict* adlı eserinde; gelecekteki birçok savaşın doğal kaynaklar, özellikle de petrol üzerinde yoğunlaşacağını belirtmektedir. Eserde realist yaklaşım hakim olmakla birlikte, enerji kaynaklarının öneminin ve gücünün altı çizilmektedir. Bu bağlamda özellikle Basra Körfezi'ne ve körfezin enerji kapasitesine değinilen eserde, bölgeye olan ilginin artmasının birçok yeni uluslararası meseleyi de beraberinde getireceğine vurgu yapılmaktadır. Nüfus yoğunluğunun artmasının, kullanılabilir kaynak bulmanın zorluluğunun ve devletlerin kaynaklar üzerindeki hak taleplerinin küresel sorunlara neden olacağı belirtilen eserde enerji meselesinin medeniyetler çatışmasının önüne geçeceğine ve özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nin Körfez Bölgesi devletleri, Müslüman devletler olan Türkiye, Azerbaycan ve Türkmenistan ile iş birlikleri yaparak Müslüman olmayan Rusya, Ermenistan gibi devletlere karşı olacağı belirtilmektedir.

Ghadir Golkarian, *The Unresolved Problem of the Middle East: Iran's Nuklear Energy Policy from Khatami to Rouhani* adlı makalesinde İran nükleer enerji siyasetinin neden önemli olduğunu açıklamaktadır. Eserinde analiz seviyesi olarak bireyi temel almakta ve İran liderlerinden Hatemi, Ahmedinejad ve Ruhani'nin nükleer enerji politikalarına yer vermektedir. Golkarian, İran'ın nükleer siyasetini açıklarken bu konunun neden uluslararası gündemi meşgul ettiğini üç temel sebebe dayandırmaktadır. İlk olarak uygulanan yaptırımlardan ve P5+1 ülkeleriyle imzalanan ve 2016 yılında bağlayıcılık kazanan İran Nükleer Anlaşması'ndan bahsetmekte ve söz konusu

süreci tarihi gerekçelere dayandırmaktadır. Bu noktada ABD ile İran arasında 1979 Devrimi ile bozulan ikili ilişkilere değinilmektedir. İkinci sebep olarak Ortadoğu Bölgesi'ndeki dengelerin sürekli olarak bir değişim içerisinde olması ve bu nedenle İran'ın Ortadoğu için bir risk faktörü olarak değerlendirilmesine vurgu yapılmaktadır. Üçüncü neden olarak ise Soğuk Savaş'ın tarafları olan ABD ve Sovyetler arasındaki gerilimler olarak değerlendirilmektedir. Bu noktada Ortadoğu Bölgesi'nde ABD ve Rusya'nın etkinliği ve üstünlük çabası ve bu çabanın merkezinde İran'ın bulunması İran'ı ve İran politikalarını önemli bir konuma getirdiği belirtilmektedir.

Volkan Ediger, *Osmanlı'da Neft ve Petrol* adlı eserinde petrolün önemini açıklarken dünya savaşlarında sırasında yaşanan gelişmelere de yer vermekte, petrolün koşulları ne derece etkilediğini ve Batılı devletlerin petrol için sürekli Ortadoğu'da bulunmasının nedenini açıklamaktadır.

Daniel Yergin, *Petrol: Para ve Güç Çatışmasının Epik Öyküsü* adlı eserinde petrolün dünya siyasetindeki önemine vurgu yapmaktadır. Batı bakış açısının ve realist yaklaşımın hâkim olduğu eserde aynı zamanda dünya savaşlarına giden yolda petrolün neden önemli olduğuna değinilmekte ve Ortadoğu Bölgesi'ndeki gelişmelere eserde yer verilmektedir. Petrolün ticari bir araç olmaktan çok öte bir kavram olduğunun altı çizildiği kitapta devletlerin bu konuda nasıl stratejiler belirlediği de açıklanmaktadır.

Bu çalışma; İran özelinde enerji kaynakları- dış politika ilişkisini ele almakla birlikte, literatürdeki eserlerden farklı olarak İran'ın tüm enerji kaynaklarına değinmektedir. Aynı zamanda literatürde ayrı bir konu olarak ele alınan jeopolitik unsura da çalışmada yer verilerek İran'ın dış politikasını şekillendiren tüm unsurlar birlikte değerlendirilmiştir.

Teorik Çerçeve ve Hipotezler

Bu çalışma realizm teorisi çerçevesinde ele alınacaktır. Realist teori; güç, devlet, anarşi, çıkar, çatışma gibi kavramlar ile ele alınan bir kuram olarak karşımıza çıkmaktadır. Realist teoride uluslararası sistemdeki temel aktörün devlet olduğu belirtilmekte ve devletlerin çıkarları doğrultusunda uluslararası sistemin ve politikaların belirlendiğine değinilmektedir. Bu bağlamda çalışmanın hipotezleri:

- Enerji, dış politikada bir güç unsurudur.
- Dış politika kararlarında coğrafi konumun etkisi bulunmaktadır.
- Devletlerarası ilişkilerde enerji etkili bir unsurdur.
- Bir devletin dış politika kararları sahip olduğu enerji rezervlerine göre şekillenmektedir.
- Enerji gücü bulunan bir devlet uluslararası sisteme yön verir.

- Enerji, dış politikada devlete manevra kabiliyeti sağlar.

Araştırmanın Metodolojisi

İran'ın jeopolitik konumundan dolayı enerji zengini pek çok devlete göre ayrıcalıklı konumda olması çalışmanın çıkış noktasını oluşturmaktadır. Bu noktada metodoloji olarak vaka analizi ve ikincil kaynaklardan veri elde etme yöntemi tercih edilmiştir. Bu bağlamda, olaylar arasında neden-sonuç ilişkisini kurabilmek için İran tarihini konu edinen kaynaklara ulaşılmıştır. Aynı zamanda, İran tarihi, İran enerjisi, jeopolitik, İran enerji politikaları ve İran dış politikası anahtar kelimeleri kullanılarak konu ile ilgili tezlere YÖK Tez Merkezi'nden ulaşılmıştır.

Örneklem

Bu çalışmada 1979 İran İslam Devrimi'nden önceki ve sonraki yirmi yıl ele alınarak İran İslam Cumhuriyeti'nin dış politikasını şekillendiren unsurlardan enerji kavramına değinilecektir. Dış politika karar alma sürecinde meydana gelen değişimleri görebilmek adına devrim öncesi ve devrim sonrası İran dış politika kararlarına değinilerek bir karşılaştırma yapılacaktır. Bu bağlamda devrim öncesi döneme değinirken politika yapıcılar Batı destekli olanlar ve muhafazakârlar (İslamcı liderler) şeklinde ayrılacak; iş birliğini savunanlar ve işbirliğinden uzak realist otoriter liderler olarak değerlendirilecektir. Aynı zamanda, enerjinin dış politika yapım sürecindeki yeri de aynı yöntemle devrim öncesi ve devrim sonrası enerji politikaları olarak ele alınacaktır.

Veri Kaynakları

Çalışmada kullanılan veriler internet kaynaklarından, Mersin Üniversitesi Kütüphanesinden, Ege Üniversitesi Kütüphanesinden, Yüksek Öğretim Kurumu (YÖK) Tez Merkezi'nden elde edilen makaleler ve kitaplardır.

Değişkenler

Çalışmada bağımlı değişken olarak İran İslam Cumhuriyeti dış politikası belirlenmiştir. Çalışmanın bağımsız değişkenleri ise enerji rezervleri ve İran liderleri olarak ele alınmıştır.

Analiz Yöntemi

Bu çalışmada yöntem olarak ikincil kaynaklardan veri toplama ve analiz yöntemi tercih edilmiştir. Literatürde konuyla bağlantılı yapılan çalışmalarda da aynı yöntemin kullanılması, en uygun yöntemin ikincil kaynaklardan veri elde edilmesi ve analizi olduğunu göstermektedir.

Sınırlılıklar

Bu çalışmada; tarihsel sınırlılık olarak 1979 İran İslam Devrimi sonrası ele alınacak fakat devrim ile dış politika çizgisinde meydana gelen değişimleri vurgulayabilmek adına devrim öncesi Şah Pehlevi Dönemi'ne de değinilecektir. Çalışma 2019 yılında ABD'nin İran yaptırımlarındaki muafiyetlerin kalkması ile sonlandırılacaktır. Mekânsal sınırlılık olarak İran belirlenmiştir. Konu sınırlaması olarak ise yalnızca enerji kaynakları ve dış politika ilişkisine bakılacaktır.

Çalışmanın birinci bölümünde kavramsal çerçeve tanımlanacak, fosil kaynaklarının önemi ve son dönemde bu önemin giderek artmasının nedenleri tartışılacaktır. Aynı zamanda İran'ın enerji görünümü analiz edilecektir. Çalışmanın ikinci bölümünde jeopolitik unsurun önemi üzerinde durulacak, 1979 İran İslam Devrimi öncesi ve devrim sonrası İran enerji politikalarına yer verilecektir. Bu aşamada bağımsız değişken olarak dış politika yapım sürecine değinilecektir. Çalışmanın üçüncü bölümünde ise elde edilen veriler neticesinde İran enerjisinin dış politikadaki yeri değerlendirilecektir. Çalışmanın sonuç bölümünde ise elde edilen veriler analiz edilecek ve öneriler sunulacaktır.

2. DIŞ POLİTİKA VE İRAN'IN ENERJİ GÖRÜNÜMÜ

Dış politika, temel anlamda devletlerin davranışları olarak tanımlanmaktadır.¹ Bir başka tanımda ise dış politika, yerli ve yabancı aktörlerin etkisinde şekillenen bir kavram olarak ele alınmış ve dış politika kararlarının da devletin endişelerini ve güçlü yanlarını içerdiği belirtilmiştir.² Dış politikanın bir amaç etrafında şekillendiğini belirten bir başka görüş ise bu amacı devletin uluslararası sistemde gerçekleştirmek istediği davranışlar olarak açıklamaktadır. Bu bağlamda bir devletin belirlenen hedeflerine ulaşmak için yaptığı her türlü davranış dış politika olarak tanımlanmıştır.³ Klasik dış politika tanımı Walter Carlsnaes tarafından yapılmıştır. Carlsnaes'e göre dış politika: *"Açıkça belirtilen hedefler, taahhütler veya emirler şeklinde ifade edilen eylemlerin etkide bulunmak istenen ve toprak temelli meşruiyetlerin ötesinde yer alan hedeflere, koşullara ve aktörlere yöneltilmesini"* öngörmektedir.⁴ Christopher Hill ise dış politikayı bağımsız bir aktör tarafından küresel siyaset çerçevesinde gerçekleştirilen dış ilişkilerin tümü şeklinde tanımlamaktadır.⁵ İç ve dış siyasetin bir bütün olarak değerlendirildiği dış politika

¹ Neack, L., 2008, *The New Foreign Policy: Power Seeking in a Globalized Era*, Second Edition, New Millennium Books in International Studies, s: 9.

² A.g.e., s: 6.

³ A.g.e., s: 10.

⁴ Smith, S., 2016, *Dış Politika: Teoriler- Aktörler- Örnek Olaylar*, çev: Nasuh Uslu, Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi, Röle Akademik Yayıncılık, s: 2.

⁵ A.g.e., s: 3.

kararlarında yer alan önemli konulardan birisi de enerji politikalarıdır. Mevcut enerji kaynaklarından yola çıkılarak belirlenen politikaları daha iyi anlayabilmek adına bu bölümde dış politika yapım süreci ve unsurlarıyla birlikte değişen güvenlik kavramına ve İran'ın enerji görünümüne değinilecektir.

2.1. Dış Politika Yapım Süreci

Dış politika yapım süreci; birçok değişkenin yer aldığı karmaşık bir yapı olarak değerlendirilmektedir.⁶ Edward Hallett Carr, politika yapım sürecindeki söz konusu değişkenleri realizm ve idealizmin karşılaştırmasını yaparak incelerken, söz konusu dönemde idealist teorinin yetersiz kaldığı sonucuna ulaşmaktadır.⁷ Dış politika yapım sürecinde realist teoriye göre ise temel alınan üç nokta; devletin amaçları, stratejileri ve araçları olarak belirtilmektedir.⁸ Dış politika yapım sürecini etkileyen nedenler dört başlık altında toplandığında, bu başlıklardan ilki psikolojik etkenler olarak ele alınmıştır. Bu bağlamda dış politika yapım süreci, karar vericilerin psikolojik durumundan, kişilik özelliklerinden etkilenen bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır.⁹ Bu noktada Henry Kissenger üç tip karar verici modeli üzerinde durmaktadır: Bürokratik- pragmatik lider (bürokratik-pragmatik liderlerinin realizm etkisinde kararlar verdiği ve faydacılığı ön planda tuttuğu belirtilmektedir), ideolojik lider ve son olarak karizmatik- devrimci lider (karizmatik-devrimci lider, kriz zamanlarında etkili olan lider tipi olarak belirtilmekle birlikte halk tarafından desteklenen ve güven duygusunun beslendiği lider tipi olarak ele alınmaktadır).¹⁰ Dış politika yapım sürecinde etkili olan ikinci başlık ise sosyolojik etkiler olarak belirlenmiştir. Bu açıdan ele alındığında; kültür, tarihi olaylar, gelenekler, inanış ve değerler bir devletin dış politika yapım sürecine etki eden unsurlar arasında sayılmaktadır.¹¹ Dış politika yapım sürecini etkileyen üçüncü başlık ise iç politika kararlarıdır. İç politikaya bağlantılı olarak dış politika yapım sürecinin, devletin siyasi karakterine, etki kapasitesine göre şekillendiği yönünde değerlendirmeler yapılmaktadır.¹² Dış politika yapım sürecini etkileyen son başlık ise uluslararası sistem olarak belirlenmiştir. Bu bağlamda, gelişen ve değişen dinamiklerin, her devletin uluslararası sistemin bir parçası olmasına bağlı olarak dış politika kararlarını ve yapım

⁶ Gürel, N., 2018, *Dış Politika Analizi Ve Uluslararası İlişkiler Disiplininin Sorunlarına Katkıları Üzerine Bir İnceleme*, Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi, Cilt 4, Sayı 3, s: 3.

⁷ Carr, E. H., 2015, *Yirmi Yıl Krizi (1919-1939)*, çev. Can Cemgil, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s: 45.

⁸ Güleç, C., 2018, *Dış Politika Analizinde Karar Verme Süreci ve Karar Verme Modelleri*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 3(1), s: 80.

⁹ Pinar, L., 2018, *Role of National Media in Foreign Policy Formulation*, Journal of Human and Social Sciences Researches, Volume 7, Issue 3, s: 1908.

¹⁰ Kissenger, H., *Domestic Structure and Foreign Policy*, Daedalus, spring 1966-outline, <http://findit.library.yale.edu/images/layout/thumbnails?parentoid=11786936> adresinden alınmıştır. Erişim tarihi: 10.10.2019.

¹¹ Pinar, a.g.e., s: 1908.

¹² A.g.e., s: 1909.

sürecini etkilediği belirtilmektedir.¹³ Dış politika yapım sürecinde etkili olan ve yukarıda belirtilen analiz düzeylerini ilk defa tartışmaya açan neorealizmin öncüsü olarak kabul gören¹⁴ Kenneth Waltz olmuştur. Söz konusu analiz düzeyleri Waltz'un çalışmasında birey, devlet ve toplum, uluslararası sistem olarak kategorize edilmiştir.¹⁵

Dış politika yapım sürecinde analiz seviyelerinden bireyi temel alan Synder, Bruck, Sapin gibi isimler karar vericilerin davranışlarının, ait olduğu sosyal grubun dış politika kararlarını etkilediği yönündeki görüşü benimsemişlerdir. Buradan hareketle, dış politika yapım sürecinde kültür, psikoloji, karar vericinin algısı gibi etkenler önemli olabilmektedir.¹⁶ Analiz düzeylerinden bireyi ele alan düzeyde; liderlerin kişilikleri, liderlik özellikleri, bakış açıları gibi etkenler üzerinde durulmuştur. Bu noktada liderlerin dış politika yapım sürecinde çevresinden de etkilendiği belirtilmiş ve bu bağlamda rasyonellik sorunu gündeme getirilmiştir.¹⁷ Diğer bir görüş ise söz konusu süreçte devlet ile uluslararası sistemin de etkin rol oynadığı düzeylerin varlığıdır. Bu düzeyler ise David Singer'ın konu ile ilgili *"The Level of Analysis Problem in International Relations"* isimli makalesinde yer almaktadır.¹⁸ Devleti ele alan düzeyde ise kurumlar, toplum, çıkar grupları, tarih, din gibi etkenlerden bahsetmek mümkündür. Sistemi temel alan düzeyde ise ön plana çıkan başlıklar; devletler ve devlet dışı aktörler ile uluslararası sistemin yapısı ve uluslararası sistemin benimsediği değerler olarak sıralanmaktadır.¹⁹ Dış politika yapım sürecine bakıldığı zaman, dış politika yapımcıların verdikleri kararları daha net anlayabilmek adına, politika yapımcıların özelliklerine odaklanmak daha yerinde olacaktır. Bu nedenle dış politika yapım sürecinde analiz düzeylerinden bireyi temel alan analiz düzeyi seçilmektedir.

2.2. Değişen Güvenlik Algısı ve Enerji Güvenliği Boyutu

Güvenlik konusunda ön plana çıkan isimler arasında yer alan Arnold Wolfers güvenliği *"kazanılan değerlere yönelik herhangi bir tehdidin bulunmaması durumu"* olarak tanımlanmaktadır.²⁰ Klasik realistler güvenliği askeri güç üzerinden değerlendirmişler, bu

¹³ A.g.e., s: 1909.

¹⁴ Yorulmaz, M., 2014, *Değişen Uluslararası Güvenlik Algılamaları Bağlamında Türkiye-Yunanistan İlişkilerinde Değişmeyen Güvenlik Paradoksu*, Balkan Araştırma Enstitü Dergisi, cilt 3, sayı 1, s: 116.

¹⁵ Detaylı bilgi için: Waltz, K. N., 1959, *Man, The State, and War: A Theoretical Analysis*, Columbia University Press, USA.

¹⁶ Snyder, R., C., & Bruck, H. W., & Sapin, B., 1969, *The Decision-Making Approach to the Study of Relations*, in James A. Rosenau (ed.), *International Politics and Foreign Policy: A Reader in Research*, The Free Press, USA 'den alıntılan a.g.e., s: 81.

¹⁷ Gürel, a.g.e., s: 10.

¹⁸ Singer, D. J., 1961, *The Level-of-Analysis Problem in International Relations*, *World Politics*, Vol. 14, No. 1, *The International System: Theoretical Essays*, s: 77-92.'den alıntılan Güleç, a.g.e., s: 82.

¹⁹ Efgil, E., 2012, *Dış Politika Analizi*, Nobel Yayın Dağıtım, s: 22.

²⁰ Yorulmaz, a.g.e., s: 107.

bağlamda John H. Herz'in ortaya koyduğu güvenlik ikilemi teorisi üzerinde durmuşlardır.²¹ Bu noktada devletin güvenliğinin ön plana çıktığı ve silahlanmasının güvenlik bağlamında yorumlanabileceği belirtilmiştir. Bu konuya verilecek en güzel örneğin ise Soğuk Savaş dönemi olduğu vurgulanmıştır. Soğuk Savaş döneminde devletlerin dış politikalarındaki temel hedef askeri faaliyetlerle güvenlik sağlamakken,²² 1990'lı yıllarda komünist tehdidin sona ermesiyle birlikte bu yaklaşımda da güvenlik algısında bir dönüşüm sürecinin başladığı belirtilmektedir. Söz konusu değişim sürecinde ulusal güvenliğin yerini, sosyal güvenlik ve birey güvenliği gibi kavramlara bıraktığı yönünde söylemler dile getirilmektedir.²³ Söz konusu değişim sürecinde etkili olan noktalar arasında ise; ekonomik güç, kültürel güç, iyi niyetlilik ve görkemlilik gibi niteliklere dikkat çekilmektedir.²⁴

Değişen güvenlik algısının temellerine değinildiği zaman ilk olarak karşımıza Sovyetler Birliği'nin yıkılmasının ardından yeni oluşan devletlerle birlikte kimlik kavramının ortaya çıkması ve bu bağlamda çatışmaların yaşanmaya başlaması çıkmaktadır.²⁵ Soğuk Savaş'ın sona ermesine kadarki zaman diliminde belirli düşman ve net tehdit algılarının, bu dönemden sonra yerini belirsizliklere ve karmaşalara bıraktığı, bu durumun ise güvenlik algısında değişimlerin meydana gelmesine neden olduğu belirtilmiştir. ²⁶ Uluslararası sistemin anarşik yapısı çerçevesinde ele alınan, asker ve devlet gücünü merkeze koyan güvenlik algısının, Soğuk Savaş Dönemi'nin sonuçlanması ve aynı zamanda küreselleşme kavramının tüm dünyada etkili olması neticesinde yeniden yorumlanmaya başlaması üzerine²⁷ tehditlerde, güvenlik araçlarında ve yöntemlerinde de ciddi bir değişikliğin gözlemlendiği belirtilmiştir. Bu değişiklikler içerisine kültürel, siyasi, ekonomik ve sosyal konuları da içeren bir oluşum dâhil edilmeye başlamıştır.²⁸ Bunun yanı sıra eski güvenlik anlayışının tamamen yok olduğunu söylemek mümkün olmamakla birlikte, yaşanan değişimin birikimsel bir süreç olduğu üzerinde durulmaktadır.²⁹

Değişen güvenlik algısında enerjinin rolü de giderek artmaktadır. Tarihinin başlangıcından günümüze kadar enerji ihtiyacı her zaman ön planda olan bir konu olarak

²¹ Herz, J., 1950, *Idealist Internationalism and the Security Dilemma*, World Politics, 2(2), s: 157-180'den alıntılan Gürel, a.g.e., s: 270.

²² Yorulmaz, a.g.e., s: 120.

²³ Gürel, a.g.e., s: 271.

²⁴ Yesevi, Ç. G., 2015, *İran'ın Enerji Sektörü: İran'ın Yumuşak ve Akıllı Gücü*, İçinde Hasret Çomak, Caner Sancaktar, Zafer Yıldırım (Ed.) Enerji Diplomasisi, Beta Yayınları, İstanbul, s: 442.

²⁵ Gürel, a.g.e., s: 272.

²⁶ Dedeman, F., 2019, *Güvenikleştirme Pratiklerinin Değişen Doğası: ABD ve İran Örneği*, Gazi Kitabevi, Ankara, s: 1.

²⁷ Krause, K., & Williams, M. C., 1997, *Critical Security Studies: Concepts and Cases*, UCL Press, London'dan alıntılan Dedeman, a.g.e., s: 1.

²⁸ A.g.e., s: 10.

²⁹ A.g.e., s: 7. ²⁷

A.g.e., s: 8.

karşımıza çıkmaktadır. Sanayi Devrimi'ne kadar olan süreçte enerji ihtiyacı belli bir seviyede ilerlerken, Sanayi Devrimi ile küresel çapta enerjiye olan talebin hızla arttığı belirtilmektedir. Bu durumun ise devletlerarası rekabete neden olduğu yorumlarında bulunulmuştur.²⁷ Enerji tüketiminde petrolün öneminin artmasıyla birlikte, devletlerin petrol rezervlerine yönelme ve bu rezervler üzerinde söz sahibi olma yönünde politikalar izledikleri ve bu politikalarda enerji ve güvenlik kavramlarını bir arada kullanmaya başladıkları belirtilmektedir.³⁰ Güvenlik ve enerji konularının beraber değerlendirilmesinin nedenlerinin başında enerji jeopolitiğinde meydana gelen değişimlerin olduğu belirtilmektedir.³¹ Bu değişimlerin nedenleri ise küresel enerji talebinin sürekli değişmesi, yeni teknolojik gelişmelerin yaşanması, dünya genelinde rezerv alanlarının artması şeklinde sıralanmıştır.³² Bu noktada İran, değişen güvenlik algısı çerçevesinde değerlendirildiğinde ön plana çıkan bir devlet olarak yorumlanmaktadır. Bu durum sebeplerini ise temel olarak 3 maddede sıralamak mümkündür:

1. İran, kanıtlanmış fosil enerji rezervleri doğrultusunda enerji zengini bir devlettir.
2. İran son dönemlerde nükleer gücü ile ön plana çıkmaktadır. Fakat İran'ın sahip olduğu nükleer kapasite değişen güvenlik algısı kapsamında ele alındığında birbirinin karşıtı iki durumdan bahsedilmektedir. Bunlardan ilki yumuşak güç nitelikleri arasında yer alan "görkemlilik" kavramı altında İran'ın nükleer gücünün, bu niteliği desteklediği yönündedir. Diğer durum ise İran'ın nükleer kapasitesinin "iyi niyetlilik" olarak görülmeğe uzak olduğu ve özellikle Körfez devletleri tarafından tehdit olarak algılanmasına neden olduğu yönündedir.³³
3. Değişen güvenlik algısının bileşenlerinden olan kültürel güce baktığımız zaman ise İran'ın Şii inancı ve çevre devletlerde de Şii inanca sahip vatandaşların bulunması bölgesel olarak bir güç oluşturabileceği yönünde değerlendirmelere neden olmaktadır.³⁴

2.2.1. Soğuk Savaş Sonrası Güvenlik Algısı

Soğuk Savaş Dönemi'nin bitimi ile değişen güvenlik algısını ele alırken, ulus- devlet anlayışının dönüşümünü göz önünde bulundurmak gerekmektedir.³⁵ Soğuk Savaş sonrası güvenlik algısındaki değişimin temelde iki nedenin yer aldığı belirtilmiştir. Bunlardan ilki; Soğuk Savaş'ın bitişiyle birlikte net kavramların yerini belirsizliklere bırakması, ikinci neden ise

³⁰ Sevim, C., 2012, *Küresel Enerji Stratejileri ve Jeopolitik*, Ankara: Seçkin Yayıncılık, s: 23.

³¹ Harunoğulları, M., 2017, *Enerji Kaynaklarının Jeopolitiği ve Küresel Güçlerin Enerji Politikaları*, International Journal of Social Sciences and Education Research, s: 147.

³² A.g.e., s: 148.

³³ Yesevi, a.g.e., s: 442.

³⁴ A.g.e., s: 441.

³⁵ Aytaç Bilgin, G., 2017, *Değişen Güvenlik Teorileri Üzerinden 1990-2005 Dönemi Türkiye'nin Güvenlik Politikalarının Analizi*, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt 10, Sayı 54, s: 269.

küreselleşmenin kendini her alanda hissettirmesidir.³⁶ Bir devlette yaşananların, ulus-devlet sınırlarının ötesine geçip başka devletleri de ekonomik, sosyal ve siyasi alanlarda etkilemesi olarak tanımlanan³⁷ küreselleşmenin güvenlik konusunda riskler taşıdığı savunulmaktadır.³⁸ Bu noktada küreselleşme ile farklı kültür ve kimliklerin tanınmasının etnisite çatışmalarına zemin hazırlaması gerekçesiyle güvenliğe tehdit oluşturduğu belirtilmektedir.³⁹ Ek olarak küreselleşme sürecinin; kültür, finans, teknoloji ve bilgi akışının hızlanmasıyla sınırlı kalmadığı, ek olarak küresel tehditleri ve küresel güvenlik meselelerini de sınır aşan bir konu olarak gündeme getirdiği üzerinde durulmaktadır.⁴⁰ Güvenlik algısının değişimiyle birlikte uluslararası örgütler de konuyla ilgili çeşitli çalışmalar yapmışlardır. Bu bağlamda Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın (BMKP/UNDP) yayınladığı raporda salgın hastalıklar, ekonomik krizler, açlık gibi meseleler de güvenlik algısı içerisinde değerlendirilmiştir.⁴¹ Geleneksel güvenlik yaklaşımı içerisinde yer alan silah, cephane, muharebe alanı gibi kavramlardan uzaklaşırken, güvenlik ve tehditle mücadele alanı tüm yerküre olarak yorumlanmıştır.⁴² Güvenlik kavramı ise kaynağı, şekli, zamanı önceden tahmin edilmesi güç, asimetrik ve çok boyutlu bir alan içerisinde değerlendirilmeye başlamıştır.⁴³ Bu bağlamda güvenlik kavramının, uluslararası boyutunun az gelişmişlik, nükleer tehdit, sınır aşan suç faaliyetleri, silahlanma yarışı gibi birçok yeni tehdit unsurunun oluşması ile şekillendiği belirtilmiştir.⁴⁴ Bu bağlamda enerji kaynakları da söz konusu değişen güvenlik kavramları arasına dâhil edilmiştir.⁴⁵

2.2.2. Enerji Güvenliğinin Artan Önemi

Enerji güvenliği; devletlerin petrol kaynaklarına, ihtiyaçları doğrultusunda ulaşması açısından sağlanması gereken güvenlik olarak tanımlanmakta ve enerji güvenliğinin unsurları olarak petrol arzı (üretici) devlet, talep merkezi (tüketici), jeopolitik ve piyasa yapıcılar belirtilmektedir.⁴⁶ Enerji güvenliği kavramı; enerji üretim, iletim ve dağıtım sistemlerini hedef alan terörist saldırıları, ambargolar ve yatırım eksiklikleri gibi birçok etkenin birlikte ele alındığı

³⁶ Krause & Williams, a.g.e., s: 8.

³⁷ Giddens, A., 1990, *The Consequences of Modernity*, Cambridge, MA: Stanford University Press'den alıntılan a.g.e., s: 8.

³⁸ A.g.e., s: 9.

³⁹ A.g.e., s: 10.

⁴⁰ Aytaç Bilgin, a.g.e., s: 270.

⁴¹ Miller, B., 2001, *The Concept of Security: Should it be Redefined?*, The Journal of strategic Studies, 24(2), s: 25.

⁴² Dedeman, a.g.e., s: 11.

⁴³ Erdoğan, İ., 2013, *Küreselleşme Olgusu Bağlamında Yeni Güvenlik Algısı*, Akademik Bakış, 6(12), s: 1.

⁴⁴ Yorulmaz, a.g.e., s: 109.

⁴⁵ A.g.e., s: 120.

⁴⁶ *The New Energy Security Paradigm*, World Economic Forum Energy Vision Update, 2006, <http://www.weforum.org/pdf/Energy.pdf>. 'ten alıntılan Çelikpala, M., 2014, *Enerji Güvenliği: NATO'nun Yeni Tehdit Algısı*, Uluslararası İlişkiler, Cilt 10, Sayı 40, s: 79.

bir kavram olarak değerlendirilmektedir.⁴⁷ Küresel enerjinin kömürden (simetrik dağılım) petrole (asimetrik dağılım) dönüşmesiyle birlikte devletler için enerji arzı ve enerji kaynaklarına erişim devletlerin üzerinde durduğu güvenlik meseleleri olarak değerlendirilmeye başlamıştır.⁴⁸ Petrolün ilk kez “silah” imgelemesiyle aktarıldığı ve enerji güvenliği kavramının şekil almasına etki eden gelişmeler için üçüncü (1967) ve dördüncü (1974) Arap- İsrail Savaşları sebep gösterilmektedir. Ortadoğu Bölgesi’nde geniş bir alanda iktidara gelen sosyalist ve Arap milliyetçisi rejimlerin, petrolü ve diğer doğal kaynakları millileştirme politikalarının dönüşüm sürecinde yeni bir dönemi başlattığı yönünde yorumlar bulunmaktadır.⁴⁹ Söz konusu rejimlerin Batı’ya karşı olan tutumları ve üçüncü Arap-İsrail Savaşı’nda yaşanan gelişmeler, petrol kaynakları bakımından ön plana çıkan Ortadoğu devletlerinde petrolü Batı’ya karşı bir silah olarak kullanabilecekleri düşüncesini gündeme getirerek enerji güvenliği algısını değiştirdiği belirtilmiştir.⁵⁰ Özetle, doğal kaynakların millileştirilme çabası bu dönemin enerji güvenliği algısını dönüştüren temel neden olarak yorumlanabilmektedir. Enerji güvenliği algısının değişiminde dönüm noktası olarak ise 1973 Petrol Krizi ele alınmaktadır.⁵¹ Bu noktada enerji güvenliği 1970’lerde meydana gelen krizin yarattığı etki ile birlikte “çeşitlilik ve çeşitlendirme” kavramları eşliğinde hem siyasi hem de jeopolitik bir mesele olarak tanımlanmaktadır.⁵² Enerji güvenliği konusunda değişen güvenlik algısının ve uluslararası sistemin de etkisiyle, çatışmalarla birlikte iş birliklerinin de etkili olmaya başladığı gözlemlenmiştir.⁵³

Enerji güvenliğinin önemli bir konu olarak ele alınmasına örnek olarak; NATO’nun (North Atlantic Treaty Organization) Afganistan’daki yakıt konvoylarına yapılan saldırı ve bu saldırı sonucunda askerî operasyonlarda enerji arzının garanti edilmesinin ne kadar önemli olduğunun altının çizilmesi verilebilir. Enerji altyapısına yönelik terörist saldırıların oranı yılda 350 olay dolayındadır. Korsan tehlikesi Körfez Bölgesi’nden petrol olarak Hint Okyanusu’ndan geçen tankerler için ciddi bir tehdit olarak yorumlanmaktadır.⁵⁴

⁴⁷ Sevim, C., 2010, *Petrol Rezervlerinin Zirve Noktasının Enerji Güvenliği Açısından Büyük Enerji Pazarları (ABD, AB, Çin Ve Hindistan) Üzerindeki Etkileri*, Güvenlik Stratejileri Dergisi, Sayı 11, s: 56.

⁴⁸ Sevim, C., 2012, *Küresel Enerji Jeopolitiği ve Enerji Güvenliği*, Journal of Yasar University, 26(7), s: 4380.

⁴⁹ Pala, C., 2007, *20.Yüzyılın Şeytan Üçgeni*, Yasakelma Yayınevi, s: 81-92.

⁵⁰ A.g.e., s: 80.

⁵¹ A.g.e., s: 79.

⁵² A.g.e., s: 80.

⁵³ A.g.e., s: 81.

⁵⁴ Grubliauskas, J., & Rühle, M., 2018, *Enerji Güvenliği: Müttefikler ve Ortaklar İçin Önemli Bir Endişe Kaynağı*, NATO Dergisi, <https://www.nato.int/docu/review/2018/Also-in-2018/energy-security-a-critical-concern-forallies-and-partners/TR/index.htm> adresinden alıntılanmıştır. Erişim tarihi: 12.10.2019.

2.3. İran'ın Enerji Görünümü

Enerji kaynaklarına sahip devletler bu durumu bir güç unsuru olarak değerlendirmekte ve söz konusu güçlerini uluslararası siyasette kullanarak ve dünya politikalarına yön verebilmektedirler.⁵⁵ Dünya geneli toplam enerji üretiminde %15'lik bir payı Ortadoğu Bölgesi karşılamakta, dolayısıyla bu durum da enerji kaynaklarının bölge devletleri için bir gelir kaynağı olması yönünde yorumlara neden olmaktadır.⁵⁶ Bölge devletleri arasında kaynak zengini olarak nitelendirilen İran'da ise ekonomi, petrol ve doğal gaz ihracatına bağımlı bir şekilde devam etmektedir.⁵⁷ Uluslararası Enerji Ajansı 2018 istatistiklerine göre İran, bölgede Suudi Arabistan ve Irak'ın ardından petrol üretiminde %14'lük pay ile üçüncü sırada yer almaktadır. Doğal gaz üretiminde ise %9'luk bir paya sahiptir. Üretilen doğal gazın büyük bir bölümü de elektrik elde etmek için kullanılmaktadır.⁵⁸ Maden rezervleri bakımından %7'lik bir oran ile dünya sıralamasının ilk on ülkesi arasında yer alırken, bu oran İran'ı Ortadoğu Bölgesi'nde en çok maden rezervine sahip ülke konumuna getirmiştir.⁵⁹ Nükleer enerji ise İran için tartışmalı bir sürece neden olmuştur. ABD ile ikili ilişkilerin 1979 yılında askıya alınmasının ve 1980 yılında başlayıp sekiz yıl boyunca devam eden İran-Irak Savaşı'nın etkileriyle, İran İslam Cumhuriyeti nükleer enerjiyi, çeşitlendirme ve enerji güvenliği bağlamında gerekli görmüş fakat bu durum özellikle Batı tarafından destek görmemiştir. Bu süreçte İran her ne kadar yaptırımlarla karşılaşsa da nükleer yatırımlarıyla dikkat çekmiştir.⁶⁰

İran gelirinin yaklaşık %50'sinin petrolden elde edildiği belirtilmekle birlikte⁶¹; İran 2017 yılında 84,5 milyon ton petrol tüketirken, bu rakam 2018 yılında 86,2 milyon tona çıkmıştır. İran'ın petrol gelirleri devlet bütçesinin %60'ını ve ithalatın %80'ini oluşturmaktadır.⁶² Doğal gaz tüketimi 2017 yılında 180,5 iken bu rakam 2018 yılında 193,9 milyon tona yükselmiştir. Kömür tüketimindeki artış ise 1,4 milyon tondan 0,1'lik bir artışla 1,5 milyon tona çıkmıştır. Nükleer enerji tüketimi ise hem 2017 yılında hem de 2018 yılında 1,6 milyon tondur.⁶³

⁵⁵ Orhan, A., & Genç, S., & Karadeniz, E., 2018, *Dünya Doğal Kaynak Dağılımının Gelir Dağılımı Üzerine Etkisi: Kömür, Petrol ve Doğal Gaz Üzerinden Bir Değerlendirme*, s: 3.

⁵⁶ International Energy Agency, *World Energy Balances: An Overview (2018 Edition)*, Figure3. Total Production by Region 2016, s: 4.

⁵⁷ İşbilen, E., 2009, *Nükleer Satranç: İran'ın Nükleer Politikası ve Türkiye*, Ozan Yayıncılık, İstanbul, s: 133.

⁵⁸ International Energy Agency, *World Energy Balances: An Overview (2018 Edition)*, s: 23.

⁵⁹ T.C. Tahran Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, 2019, *İran Maden ve Metal Sektör Raporu*, s: 1.

⁶⁰ İşeri, E., 2012, *Ya İran Nükleer Programı Enerji İçinse?: Türkiye'nin Enerji Güvenliğine Yansımaları*, Ortadoğu Analiz, cilt 4, sayı 42, s: 56.

⁶¹ Şahin, S., 2003, *Basra Körfezi'nin Jeopolitik Önemi*, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, s: 98.

⁶² T.C. Tahran Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, 2020, *İran Enerji Raporu*, Tahran, s: 2.

⁶³ BP Statistical Review of World Energy 2019, s: 9.

İran'ın en büyük ithalatçısı %22 payla Çin olurken, Çin'i %18'lik bir payla AB, %17'lik bir pay oranıyla Japonya, %13'lük pay ile Hindistan, %10'a karşılık gelen bir pay oranıyla Güney Kore ve %7'lik bir pay ile Türkiye takip etmektedir.⁶⁴

2.3.1. Petrol

Yirminci yüzyılda dünyanın en önemli enerji kaynağı olarak değerlendirilen petrolün, küresel siyasete ve ekonomiye yön verdiği yönünde görüşler belirtilmektedir.⁶⁵ Volkan Ediger, *“Osmanlı'da Neft ve Petrol”* adlı eserinde bu konuyu aşağıdaki gibi ele almaktadır:

“Bütün olup bitene rağmen petrol, önündeki tüm engelleri aşarak yolunda ilerlemeyi sürdürüyordu. Petrolün bu başarısının ardındaki asıl neden kömürün enerji tüketimi içindeki payının yüzde 70'lere ulaşarak zirveye çıkmış olmasıydı. Odunun oranı yüzde 20'lere kadar düşerken petrol ve doğal gaz ise hızla yükselerek yüzde 10'lara yaklaşmıştı. Bu tablo artık yaşlanmaya başlayan kömürün yerini genç petrolün alacağının kaçınılmaz olduğunun göstergesiydi.”⁶⁶

Devletlerin devamlılığı için gerekli olan enerjinin büyük bölümünün karşılandığı petrol konusunda Ortadoğu Bölgesi ön plana çıkmaktadır. İran, OPEC'in (Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü / Organization of the Petroleum Exporting Countries) ikinci büyük petrol üreticisi iken dünya sıralamasında da ilk sırada yer alan Rusya, ikinci sırada bulunan Suudi Arabistan ve üçüncü sırada yer alan ABD'den sonra dördüncü sıradadır.⁶⁷ Petrol rezervi bakımından ise Venezüella ve Suudi Arabistan'dan sonra üçüncü sırada gelmektedir. Kanıtlanmış rezerv bazında toplam 155,60 ton varil petrol rezervine sahiptir.⁶⁸ İran ürettiği petrolün yaklaşık üçte birini Avrupa'ya, geri kalan kısmını ise büyük çoğunlukla Hindistan ve Çin'e ihraç etmektedir.⁶⁹ İran'ın petrol tüketimi yıllık ortalama 285,7 milyon tondur.⁷⁰

Grafik 2.3.1. İran Kanıtlanmış Petrol Rezervleri⁷¹

⁶⁴ *Iran Energy Profile, Energy Information Administration, http://www.eia.doe.gov/country/country_%20energy_data.cfm?fips=IR* 'den alıntılanan İşeri, a.g.e., s: 58.

⁶⁵ Harunoğulları, a.g.e., s: 147-148.

⁶⁶ Ediger, V. Ş., 2005, *Osmanlı'da Neft ve Petrol*, ODTÜ Yayıncılık, Ankara, s: 328.

⁶⁷ Gökay, B., & Rogers, P., 2006, *Yaklaşan Felaket: Irak, İran ve Petrodoların Sonu*, çev. Gamze Erbil, Versus Yayıncılık, İstanbul, s: 40.

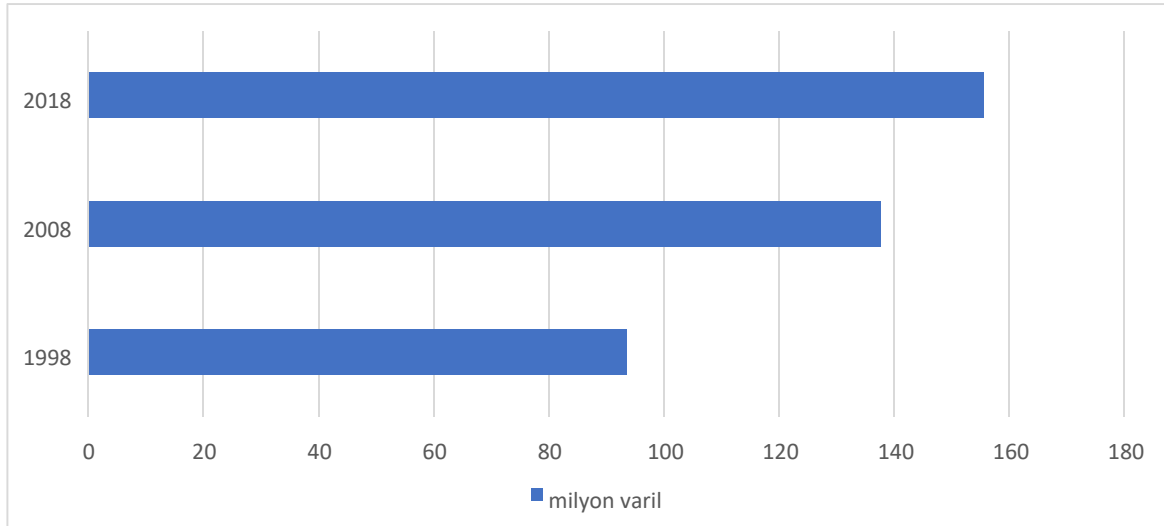
⁶⁸ *OPEC Annual Statistical Bulletin*, 2018.

⁶⁹ Goodman, P., S., 2005, *Big Shift in China's Oil Policy: With Iraq Deal Dissolved by War, Beijing Looks Elsewhere*,

Washington Post, 13 Haziran 2005, http://www.washingtonpost.com/wpdyn/content/article/2005/07/12/AR2005071201546_pf.html adresinden alınmıştır. Erişim tarihi: 10.10.2019.

⁷⁰ A.g.e., s: 8.

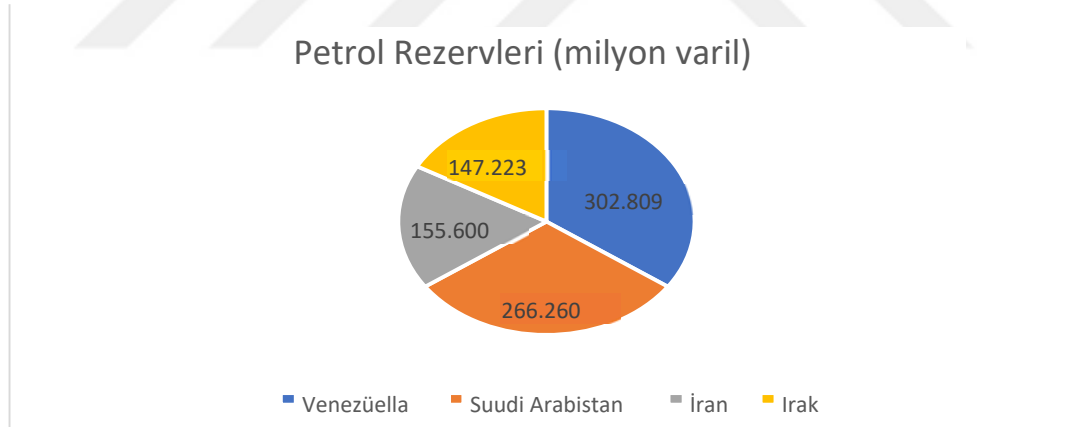
⁷¹ *BP Statistical Review of World Energy 2019*, s: 14.

İran'ın kanıtlanmış petrol rezervi 1998 yılında 93,7, 2008 yılında 137,6 ve 2018 yılında 155,6 milyon varil olarak belirtilmektedir.⁷²

İran'ın petrol ihracatına bakıldığında ise ihracat 2016 yılında günlük 2,44 milyon varil iken, 2017 yılında 2,1 milyon varil, 2018 yılında 1,7 milyon varil, 2019 yılında 300 bin varil olduğu belirtilmektedir.⁷³

Grafik 2.3.1.1. Kanıtlanmış Petrol Rezervleri (Venezüella- Suudi Arabistan- İran- Irak)⁷⁴

İran petrol üretimi ise IEA (Uluslararası Enerji Ajansı / International Energy Agency) 2018 verilerine göre 423 ton petrol olarak belirtilmektedir.⁷⁵ Yaptırım sürecinde bu rakamın

⁷² A.g.e., s: 14.

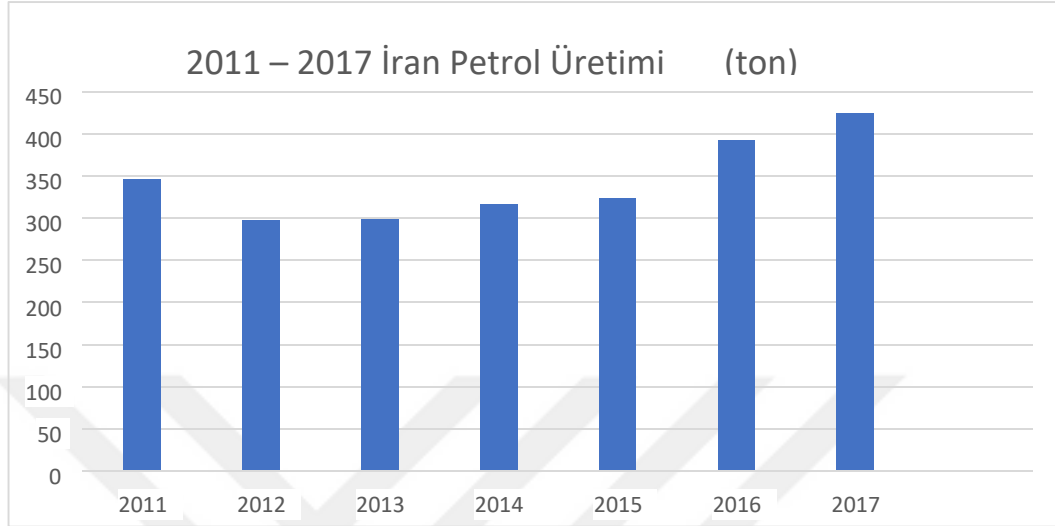
⁷³ T.C. Tahran Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, 2020, *İran Enerji Raporu*, Tahran, s: 3.

⁷⁴ OPEC Annual Statistical Bulletin, 2018, <https://tr.sputniknews.com/infografik/201812031036447006-opec-gaz-petrol-venezuela-suud-arabistan-iran-rusya-abd/> adresinden alınmıştır. Erişim tarihi: 14.10.2019.

⁷⁵ IEA, *Key Energy Statistics*, 2018, <https://www.iea.org/countries/iran>. Erişim tarihi: 10.04.2020.

düştüğü ve 2016 İran Nükleer Anlaşması ile yaptırımların kaldırılması kararından sonra petrol üretim rakamının tekrar bir artış gösterdiği çıkarımını yapmak mümkündür.

Grafik 2.3.1.2. 2011- 2017 İran Petrol Üretimi⁷⁶

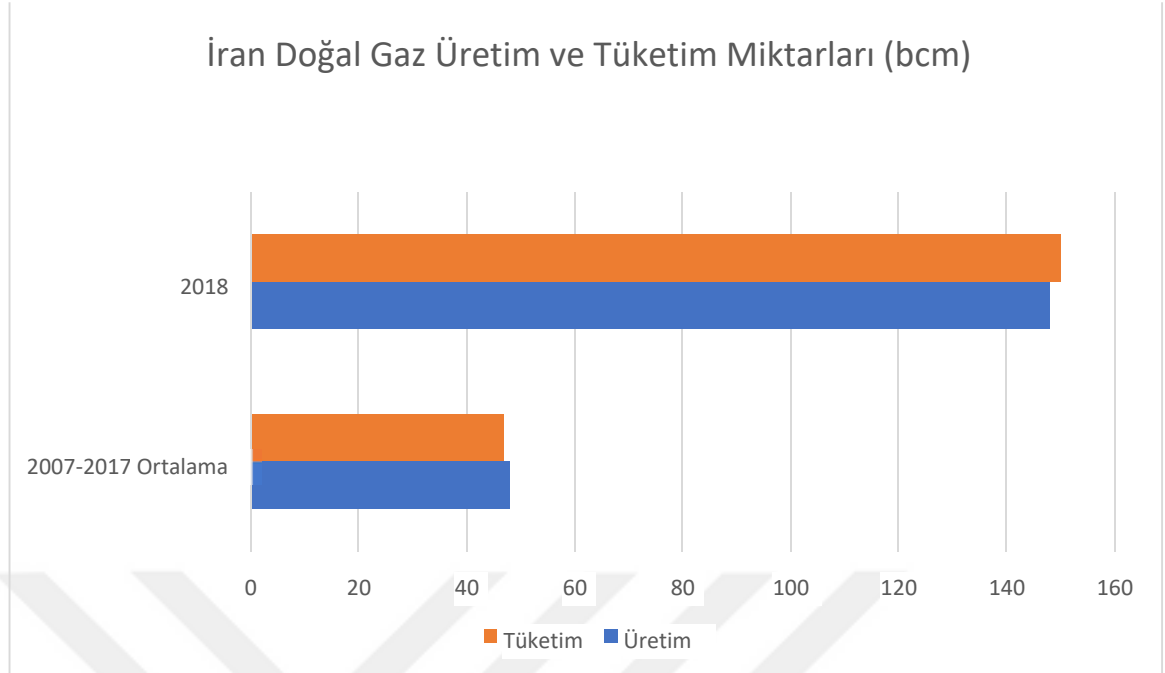
Söz konusu durumun, yaptırımlardan sonra İran gelirlerindeki artışa sebep olmasının yanı sıra İran'ın milli gelir içerisinde enerji kaynaklarına ve dolayısıyla petrole olan bağımlılığını gözler önüne sermektedir. Bu durumun bir devletin güvenliği ve gelişmişliği konusunda önemli sorunlara yol açabileceği çıkarımını yapmak yanlış olamayacaktır. Bu konuda İran'ın petrole olan bağımlılığı dış politika kararlarında İran'ın hareketlerini sınırlandırmakta ve iç politikasında da benzer etkilere yol açmaktadır. Yaptırımlar sırasında ekonomik alanda düşüş yaşayan İran'ın dış politika çizgisinde realist yaklaşımlar içerisinde bulunması mümkün olmamaktadır.

2.3.2. Doğal Gaz

Petrol kaynaklarının azalması ile doğan boşluğun doğal gaz rezervleri ile doldurulacağı yönündeki görüş dikkatlerin doğal gaza çevrilmesine neden olmuştur. Doğal gaz, kullanımının artması ile sanayi mallarının üretimi sırasında, ısınma alanında ve elektrik üretimi için sıklıkla başvuru enerji kaynağı konumuna yükseldiği belirtilmektedir. Dünya genelinde doğal gaz tüketiminin, enerji kaynakları tüketimi içerisindeki payının gün geçtikçe arttığı üzerinde durulmaktadır.⁷⁷

⁷⁶ A.g.e., Erişim tarihi: 10.04.2020.

⁷⁷ Harunoğulları, a.g.e., s: 148.

Grafik 2.3.2. İran Doğal Gaz Üretim ve Tüketim Miktarları (bcm)⁷⁸

İran, BP (British Petroleum) 2019 İstatistiklerine göre doğal gaz üretim ve tüketimi yaklaşık 150 bcm'dir.⁷⁹ Aynı zamanda doğal gazın İran'ın toplam enerji tüketimi içindeki payı %44 olarak belirtilmektedir.⁸⁰ Bu oran Tahran Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği'nin 2020 İran Enerji Raporunda yaklaşık %62 olarak verilmektedir.⁸¹

İran, Türkmenistan'dan doğal gaz satın almakta ve satın alınan doğal gazı ülke içerisinde kullanmaktadır. İran'da üretilen doğal gazı ise Türkiye'ye ihraç etmektedir. Fakat İran'ın ihraç ettiği doğal gaz miktarı bünyesinde bulunan kanıtlanmış doğal gaz rezervlerinden daha azdır.⁸²

BP 2019 İstatistiklerine göre doğal gaz rezervlerinde İran'ın, dünya kanıtlanmış doğal gaz rezervlerinin %16,2'sine sahip olduğu belirtilmektedir. Bu oran 31,9 bcm karşılık gelmektedir. 1998 yılında 22,8 bcm ve 2008 yılında 28 bcm kanıtlanmış doğal gaz rezervine sahip olduğu göz önüne alındığında İran'ın bu alana yönelimi olduğunu söylemek mümkün olmaktadır.⁸³ İran, OPEC üyesi devletlerin sahip olduğu toplam rezervlerin ise yaklaşık %33'üne sahip bir devlet

⁷⁸ IEA, Key Energy Statistics, 2018, <https://www.iea.org/countries/iran> adresinden alınmıştır. Erişim tarihi: 10.04.2020.

⁷⁹ BP Statistical Review of World Energy 2019, s: 6.

⁸⁰ Dalgıç, G., & Erkmn, S., 2001, İran- Irak- Suriye Üçgeninde Enerji İlişkileri, Stratejik Analiz, Cilt 2, Sayı 14, s: 94-100.

⁸¹ "Ülkedeki enerji tüketiminin %93'lük bölümü birincil enerji kaynaklarına (2/3'ü doğalgaz, 1/3'ü ise petrol) dayanmaktadır." T.C. Tahran Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, İran Enerji Raporu, 4 Şubat 2020, Tahran, s: 1.

⁸² Çaha, H., 2005, Asya ve Avrupayı Birbirine Bağlayan Enerji Koridorunda Türkiye'nin Yeri, Akademik Araştırmalar Dergisi, 7, 25, Mayıs-Temmuz 2005, s.22-23.'ten alıntılan Gökçegöz, S., Orta Asya ile Hazar Bölgesi'nde Mevcut ve Planlanan Yeni Boru Hatlarının Türkiye'nin Enerji Koridoru Olmasına Etkileri, s: 175.

⁸³ BP Statistical Review of World Energy 2019, s: 30.

olarak karşımıza çıkmaktadır. Sahip olduğu doğal gaz rezervleri bağlamında dünyada ilk sırada yer almaktadır.⁸⁴ İran İslam Devleti'nin doğal gaz üretimi ise 239,5 bcm olarak belirlenmiştir. BP 2019 verilerine bakıldığında İran'ın doğal gaz üretimini her yıl arttırarak devam ettirdiğini görmek mümkündür.⁸⁵ Doğal gaz tüketimi de 2012 yılı haricinde sürekli bir artış gözlenmektedir. Bu bağlamda; 2018 yılı İran doğal gaz tüketimi 225,6 bcm olarak belirlenmiştir.⁸⁶

İran'ın en önemli doğal gaz sahası Güney Pars Doğal Gaz Sahası'dır. Katar'ın kuzey sahasının devamında yer alan Güney Pars Doğal Gaz Sahası, İran İslam Cumhuriyeti'nin toplam kanıtlanmış doğal gaz rezervlerinin %40'ını oluşturmaktadır. Güney Pars Doğal Gaz Sahası'nda bulunan rezerv miktarı yaklaşık olarak 14 tcm'dir. İran'ın Güney Pars sahasından 2017 yılında 130 bcm doğal gaz üretimi olduğu belirtilmektedir.⁸⁷ Bunun yanı sıra; Lavan Doğal Gaz Sahası, Kuzey Pars Doğal Gaz Sahası, Kish Doğal Gaz Sahası, Gülşen Doğal Gaz Sahası ve Firdevs Doğal Gaz Sahası İran'ın diğer önemli doğal gaz sahaları olarak belirtilmektedir.⁸⁸

Rusya ile Batılı devletler arasında süregelen mücadele Ukrayna üzerinde derinleşirken; AB, (Avrupa Birliği) Avrupa doğal gaz pazarı üzerindeki etkili olan Rusya egemenliğini kırabilmek adına olası diğer seçenekleri değerlendirmeye başlamış; İran'a karşı uygulanan ABD ve AB ambargolarının gevşediği bir süreçte İran'ın, Avrupa'ya doğal gaz sağlamak adına potansiyel bir seçenek konumuna geldiği belirtilmiştir. İran'ın; 2020'li yıllarda, Türkiye'ye ve Avrupa pazarına 10-20 bcm doğal gaz temin edeceği tahmin edilmektedir.⁸⁹

İran elektrik üretiminin büyük çoğunluğunu da (269,1 terawatt-saat) doğal gazdan karşılamaktadır. İstatistiklere bakıldığı zaman bu rakamın 2017 yılında 251,2 terawatt-saat olduğu görülebilmektedir.⁹⁰

İran doğal gazının Türkiye üzerinden Avrupa pazarına ulaşmasını amaçlayan boru hatlarından biri İran-Türkiye-Avrupa Doğal Gaz Boru Hattı Projesi'dir. (ITE) Bu proje ile İran ve

⁸⁴ Akhundzada, E., & Özkan, S., 2014, *İran Enerji Görünümü*, Hazar Strateji Enstitüsü Enerji ve Ekonomi Araştırmaları Merkezi, s: 3.

⁸⁵ BP Statistical Review of World Energy 2019, s: 32.

⁸⁶ A.g.e., s: 34.

⁸⁷ T.C. Tahran Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, *İran Enerji Raporu*, 4 Şubat 2020, Tahran, s: 6.

⁸⁸ Akhundzada & Özkan, a.g.e., s: 4.

⁸⁹ Balkaş, Ö., 2019, *Doğu Akdeniz'de Doğal Gaz Keşifleri, Pazarlama Senaryoları, Enerji Güvenliği ve Jeopolitika*,

TMMOB Jeoloji Mühendisleri Odası, s: 29.
https://www.researchgate.net/publication/332031792_DOĞU_AKDENİZ%27DE_DOĞAL_GAZ_KESİFLERİ_PAZARLAMA_SENARYOLARI_ENERJİ_GÜVENLİĞİ_VE_JEOPOLİTİKA_EASTERN_MEDITERRANEAN_NATURAL_GAS_DIS_COVERIES_TRANSPORTATION_AND_MARKETING_SCENARIOS_ENERGY_SECURITY_AND_GEOPO

adresinden alınmıştır. Erişim Tarihi: 15.10.2019.

⁹⁰ BP Statistical Review of World Energy 2019, s: 56.

Türkmenistan'da bulunan doğal gazın Avrupalı devletlere Türkiye üzerinden taşınması hedeflenmektedir. Bu konuda, İran İslam Cumhuriyeti Petrol Bakanlığı ile Türkiye Cumhuriyeti Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı arasında "Mutabakat Tutanağı" (17 Kasım 2008) imzalanmıştır.⁹¹ Bir diğer doğal gaz boru hattı ise Türkiye-İran Doğal Gaz Boru Hattı'dır. Bu kapsamda İran ile Türkiye arasında 10 milyar bcm ve 25 yıl süreli doğal gaz alım anlaşması imzalanmıştır (8 Ağustos 1996).⁹² Fakat İran, iç talebini karşılayamaması nedeniyle Türkiye'ye doğal gaz iletimini durdurduğunu bildirmiştir (03 Ocak 2007).⁹³ 7 Ocak 2007'de ise doğal gaz kesintisinin sona erdirdiğini ve tekrar akışın başladığını duyurmuştur.⁹⁴ İran'ın önemli doğal gaz boru hatlarından biri de İran- Ermenistan Doğal Gaz Boru Hattı'dır. 2017'de açılan boru hattı ile İran'dan Ermenistan'a 2,5 bcm gaz iletimini sağlamak amaçlanmıştır.⁹⁵

İran'ın, dünya doğal gaz pazarındaki payını %10'lara çıkarma hedefinin olduğu belirtilmekle birlikte komşu devletlerle yapılan ithalat- ihracat iş birlikleri dışında başka bir ülkeye doğal gaz ihraç etmediği de bilinmektedir.⁹⁶

2.3.3. Kömür

İran, dünyadaki maden ve mineral rezervlerinin %7'sine sahip bir devlet olarak dünya kanıtlanmış kömür rezervleri sıralamasında ilk on devlet içerisinde yer almaktadır. Ortadoğu'da ise bu alanda ilk sıradadır.⁹⁷ Sektörün GSYH'deki payı yaklaşık %4,5'tir.⁹⁸ İran'ın kömür rezervlerinin 1,16 milyar ton olduğu tahmin edilmekle birlikte, 412 milyon tonunun (yaklaşık %28) kok kömürü, geri kalanın ise termal kömür olduğu belirtilmektedir. 2017 yılında, toplam kömür üretimi 1,23 milyon ton iken İran'ın kömür ihracatı söz konusu yılda 215.500 tondur. İran kömürünün ana ihracat pazarlarını Türkiye ve Çin oluşturmaktadır. İran'ın kömür ithalatı ise aynı yıl 290 bin tondur.⁹⁹ Öte yandan, İran Ticaret, Sanayi ve Madenler Bakan Yardımcısı Jafar Sarqini tarafından yapılan açıklamada, ABD yaptırımlarına rağmen İran'ın metal satışlarını sürdürmeyi planladığı belirtilmiştir. Sarqini açıklamasında konu ile ilgili olarak bakanlık içerisinde çalışma

⁹¹ <https://sebatproje.com.tr/portfolio/iran-turkiye-avrupa-dogal-gaz-boru-hatti-projesi-ite/> adresinden alınmıştır. Erişim tarihi: 14.10.2019.

⁹² Gökçegöz, a.g.e., s: 179.

⁹³ Anadolu Ajansı, 2007, *İran Doğal Gaz Akışını Durdurdu*, 03 Ocak 2007, <http://www.anadolujansi.com.tr/> alıntılanan a.g.e., s: 179.

⁹⁴ Anadolu Ajansı, 2007, *İran'dan Doğal Gaz Akışı Yeniden Başladı*, 08 Ocak 2007 <http://www.anadolujansi.com.tr/index.php?>, alıntılanan a.g.e., s: 179.

⁹⁵ <https://www.cnnturk.com/2007/ekonomi/dunya/03/19/iran.ermenistan.boru.hatti.acildi/317700.0/index.html> adresinden alınmıştır. Erişim Tarihi: 16.10.2019.

⁹⁶ T.C. Tahran Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, 2020, *İran Enerji Raporu*, Tahran, s: 7.

⁹⁷ T.C. Tahran Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, 2019, *İran Maden ve Metal Sektör Raporu*, s: 1.

⁹⁸ A.g.e., s: 2.

⁹⁹ A.g.e., s: 8.

grubu oluşturduklarını ve bu grubun ABD yaptırımlarının etkisini azaltmak için gerekli çalışmaları yapacağını dile getirmiştir. Aynı zamanda Sarqei, İran'daki kömür ihracatının 2020 Mart'ına kadar 8,5 milyar dolar olmasının hedeflendiğini, ülke içindeki tüketime yönelik olarak da herhangi bir sıkıntı yaşanmasının beklenmediğini bildirmiştir. Dış yatırımlara ilişkin olarak da değerlendirmede bulunan Sarqei, maden istihracına ilişkin ekipmanlar için 1 milyar dolarlık, maden tetkik çalışmaları ve çıkarmada ise 400 milyon dolarlık yatırıma ihtiyaç duyulduğunu belirterek İran'ın yabancı sermayeye açık olduğunu vurgulamıştır.¹⁰⁰

İran'da yıllık 1,5 milyon ton kömür tüketimi gerçekleştirilmektedir. Bu rakam 2008 yılından itibaren ortalama 1,4 olarak devam etmektedir.¹⁰¹

2.3.4. Nükleer Enerji

İran'da, nükleer enerjinin çağdaşlaşmanın simgesi olduğuna dair yaygın bir görüş bulunmaktadır.¹⁰² Aynı zamanda İran, güvenlik gerekçeleri nedeniyle nükleer silahlanmaya hakkı olduğuna inanan belli bir kesimi de bünyesinde barındırmaktadır.¹⁰³ İran, Uluslararası Atom Enerji Ajansı'nın (IAEA) denetiminde nükleer tesisler işletmektedir. Buşehr, Bonab, Darkovin, Isfahan, İstiglal, Gorgan, Karaj, Kazvin, Tahran ve Yezd bu tesisler arasında bulunmaktadır.¹⁰⁴

Tesislerin büyük bir çoğunluğunda Çin'in teknik desteğini görmek mümkündür. Aynı zamanda tesislere yakın bölgelerde uranyum rezervleri bulunmakta ve uranyum zenginleştirme santrifüjleri yer almaktadır.¹⁰⁵ İran liderlerinin nükleer gücüne ve çalışmalarına yönelik söylemleri barışçıl ve sivil amaçlı olduğu yönündedir. Bu bağlamda İran Şahı Pehlevi 1974 yılında yaptığı bir açıklamasında; İran'ın nükleer güce sahip olan ABD ile iyi geçinmesi gerektiğini dile getirmiştir. 1988 yılında ise Haşimi Rafsancani, Irak-İran Savaşı'nın da etkisiyle İran'ın nükleer güce sahip olması gerektiğini belirtmiştir.¹⁰⁶ Söz konusu savaşta İran ekonomisinin ve silahlı kuvvetlerinin büyük oranda etkilenmesi üzerine İran'ın 1990'lı yılların başlarında Çin ve Rusya ile reaktör inşası meselesinde anlaşmalara taraf olduğu belirtilmektedir.¹⁰⁶ Amerika'nın 11 Eylül'den sonra Afganistan ve Irak işgalleri sonrasında İran, ABD tarafından çevreleyen bir durumla karşı karşıya kalmıştır. ABD'nin İran'ı şer eksenine içerisine dâhil etmesi ve iki devlet

¹⁰⁰ A.g.e., s: 13.

¹⁰¹ *BP Statistical Review of World Energy* 2019, s: 45.

¹⁰² Gökay, B., & Rogers, P., a.g.e., s: 63.

¹⁰³ A.g.e., s: 64.

¹⁰⁴ Aharinejad, M., & Gerardi, G. J., *Report: An Assessment of Iran's Nuclear Facilities*'ten alıntıl原因 İşbilen, E., 2009, *Nükleer Satranç: İran ve Nükleer Silahlanma Politikası*, Ozan Yayıncılık, İstanbul, s: 114.

¹⁰⁵ A.g.e., s: 115.

¹⁰⁶ A.g.e., s: 122.

¹⁰⁶ Köse, T., 2008, *İran Nükleer Programı ve Orta Doğu Siyaseti: Güç Dengeleri ve Diplomasinin İmkanları*, SETA, s: 20.

arasındaki ilişkilerin 1979 Devrimi'nden sonra kopma noktasına gelmesi de İran'ın nükleer gücünü arttırma çalışmalarının itici dış gücü olduğu söylenebilir.¹⁰⁷

2002'de gizli nükleer anlaşmanın ortaya çıkmasıyla Batı, İran'ı nükleer tehdit olarak algılamıştır. 2003 yılı içerisinde İran Cumhurbaşkanı Hatemi, İran'ın nükleer yakıt çevirimi faaliyetlerinde bulunduğunu açıklamış, UAEA Direktörü Baradey ise İran'ın Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Anlaşması'na (NPT) uymadığını dile getirmiştir. Bu süreçten sonra ise İran'da denetimlerin başladığı görülmektedir.¹⁰⁸ AB, İran ile söz konusu süreçte Paris Anlaşması'nı imzalamış (Kasım 2004) ve İran, AB ile uzlaşana kadar tüm uranyum zenginleştirme ve yeniden işleme faaliyetlerinin askıya alınmasını kabul etmiştir.¹⁰⁹ 2005 yılında ise İran ile Rusya arasında Buşehr Tesisleri için yakıt sağlanmasına yönelik bir anlaşma imzalanmıştır.¹¹⁰ 4 Şubat 2006'da UAEA'da yapılan oylama neticesinde İran'ın BMGK'ye (Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi) sevk edilmesine karar verilmiştir.¹¹¹ BMGK gündeminde değerlendirilen konu, İran'a yönelik yaptırımların uygulanmaya başlamasına neden olmuştur. BMGK, alınan 1696 sayılı karara göre (31 Temmuz 2006) UAEA'nın üç yıl süren denetimleri neticesinde İran'ın deklere edilmeyen nükleer malzemeleri ve girişimleri için güvence verememesinin yarattığı kaygıdan yola çıkarak (UNSC, 1696 (2006)); İran'ın nükleer faaliyetleri sonlandırmasını, bu konuda gerekli görülen adımların atılmasını, nükleer konuda şeffaf olmasını istemiştir.

İran'ın nükleer enerji kullanımı 2012 yılında başlamaktadır. Bu bağlamda 2012 yılında 0,3 milyon ton, 2013 yılında 1,0 milyon ton, 2014 yılında 0,9 milyon ton, 2015 yılında 0,8 milyon ton, 2016 yılında 1,5 milyon ton ve 2017 2018 yıllarında 1,6 milyon ton olarak kayıtlara geçmiştir.¹¹² 2015'te P5+1 (ABD, Çin, Rusya, İngiltere, Fransa ve Almanya) ve İran, İran'ın nükleer programının yalnızca barışçıl olacağı güvencesini içeren Ortak Kapsamlı Eylem Planı'nı (KOEP) imzalamışlardır.¹¹³

İran nükleer tesislerin arasında öne çıkan bir tesis olan Buşehr Nükleer Güç İstasyonu, 1974 yılında Alman teknolojik desteği ile nükleer programın ilk ayağının oluşturulmasının

¹⁰⁷ İşbilen, a.g.e., s: 132-133.

¹⁰⁸ Köse, a.g.e., s: 20.

¹⁰⁹ Ürküt, H., 2013, *İran Nükleer Programının Uluslararası Aktörlerin Tehdit Algılamalarına Ve Türk Dış Politikasına Etkisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, <https://tez.yok.gov.tr/> Erişim Tarihi: 08.12.18. Alıntıl原因 Duran, V., 2019, *Risk Toplumu Bağlamında İran'ın Nükleerle Olan Serüveni: Ek Protokoller Üzerine Sosyolojik Bir Okuma*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, https://www.researchgate.net/publication/336420963_RISK_TOPLUMU_BAGLAMINDA_IRAN%27IN_NUKLEER_LE_OLAN_SERUVENI_UZERINE_SOSYOLOJIK_BIR_OKUMA adresinden alınmıştır. Erişim Tarihi: 15.10.2019.

¹¹⁰ Köse, a.g.e., s: 22.

¹¹¹ <http://www.iaea.org/Publications/Docu> adresinden alıntıl原因 Köse, a.g.e., s: 23.

¹¹² *BP Statistical Review of World Energy 2019*, s: 48

¹¹³ Duran, a.g.e., s: 1.

planlandığı tesis olarak karşımıza çıkmaktadır. İsfahan Uranyum Dönüştürme Tesisi ise metal gazı üretimi açısından ön plana çıkmaktadır ki UAEA'nın rahatsız olduğu bir konu olarak belirtilmektedir. Natanz Uranyum Zenginleştirme Tesisi ise nükleer silah üretimine yetecek kadar uranyum zenginleştirilmesi yapıldığı gerekçesiyle UAEA raporlarında yerini alan bir tesis olmuştur. Arak Ağır Su Tesisi ise nükleer bombalarda kullanılan plütonyum üretimini içerdiği gerekçesiyle gündeme gelmiştir.¹¹⁴

2.4. Jeopolitik Düğüm Olarak Basra Körfezi

Basra Körfezi, İran'ın güneybatısı ile Suudi Arabistan'ın doğusunda kalan bir deniz alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Yüzölçümü 240.000 km² olan Basra Körfezi'nin önemli noktalarından biri ise zengin petrol yataklarına sahip olması olarak belirtilmektedir. Söz konusu önem ise Basra Körfezi'nin stratejik konumunu üzerinden durulmasına neden olmaktadır.¹¹⁵

Şekil 2.4. Basra Körfezi

Kaynak: <https://www.karar.com/basra-korfezi-nerede-basra-korfezi-hangi-ulkede-1562328> adresinden alınmıştır. Erişim tarihi: 11.04.2020.

Basra Körfezi'nin enerji nakil hattı olarak değerlendirildiği bilinmekle birlikte bölgeye olan ilginin petrolün bölgede keşfedilmesi ile olduğu belirtilmektedir. Bu noktada, stratejik bir güç olarak değerlendirilen petrolün bölgedeki varlığı, İngiltere gibi 20. yüzyıl başlarında dönemin büyük güçlerini bölgeye çektiği bilinen bir durumdur. İngiltere'nin bu doğrultuda Basra Körfezi çevresinde yer alan devletlerle olan ikili ilişkilerine önem vermesi, bölgenin öneminin anlaşılmasında bir örnek olarak değerlendirilmektedir. Ek olarak İngiltere'nin bölgeye olan

¹¹⁴ Köse, a.g.e., s: 19.

¹¹⁵ Arı, T., *Basra Körfezi ve Amerikan Politikası*, Su Sorunu Türkiye ve Ortadoğu, Bağlam Yayınları, s: 311.

ilgisinin bir başka nedeninin ise İngiliz donanmasının kömür yerine petrol kullanımına geçmesi olduğu belirtilmektedir. Aynı zamanda İngiltere'nin bölge devletlerinde özellikle İran İslam Cumhuriyeti'nde petrol tesislerini genişletmesi ve petrol ithalatını sağlayarak ekonomik çıkar elde etmesi bölge üzerindeki hedefleri olarak karşımıza çıkmaktadır.¹¹⁶

İngiltere'nin bölgeden çekilme kararı almasıyla birlikte Basra Körfezi'nin Suudi Arabistan ile İran arasında güç merkezli gerilim yaratacak bir konu haline geldiği belirtilmektedir. Bu noktada, ulusal çıkar ve enerji politikası çerçevesinde değerlendirilen gelişme ise 1968 yılında İran Ulusal Petrol Şirketi'nin kıyıda belirli bir mesafede ve belirli bir alanda uluslararası arama yapma kararı alması olmuştur. Söz konusu durum İran ile Suudi Arabistan arasında gerilimlere neden olduğu fakat 1968 yılında Basra Körfezi'ndeki petrol yataklarının paylaşımı konusunda anlaşmaya varılması neticesinde sorunun çözüldüğü belirtilmektedir.¹¹⁷

Basra Körfezi'nin ABD için de önemli olduğu bilinmekte ve bu dönemde enerjisinin Basra'dan karşılamak amacıyla bölgeye dahil olduğu belirtilmektedir. Bu noktada, 1979 Devrimi'ne kadar İran ile olan sıkı ilişkiler ABD'nin Basra Körfezi'ne ve körfezin enerji potansiyeline verdiği önem olarak değerlendirilmektedir. Aynı zamanda ABD'nin bölgede bir diğer güç unsuru olan Suudi Arabistan ile de ilişkileri yine aynı doğrultuda ele alınmaktadır.¹¹⁸

Kanıtlanmış petrol rezervleri doğrultusunda yapılan tahminlere göre dünya enerjisinin 2020 itibariyle %88 gibi büyük bir oranının fosil kaynaklardan karşılanacağı tahmin edilmektedir. Aynı zamanda %88'lik pay içerisinde doğal gazın giderek önemli bir yüzdeye ulaşacağı belirtilmektedir.¹¹⁹ Bu durum Basra Körfezi'nin öneminin bir kez daha vurgulanmasına yol açmaktadır. Basra Körfezi'ne sınır devletlerden Irak'ta kanıtlanmış 112 milyar varil petrol olduğu belirtilmektedir. Aynı zamanda bölgede bulunan Kerkük-Ceyhan Boru Hattının da günlük 1,6 milyon varil taşıma kapasitesi olduğu vurgulanmaktadır.¹²⁰

Bölge devletlerinden bir diğeri olan İran'da ise toplam petrol rezervi doksan üç milyar varil, kanıtlanmış doğal gaz rezervinin ise 812 trilyon kübik feet olarak belirtilmektedir. Suudi

¹¹⁶ Kumar, R., 1965, *India and the Persian Gulf Region*, Asia Publishing House, London, s: 1858-1907.

Osmanlı-İngiliz ilişkileri için bkz. Kursun, Z., 2004, *Basra Körfezi'nde Osmanlı-İngiliz Çekişmesi: Katar'da Osmanlılar 1871-1916*, Türk tarih Kurumu Yayınları, Ankara; Kurşun, Z., 2001, *Controversies Over Bahrain Between Britain and the Ottomans in 19th Century*, Turkish Review of Middle East Studies, s: 43-54; Busch, B.C., 1967, *Britain and the Persian Gulf 1894-1914*, University of California Press. Alıntılan Alagöz, a.g.e., s: 113.

¹¹⁷ Young, R., 1970, *Equitable Solutions for Offshore Boundaries: The 1968 Saudi Arabia-Iran Agreement*, *The American Journal of International Law*, Cilt 64, No 1, s: 152-157. Alıntılan a.g.e., s:

¹¹⁸ Petersen, T., & Nixon, R., *Great Britain and the Anglo-American Alignment in the Persian Gulf and Arabian Peninsula*, s: 98-115. Alıntılan a.g.e., s: 123.

¹¹⁹ Pamir, N., 2001, *Dünya'da ve Türkiye'de Enerji Güvenliği*, Stratejik Analiz, cilt 1, s: 87.

¹²⁰ A.g.e., s: 95.

Arabistan'ın ise dünya petrol rezervinin %8'ini karşıladığı belirtilmekte ve kanıtlanmış petrol rezervinin 258 milyar varil olduğu belirtilmektedir.¹²¹

İran'ın, Basra Körfezi'nde bulunan Cyrus Petrol Terminali vasıtasıyla rafine edilmiş petrol ürünlerinin ithalat ve ihracatını yaptığı da bilinmektedir.¹²²

Basra Körfezi'nin yanı sıra bölgenin jeopolitiği açısından önemli bir diğer konum ise Hürmüz Boğazı'dır. Basra Körfezi üzerinden gerçekleştirilen petrol ticaretinin %90'ının ve küresel çapta gerçekleşen petrol ticaretinin de %20'sinin Hürmüz Boğazı aracılığıyla yapıldığı bilinmektedir. Bu noktada İran'ın Hürmüz Boğazı'na yönelik açıklamaları önemli olmaktadır: 2011 yılında İranlı yetkililer tarafından yapılan bir açıklama ile Hürmüz Boğazı'nın kapatılmasına yönelik bir tehditte bulunduğu belirtilmektedir.¹²³ Dünya petrol ticareti ve küresel enerji açısından çok önemli bir konumda olan Boğaz'a yönelik bu açıklama, İran'ın sahip olduğu jeopolitik gücü kanıtlar niteliktedir. Diğer bir yandan ise İran'ın yapmış olduğu açıklamasının uluslararası hukuk tarafından mümkün olmadığı belirtilmektedir.¹²⁴

3.İRAN JEOPOLİTİĞİ VE ENERJİ POLİTİKALARI

Rudolf Kjellen (1864-1922) tarafından adlandırılan jeopolitik kavramı, devletlerin coğrafi özellikleri ile politik kararları arasındaki ilişkileri inceleyen bilim dalı olarak tanımlanmaktadır.¹²⁵ Jeopolitik teori ise bir devletin coğrafi konumu ile dış politika kararları arasında ilişki kuran teori olarak tanımlanmaktadır.¹²⁶ Söz konusu kavramın ilk olarak askeri alanı kapsadığı, daha sonra ise uluslararası ilişkiler alanında analizlere konu olduğu belirtilmektedir. Bu bağlamda uluslararası ilişkiler disiplininde jeopolitik kavramının, coğrafi alanlardaki etkileşimleri ve bölgesel güç mücadelelerini incelediği gözlenmiştir.¹²⁷

¹²¹ A.g.e., s: 101.

¹²² T.C. Tahran Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, 2020, *İran Enerji Raporu*, Tahran, s: 4.

¹²³ Yesevi, a.g.e., s: 457.

¹²⁴ Sandıklı & Emeklier, 2012, *İran Krizinin Türkiye'ye Olası Etkileri*, İstanbul, BİLGESAM, s: 22-24'ten alıntılanan a.g.e., s: 457.

¹²⁵ Balkaş, Ö., 2019, *Doğu Akdeniz'de Doğal Gaz Keşifleri, Pazarlama Senaryoları, Enerji Güvenliği ve Jeopolitika*, TMMOB Jeoloji Mühendisleri Odası, s: 31.
https://www.researchgate.net/publication/332031792_DOGU_AKDENIZ%27DE_DOGAL_GAZ_KESIFLERI_PAZA_RLAMA_SENARYOLARI_ENERJI_GUVENLIGI_VE_JEOPOLITIKA_EASTERN_MEDITERRANEAN_NATURAL_GAS_DIS_COVERIES_TRANSPORTATION_AND_MARKETING_SCENARIOS_ENERGY_SECURITY_AND_GEOPO
adresinden alınmıştır Erişim Tarihi: 15.10.2019.

¹²⁶ Telli, A., 2015, *Hazar Havzası Enerji Diplomasisi'nde Rekabet ve İşbirliği*, Doktora Tezi, s: 4.

¹²⁷ Sevim, C., 2012, *Küresel Enerji Jeopolitiği ve Enerji Güvenliği*, Journal of Yasar University, 26 / 7, s: 4379.

İran'ı jeopolitik açıdan öne çıkaran belirli etkenler bulunmaktadır. Bu noktada İran'ın bulunduğu coğrafyanın kaynak zengini olması, Asya ile Avrupa arasındaki kilit ticaret yolları üzerinde bulunması İran'ı jeopolitik açıdan öne çıkaran etkenler arasında değerlendirilmektedir. Aynı zamanda dünyadaki tek Şii teokratik devlet olması İran'ı öne çıkaran bir diğer etken olarak ele alınmaktadır.¹²⁸ Bu durum, İran'ın birçok devlet için önemli konumda değerlendirilmesine neden olmaktadır. İran'ın jeopolitik konumu gereği birçok devletin politikalarında yer bulmasına örnek olarak; 19. yüzyılda sömürge imparatoru olarak anılan İngiltere'nin, İran'ı sömürgelerine ulaşabileceği tampon bölge olarak görmesi ve Rusya'nın İran'ı güneye inme politikasında bir araç olarak görmesi verilmektedir.

Yirminci yüzyılda ise enerjinin ve dolayısıyla petrolün artan ekonomik önemi, bünyesinde önemli oranda petrol rezervi bulunduran İran'ın jeopolitik konumunun değerini arttırmaktadır.¹²⁹ Ek olarak, enerji jeopolitiğinin, yalnızca doğal kaynak rezervlerinin bulunduğu noktaları değil, aynı zamanda enerji ile ilgili arz-talep ilişkisinin çevrelediği tüm coğrafi unsurları kapsadığı göz önüne alındığında enerji jeopolitiğinin, küresel jeopolitiğin tüm gelişmelerini de içerdiği yorumları yapılabilmektedir.¹³⁰ Bu noktada İran'ın, dünya enerji kaynaklarının merkez noktası olarak değerlendirilen Orta Doğu, Orta Asya ve Hazar'ın kesişim noktasında yer almasına istinaden çevredeki politikalardan da etkilendiği ve bunun sonucunda enerji politikalarının şekillendiği belirtilmektedir.¹³¹ Petrolden nükleer enerjiye İran'ın enerji politikalarında etkili olan bir diğer unsur ise İran için kimliği olarak karşımıza çıkmaktadır.¹³²

Enerji politikası, enerji kaynakları ile devletlerarası ilişkiler arasındaki bağlantıyı kapsayan bir terim olarak değerlendirilmektedir.¹³³ İran enerji politikaları çevre devletler ile ilişkilerde de etkili olmakta ve bu bağlamda İran enerjisinin dış politikayla bağlantısına örnek olarak İran ve Ermenistan arasındaki elektrik ve doğalgaz odaklı enerji işbirlikleri verilebilmektedir.¹³⁴ Aynı zamanda küresel gelişmeler doğrultusunda Çin'in, İran'ın enerji

¹²⁸ Ekren, A, 2017, *1979-1995 Arası İran- ABD İlişkileri*, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, cilt 2, sayı 1, Haziran 2017, s: 147.

¹²⁹ Akkoyunlu, N., *Değişen Dünya Düzeninde İran Jeopolitiği*, s: 64. <http://www.ayk.gov.tr/icanas38/uluslararasi-iliskiler-international-relations-%D0%BC%D0%B5%D0%B6%D0%B4%D1%83%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D1%8B%D0%B5-%D0%BE%D1%82%D0%BD%D0%BE%D1%88%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%8F/> adresinden alınmıştır. Erişim Tarihi: 19.10.2019.

¹³⁰ Demir, F., 2010, *Enerji Oyunu*, Ayrım Yayınları, İstanbul'dan alıntılan a.g.e., s: 4380.

¹³¹ Sandıklı, A., & Emeklier, B., *İran'ın Dış Politika Vizyonu ve Jeopolitik Hedefleri*, s: 420.

¹³² Çıtak, E., 2014, *İran: Değişen İç Dinamikler ve Türkiye- İran İlişkileri*, Gazi Kitabevi, s: 156.

¹³³ Telli, a.g.e., s:2.

¹³⁴ Kaya, M., & Kuduban, D., 2018, *Karabağ Sorununa Uluslararası Güçlerin Yaklaşımları Üzerine Tarihsel Bir Değerlendirme*, 21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum, cilt 7, sayı 21, s: 939.

kaynaklarıyla yakından ilgilendiği ve bu durumun İran enerji politikalarında etkili olduğu gözlenmiştir.¹³⁵ Diğer bir yandan, Çin ile İran arasındaki enerji odaklı karşılıklı girişimler ABD'ye karşı bir işbirliği olarak da yorumlanmaktadır.¹³⁶ Bu durum ise İran'ın politikalarını etkileyen bir diğer neden olarak değerlendirilmektedir.

İran'ın enerji politikaları kapsamında bölgesel amacının, bölgede açık denizlerle bağlantısı olmayan Orta Asya Cumhuriyetlerinin fosil kaynak rezervlerini dünya pazarlarına ulaştırmak olduğu belirtilmektedir.¹³⁷ Bu amaç doğrultusunda dış politikalarını şekillendiren İran'ın, önceden sadece kıyı petrol sahalarında yabancı yatırıma destek verirken bu tutumundan vazgeçip Güney Pars sahasında doğal gaz rezervleri üzerinde Batı ile anlaşmalar imzalaması, İran'ın enerji politikasında ve değişim olarak değerlendirilmektedir.¹³⁸ Bu bağlamda bölgesel amacın altında da küresel bir neden olduğu yorumunu yapmak mümkün olabilmektedir.

İran'ın, söz konusu amaçlar doğrultusunda, doğalgaz boru hattı ile Türkiye, Ermenistan ve Azerbaycan'a bağlı Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'ne doğalgaz ihraç ettiği, Türkmenistan'dan ise ithalat yaptığı, 2011 ve 2012 yıllarında, İran'ın ekonomisinin %3 oranında büyüdüğü ve bu bağlamda İran'da, 2012 yılında satın alma gücüne göre kişi başına düşen GSMH (Gayri Safi Milli Hasıla) ise 16,540 dolar olduğu belirtilmiştir.¹³⁹

İran'ın enerji politikasına değinirken; İran'ın "rantiye devlet" tanımı kapsamında yorumlanıp yorumlanamayacağına da değinmek gerekmektedir. Bu noktada; devlet ana gelirinin enerji kaynaklarından ve çoğunlukla petrolden elde edildiği devletler olarak tanımlanan bu kavram İran için de söz konusu olabilmektedir; nitekim İran'ın gelirlerine bakıldığında enerjinin ön planda olduğu ve bunun da büyük çoğunun petrol kaynaklı olduğu belirtilmektedir.¹⁴⁰

İran'ın enerji politikasında öne çıkan bir diğer konunun ise sübvansiyonlar olduğu vurgulanmaktadır. Bu noktada İran İslam Devrimi ile benimsenen "halka yönelim ve sosyal eşitlik" yaklaşımlarının ise sübvansiyonların devamlılığının nedeni olarak belirtilmektedir.

¹³⁵ Marketos, T. N., *Iran's Geopolitics in Midst of the US- Russia- China Energy Security Struggle fort he Geostrategic Control of Eurasia*, s: 5.

¹³⁶ A.g.e., s: 6.

¹³⁷ Akgün, B., & Semiz, Y., *Büyük Ortadoğu Jeopolitinde İran- ABD İlişkileri*, SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, s: 169.

¹³⁸ Ögütçü, M., 1999, *Geleceğimiz Asya'da mı? : Yaralı Asya, Çin ve Türkiye*, İstanbul: Milliyet Yayınları, s: 352-353'ten alıntıl原因an a.g.e., s: 171.

¹³⁹ Yesevi, a.g.e., s: 456.

¹⁴⁰ Commins, D., 2012, *The Gulf States: A Modern History*, London, s: 203'ten alıntıl原因an Alagöz, B., 2013, *İran İslam Cumhuriyeti Dış Politikasında Etkili Bir Unsur Olarak Güvenlikleştirme Siyaseti: 2003 Irak Savaşı Sonrası Basra Körfezi Politikası*, Doktora Tezi, İstanbul, s: 110.

Sübvansiyonlar, halkın büyük bir kısmının enerji tüketimine yönelik olarak uygulanmaktadır.¹⁴¹ IEA 2018 raporuna göre İran fosil yakıtlara en çok sübvansiyon sağlayan devlet olarak belirtilmektedir. Bu noktada sağlanan sübvansiyon 69,2 milyar dolar olarak açıklanmış, 2017 yılına göre ise yaklaşık olarak %40 oranında bir artıştan söz edilmiştir. İran'ın sağlamış olduğu sübvansiyonlar İran GSMH'sinin %15'ine, dünya toplam enerji sübvansiyonlarının ise %16'sına denk geldiği belirtilmektedir. İran'ın enerji politikası bağlamında önemli bir noktayı oluşturan sübvansiyonların değişikliği ya da herhangi bir kısıtlamaya gidilmesi İran halkında büyük etkiler yaratmaktadır. Bu noktada İran'a yönelik uygulanan yaptırımlardan sonra benzine uygulanan sübvansiyonların kaldırılması ve benzine önemli ölçüde zam gelmesi, İran halkının tepkisine neden olduğu bilinmektedir. Ayrıca, halkın sübvansiyonların kaldırılmasına yönelik tepkisi bir toplum hareketi olarak değerlendirilmiş ve İran İslam Devrimi'nden sonra İran'da görülen en büyük toplumsal hareketlilik olarak nitelendirilmiştir.¹⁴²

3.1. İran'ın Jeopolitik Konumu

İran'ın dünyanın en geniş enerji havzasının üzerinde yer almasıyla beraber Hürmüz Boğazı'na da komşu bir devlettir. Bu durumun, İran İslam Cumhuriyeti'ne küresel petrol ve doğal gaz noktalarını kontrol etme yetkisi sunma yolunda bir avantaj olduğu belirtilmektedir. Enerji kaynaklarını Basra Körfezi üzerinden dünya pazarlarına açan nakil hatlarının üzerinde bulunması ve tarihi İpek Yolu üzerinde yer alan en ucuz ve kısa geçiş yolunu kapsaması İran jeopolitiğinin öne çıkan yönü olarak değerlendirilmektedir.¹⁴³

Şekil 3.1. İran'ın Jeopolitik Konumu

¹⁴¹ T.C. Tahran Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, *İran Enerji Raporu*, 4 Şubat 2020, Tahran, s: 13.

¹⁴² A.g.e., s: 14.

¹⁴³ Simbar, R., 2005, *The Prospects for Crisis Management and Non-violent Sustainable Cooperation, Alternatives*, cilt 4, sayı 4, s: 58'den alıntılan Gökay, B., & Rogers, P., 2006, *Yaklaşan Felaket: Irak, İran ve Petrodoların Sonu*, çev. Gamze Erbil, Versus Yayıncılık, İstanbul, s: 40.

¹⁴⁴ <http://www.aljazeera.com.tr/ulke-profil/ulke-profil-iran> adresinden alınmıştır. Erişim tarihi: 09.12.2019.

İran, coğrafi konumunun getirdiği avantaj ile, Kuzey Irak'ı, Basra Körfezi'ni ve Hürmüz Boğazı'nı, Körfez devletlerini, Kızıldeniz ve Süveyş Kanalı aracılığı ile Akdeniz'e ulaşan enerji nakil hatlarını, Bakü-Tiflis-Ceyhan güzergâhını, Doğu Akdeniz'i, Karadeniz'i ve Kafkasya'yı denetleme imkânına sahip bir devlet olarak yorumlanmaktadır.¹⁴⁵ İran'ın, Hürmüz Boğazı'na yakınlığı ve boğazı kontrol ederek enerji yollarının denetiminde söz sahibi olması İran'a stratejik olarak büyük avantaj kazandırmaktadır. Aynı zamanda petrol ve doğal gaz rezervleri bakımından zengin ve petrol ihracatçısı bir ülke olması nedeniyle de uluslararası sistemde dengeleri değiştirebilecek bir potansiyele sahiptir.¹⁴⁶

Şekil 3.1.1. Basra Körfezi – Hazar ve İran

İran'ın; enerji zengini olan Körfez devletlerini, küresel enerji güvenliği içinde önemli bir noktada bulunan Körfez Bölgesi'ni ve küresel pazarlara her gün on yedi milyon varil petrolün geçtiği Hürmüz Boğazı'nı kontrol eden jeopolitik konumu ile de ABD için önem taşıdığı belirtilmektedir. Bu durumun nedeni olarak ise ABD'nin küresel üstünlüğünü koruma çabasını ilk olarak enerji kaynaklarının ve enerji nakil hatlarının kontrol edilebilmesine bağlaması gösterilmektedir. ABD'nin, dünya sıralamasında kanıtlanmış doğal gaz rezervleri ile Rusya'nın ardından, kanıtlanmış petrol rezervleri ile de Suudi Arabistan'ın ardından ikinci sırada yer alan İran üzerine yoğunlaşması kaçınılmaz olarak değerlendirilmektedir.¹⁴⁸

¹⁴⁵ Harunoğulları, M. 2017, *Enerji Kaynaklarının Jeopolitiği ve Küresel Güçlerin Enerji Politikaları*, International Journal of Social Sciences and Education Research, 3(1), 147.

¹⁴⁶ A.g.e., s: 164.

¹⁴⁷ <https://www.harita.gov.tr/urun-140-1-2-750-000-olcekli-iran-siyasi-haritasi.html> adresinden alınmıştır. Erişim tarihi: 11.04.2020

¹⁴⁸ Eslen, N., 2008, *Çok Kutuplu Düzene Doğru*, İstanbul, Truva Yayınları, s: 162-163'ten alıntılanan, a.g.e., s: 164.

3.2. 1979 Devrimi Öncesi İran Enerji Politikası

İran için enerjinin dış politikada ne derece önemli olduğu bilinen bir durumdur. Bu durum tarih boyunca devam etmekte, devrim öncesi dönemde de enerji İran için önemli konuların başında gelmektedir.

İran'ın sahip olduğu petrol rezervleri, 19. yüzyıl sonu 20. yüzyılın başlarında dönemin büyük güçleri tarafından da önem gören bir durum haline gelmiştir. Bu noktada Fransa'nın İran'a petrol rezervlerini belirlemek için bir grup arkeolog gönderdiği belirtilmektedir. Gönderilen ekibin raporuna dayanarak, 1892 yılında "*Anneles Des Mines*" adlı dergide yayımlanan makale İran'ın petrol rezerv potansiyelinin ilk kanıtı olarak yorumlanmaktadır.¹⁴⁹

İran petroleri ile ilgili bir diğer gelişmenin ise 1901 yılında yaşandığı belirtilmektedir. Buna göre; 1901 yılında Fransız ve İngilizlerden oluşan bir grup Tahran'a petrol konusunda imtiyaz almak için gönderilmekte ve gönderilen grup ile İran Şahı arasında imzalanan anlaşma İran petrollerinden verilen büyük imtiyazları içermektedir. Bu imtiyaz 60 yıllığına İran petrol ve doğal gazının aranması, nakli, üretimi ve işletmesinin verilmesini içermektedir.¹⁵⁰ Buradan da anlaşılacağı üzere İran 1900'lü yılların başlarında tamamen yabancı sermayeye fırsat ve imtiyazlar veren bir enerji politikası izlemektedir. Söz konusu enerji politikası ise özelde İran genelde ise tüm Orta Doğu Bölgesi ve dünya düzeni için etkili bir gelişme olarak değerlendirilmektedir. Devam eden süreçte bölgedeki petrol rezervlerinin keşfinin artması, bölgeye yabancı devletlerin ilgisini arttırmakta ve dönemin koşullarına bağlı olarak İran için milli bir çizgide bir enerji politikasından bahsetmek mümkün olmamaktadır.

1950'li yıllara gelindiğinde artan kanıtlanmış petrol rezervlerinin yanı sıra nükleer enerjinin de İran enerji politikalarında öne çıkan bir konu olduğu belirtilmektedir. Bu tarihten itibaren, İran enerji politikaları denildiği zaman akla gelen bir diğer konu nükleer enerji olmakta, bu durumun nedeni ise devrim öncesi ve sonrası İran için bu konunun önemine bağlanmaktadır. İran İslam Devrimi'nden önce İran'daki nükleer çalışmaların barışçıl amaçlarla gündeme getirilmesi, ABD tarafından desteklenen bir durum olarak belirtilmektedir.¹⁵¹ Şah döneminde İran'ın enerji zenginliğinin, İran'ın askeri modernizasyonuna ve küresel ekonomik güç olma arzusuna harcandığı bildirilmiştir.¹⁵² Devrim öncesi dönemde İran enerji politikasının, doğrudan yabancı yatırımın teşvik edilmesine ve dış ticaret bölgelerinin kurulmasına odaklandığı ve 1950-

¹⁴⁹ Ediger, V. Ş., 2005, *Osmanlı'da Neft ve Petrol*, ODTÜ Yayıncılık, Ankara, s: 242.

¹⁵⁰ A.g.e, s: 243-244.

¹⁵¹ Karakurt, N., & Akyener, O., & Çubukoğlu, S., & Apaydın, M., & Maraşlı, A., *Iran in the Energy Game While Passing Through the Energy Door*, Energy Policy Turkey, s: 20.

¹⁵² Efeğil, E., 2012, *İran'ın Dış Politika Yapım Sürecini Etkileyen Unsurlar*, Ortadoğu Analiz, cilt 4, sayı 48, s: 56.

1970 yılları arasında petrol gelirlerinin İran'ın bölgedeki etkinliğini arttırdığı yorumları yapılmaktadır. Bu noktada petrol ihracının devrim öncesi dönemde günlük 5,5 milyon varil olması İran'ın bölgedeki önemine katkı yapmaktadır.¹⁵³ Diğer bir yandan petrol gelirlerinin İran'ı tehditlere açık bir hale getirdiği de yorumlara eklenmelidir.¹⁵⁴

Devrim öncesi İran enerji politikalarında 1953- 1962 dönemine bakacak olursak, politika yapım sürecinde, İran'da ABD etkisini görmek mümkün olacaktır. Şah Pehlevi'nin enerji politikası kapsamında Basra Körfezi'nde ucuz petrol sevkiyatını desteklemesi, Amerika ile ilişkileri sıkı tutma çabası olarak değerlendirilmiştir.¹⁵⁵ 1962-1979 döneminde ise İran'ın OPEC bünyesinde yüksek petrol fiyatlarını desteklemesi iki nedene dayandırılmaktadır:

- İlk olarak; İran'ın uluslararası sistemde etkili bir aktör olma isteği,
- Diğer neden olarak ise İran'ın ekonomik kalkınmasını sağlamak olarak değerlendirilmektedir.

Bu aşamada yüksek petrol fiyatlarının İran ekonomisine olumlu katkı yaptığı ve bu durumun enerji politikasında etkili olduğu belirtilmektedir.¹⁵⁴

1951'de başbakanlığa gelen Muhammed Musaddık'ın, enerji politikası kapsamında petrolü millileştirme çabasında bulunduğu fakat bu çabaların 1953 yılında TP-Ajax adı verilen CIA operasyonu ile engellendiği ifade edilmiştir. Bu operasyon, İran'ın enerji sektöründeki kontrolünün kaybı olarak değerlendirilmiştir.¹⁵⁶

3.3. Devrim Dönemi İran Enerji Politikası ve ABD ile İkili İlişkiler

1979 İslam Devrimi ile birlikte ekonomi alanında tam bağımsızlık tezini savunan İran'ın, düşük petrol fiyatlarının ülke ekonomisine faydalı olmadığını görmesi üzerine ekonomik iş birliklerine yöneldiği belirtilmektedir. Bu bağlamda İran'ın bölgesel petrol üreticileri ile çeşitli ekonomik adımlar atması, İran enerji politikasında hala en önemli unsurun petrol olduğu ve bu durumun da beraberinde İran için petrol bağımlılığını getirdiği ve dış politikada manevra kabiliyetini azalttığı şeklinde yorumlara neden olmaktadır.¹⁵⁷ Petrolün, İran enerji politikasında bağımlılık derecesinde bir yere sahip olması İran'ın enerji karmasını çeşitlendirmesi gerektiği söylemlerini gündeme getirmektedir. Bu doğrultuda, devrim dönemi ve devrim sonrası dönemde İran enerji politikalarında nükleer söylemin ön plana çıkması İran'ın enerji karmasını

¹⁵³ Karaağaçlı, A., & Kısacık, S., BM Yaptırımları ve İran, BİLGESAM, 2010 Bilge Söyleşi-7, Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi, s: 3.

¹⁵⁴ Efegil, a.g.e., s: 60.

¹⁵⁵ A.g.e., s: 65-66.

¹⁵⁶ Yesevi, a.g.e., s: 444.

¹⁵⁷ Abbas V., 2007, *Kapitalizm Öncesi İran*, Avesta Yayınları, s: 151-189.'dan alıntılanan Efegil, a.g.e., s: 60.

çeşitlendirmesi açısından önemlidir. Bu noktada, İran'ın dış politika kararlarında daha cesaretli olması beklenmektedir. Diğer bir yandan ise bu durumun beraberinde bazı sorunlara da neden olduğu belirtilmektedir. Buna bağlı olarak üzerinde durulan konu ise ABD ile İran'ın bozulan ikili ilişkileridir. İran'da ve İran politikalarında etkili olan ABD ile ilişkiler devrimle birlikte seyrini değiştirmiştir. İki devlet arasında devrim nedeniyle kopan bağlar, Amerikalı ve İranlı yetkililerin 2007 yılında gerçekleştirdiği Bağdat Görüşmeleri ile tekrar kurulmaya çalışılmış söz konusu görüşme devrimden sonra ilk resmi görüşme olarak tarihe geçmiştir.¹⁵⁸

Devrim döneminde ABD, Büyük Britanya ve SSCB gibi küresel güçlerin İran İslam Cumhuriyeti'ne önem verdiği bilinmekte, bu önemin temel nedeninin ise petrol ve doğal gaz rezerv varlığı olduğu belirtilmektedir. Bu duruma ek olarak, İran'ın sahip olduğu enerji rezervleri, küresel güçlerin İran'ın iç işlerine karışmalarına ve milli meselelerine müdahale etmelerine sebep olarak gösterilmektedir. Aynı zamanda, İran jeopolitik konumunun küresel güçler için bir başka ilgi nedeni haline geldiği belirtilmektedir. Jeopolitik konum olarak İran'ın, Amerikan'ın Orta Doğu'ya yönelik politikalarının merkezinde yer aldığı bilinmektedir. SSCB'nin bölgeye yakınlığını göz önüne aldığımız zaman ise bu durum, Sovyetlerden gelebilecek bir komünizm etkisinin İran'da etkili olabileceği düşüncesine neden olmakta; bu bağlamda da devrim öncesi dönemde ABD-İran yakın ilişkileri olağan olarak karşılanmaktadır. ABD'nin İran ile sıcak ilişkilerinin bir diğer nedeni ise hem kendisinin hem de önemli müttefiki olan İsrail'in stratejik çıkarlarının zarar görmemesi olarak değerlendirilmiştir. Fakat ABD'nin İran'a yönelik benimsediği "*bölgenin jandarması*" politikası İran İslam Devrimi ile beraber son bulmuştur.¹⁵⁹ Bu duruma örnek olarak ABD'nin, İran'ın ekonomik gücünü ve askeri gücünü kırma, ithalat ve ihracatını engelleme, İslam devriminin korkusunu önleme girişimlerine karşı İran- Irak Savaşı'nda Irak'a destek vermesi gösterilmektedir.¹⁶⁰ Diğer bir yandan, devrim döneminde öne çıkan lider olarak Humeyni'nin, ABD (İran tarafından Büyük Şeytan olarak değerlendirmekte) ve İsrail'i (Küçük Şeytan olarak değerlendirmekte) yeni düşmanlar olarak algılanması ikili ilişkilerin devrimden sonra bozulacağının göstergesi olarak yorumlanmıştır.¹⁶¹

3.3.1. Ruhullah Humeyni'nin Enerji Politikası (1979-1989)

Ruhullah Humeyni, İran'ın dönüm noktası olarak değerlendirilen 1979 senesinde ve sonrasında ön plana çıkan ve İran için etkili olan bir isimdir. Bu noktada "*devrim lideri*" kimliği

¹⁵⁸ Semple, K., 2007, *U.S. and Iranian Officials Meet in Baghdad, but Talks Yield No Breakthroughs*, The New York Times, <http://www.nytimes.com/2007/05/29/world/middleeast/29iraq.htm> adresinden alıntılan Köse, T., 2008, *İran Nükleer Programı ve Orta Doğu Siyaseti: Güç Dengeleri ve Diplomasinin İmkanları*, SETA, s: 16.

¹⁵⁹ Halhalli, B., 2014, *Humeyni Dönemi İran Dış Politikası (1979-1989)*, Birey ve Toplum, cilt 4, sayı 8, s: 79.

¹⁶⁰ A.g.e.,s: 91.

¹⁶¹ Çitlioğlu, E., 2015, *İran'ı Anlamak*, Başkent Yayınları, s: 33.

ile Humeyni İran enerji politikasına bir dönem yön veren bir isim olarak karşımıza çıkmaktadır. 1979 Devriminin amaçları doğrultusunda politikalarına yön veren Humeyni'nin, ilk olarak, İran enerjisi için kilit noktada bulunan Basra Körfezi'ne yönelik politikaları değişime uğrattığı söylenebilmektedir. Şah Dönemi'nde, Körfez'e yönelik statükoyu koruma yönünde politikalar benimsenmişken, 1979 İslam Devrimi ile birlikte gelen ideolojik yaklaşımın da etkisiyle Humeyni'nin statükocu tavırdan vazgeçtiği ifade edilmektedir.¹⁶² Humeyni Dönemi politikalarında öne çıkan savın devrim ihracı olduğu ve Humeyni'nin enerji politikası dâhil tüm dış politika kararlarını bu sava göre şekillendirdiği görülmektedir.¹⁶³ Diğer taraftan toplumda oluşmaya başlayan Batı düşmanlığı ve *"ne Batı ne Doğu"* söylemlerinin Humeyni politikalarında ön plana çıktığı, politika yapım sürecinde *"sömürüyü tamamen yok ederek yabancıların sömürge ve nüfuz girişimlerini önlemek"* görüşünün etkili olduğu belirtilmektedir.¹⁶⁴ İç politika ve dış politika kararlarının bir bütün olarak değerlendirilmesi gerektiği göz önüne alındığında Humeyni'nin politika yapım sürecine etki eden gelişmeleri anlayabilmek adına, söz konusu dönemde İran'da yaşanan gelişmelere de bakmak gerekmektedir. Bu noktada ön plana çıkan ilk gelişme ise Rehineler Krizi'dir.

3.3.2. Rehineler Krizi

ABD ile İran arasında, devrimden sonra meydana gelen ilk kriz olması sebebiyle Rehineler Krizi'nin iki devlet için de büyük öneme sahip olduğu belirtilmektedir.¹⁶⁵ İran İslam Devrimi'nden (1 Şubat 1979) sonra, 4 Kasım 1979'da İranlı öğrenciler Şah'ın iadesini ve Amerika tarafından dondurulan mal varlıklarının serbest bırakılmasını istemek amacıyla Tahran'daki ABD Büyükelçiliği'ni basarak 66 Amerikalıyı rehin almış; kadınlar ve hastaların serbest bırakılmasından sonra 52 Amerikalı eylemin sonuna kadar rehin tutulmuştur. Rehineler krizi 444 gün boyunca devam etmiş ve tarihin en uzun rehine krizi olmuştur. Rehineler Krizi sırasında Amerikan'ın düzenlediği kurtarma operasyonunun başarısızlıkla sonuçlanması (24 Nisan 1980) dönemin Amerikan Başkanı Jimmy Carter'ın seçimleri Ronald Reagan karşısında kaybetmesinde neden olmuş bu durum ise söz konusu operasyonun ve krizin önemi uluslararası alanda ne derece etkili olduğunun göstergesidir. Bu eylemden sonra Amerika ile İran arasında doğrudan diplomatik ilişkilerin dondurulduğu, ticari ilişkilerin ise çok sınırlı ve kontrollü düzeyde devam ettiği açıklanmıştır.¹⁶⁶

¹⁶² Dietl, G., 2001, *Iran in the Emerging Greater Middle East*, Björn Möller (ed.) *Oil and Water: Cooperative Security in the Persian Gulf*. I. B Tauris Publishers, London.s: 69'dan alıntılan Akkoyunlu, a.g.e., s: 25.

¹⁶³ Halhalli, a.g.e., 79.

¹⁶⁴ Çitlioğlu, a.g.e., s: 31.

¹⁶⁵ Ekren, a.g.e., s: 147.

¹⁶⁶ Köse, a.g.e., s: 16.

Yaşanan Rehineler Krizi sonrasında İran birtakım gelişmelere maruz kalmıştır. Bu bağlamda uluslararası sistemde İran'a yönelik, ABD etkisi de göz önüne alınarak değerlendirildiğinde, Avrupa İktisadi Birliği üyelerinin ekonomik boykot uygulamasına gitmeleri sürecin önemini bir kez daha göstermiştir. Kriz, Irak ile başlayan savaşın ve ABD'nin mal varlıklarının serbest bırakılacağını açıklamasının da etkisiyle 444 gün sonra son bulmuştur.¹⁶⁷

Rehineler Krizi ile İran İslam Cumhuriyeti başta ABD olmak üzere birçok devletin İran'ın karşısında yer almasına ve İran'ın uluslararası sistemde yalnızlaştırılması çalışmalarına neden olmuştur. Bu durum ise İranlı politika yapıcılarının politika kararlarında etkisini göstermiş ve İran devrim amacının da etkisiyle dış politikada Batı'dan uzak durmaya başlayarak radikal gelişmelere zemin hazırlamıştır. Devam eden süreçte yaşanan tüm gelişmeler için İran atarak devam eden zorluklarla karşı karşıya kalmaya başlamış ve bu süreci İran'a yönelik uygulanan yaptırımlar desteklemiştir.

3.3.3. Ambargo ve Yaptırımlar

Rehine Krizi'nin ardından İran, uluslararası sistemde dikkatleri üzerine çeken devlet konumunu daha da güçlendirmiştir. ABD ve AB tarafından yaptırımlar gelmeye başlamış ve bu durumun İran için etkisi büyük olmuştur. ABD'nin İran'a yönelik uyguladığı ilk ticari yaptırımının boykot¹⁶⁸ olarak değerlendirildiği belirtilmektedir. Bu bağlamda ABD'nin İran'dan yaptığı petrol ithalatını durdurduğu (12 Kasım 1979), bu tarihten iki gün sonra ise ikinci yaptırımın uygulandığı, 12170 Sayılı Başkanlık Emri (14 Kasım 1979) neticesinde İran'ın ABD'deki tüm mal varlıklarının dondurulduğu açıklanmıştır. ABD'nin 7 Nisan 1980'de İran ile diplomatik ilişkilerinin kesilmesinin ardından 17 Nisan 1980'de ABD yetkilileri yaptırımların ambargoya dönüştüğü açıklamalarında bulunmuştur.¹⁶⁹ Cezayir Hükümeti'nin arabuluculuğuyla, ABD ve İran arasındaki sorunların 19 Ocak 1981'de çözülmesine yönelik adım atılması ve uygulanan yaptırımların kaldırılmasına rağmen, ABD'nin Basra Körfezi'nde seyreden Amerikan gemilerine yönelik İran saldırısı söylemleri neticesinde 30 Ekim 1987'de yeniden boykot kararı aldıkları belirtilmektedir.¹⁷⁰

¹⁶⁷ Ekren, a.g.e., s: 148.

¹⁶⁸ "Boykot, devlet ya da halk düzeyinde bir toplumsal örgütlenmenin, yine aynı düzeylerdeki bir başka toplumsal örgütlenmenin mal veya hizmetlerinin ithalatını durdurmak suretiyle, ihracatçı konumda yer alan toplumsal örgütlenme üzerinde etki kurmaya çalışmasıdır." Detaylı bilgi için bakınız: Toprak, N. G., 2019, *Ambargodan Ablukaya Doğru: Dış Politikada İktisadi Araçların Kullanımı Bağlamında Amerika Birleşik Devletleri'nin İran'a Yönelik İktisadi Yaptırımları Üzerine Bir Değerlendirme*, International Conference on Eurasian Economies, s: 2.

¹⁶⁹ Toprak, N. G., 2019, *Ambargodan Ablukaya Doğru: Dış Politikada İktisadi Araçların Kullanımı Bağlamında Amerika Birleşik Devletleri'nin İran'a Yönelik İktisadi Yaptırımları Üzerine Bir Değerlendirme*, International Conference on Eurasian Economies, s: 4.

¹⁷⁰ A.g.e., s: 4-5.

Tüm bu gelişmeler İran'da da yankı bulmaktadır. Yaşanan gelişmeler ışığında Humeyni'nin ABD'yi "şeytan" olarak tanımlaması bu duruma örnek verilebilmektedir. 1997 yılında cumhurbaşkanı seçilen Hatemi'nin ise ABD'ye karşı ılımlı politikalar izlediği belirtilmiştir. İlimli politikaların sebebi ise Hatemi'nin kişiliği ve o dönemde İran'ın yaşadığı zorlukları bitirmek istemesi olarak değerlendirilmektedir. 2002'de İran'ın ABD tarafından teröre destek vermek sebebi ile 'Şer Eksenine' dâhil edilmesinin akabinde 2005'te göreve gelen cumhurbaşkanı Ahmedinejad'ın da ılımlı politikadan uzaklaşarak ABD karşıtlığını yeniden gündeme getirdiği belirtilmektedir.

Yaşanan yaptırımların İran ekonomisi üzerindeki kötü etkisinin İran'ı bir adım atmaya yönlendirdiği bilinmektedir. Bu kapsamda 2013'te İran'ın, yaptırımların sona ermesi adına P5+1 ülkeleriyle¹⁷¹ nükleer müzakerelere başladığı belirtilmektedir.¹⁷² Yapılan görüşmeler sonucu Viyana'da imzalanan Kapsamlı Ortak Eylem Planı (KOEP) (14 Temmuz 2015) ile yaptırımların kaldırılması kararlaştırılmıştır. Anlaşma neticesinde yaptırımların kaldırılmasına karşılık İran'ın nükleer faaliyetlerinin kısıtlandırılması kararı alındığı ifade edilmiştir.¹⁷³ Bu tarihten sonra ise 2018 yılından itibaren yaptırımların devam etmesinin nedeni ise Trump'a bağlanmaktadır. Bu doğrultuda 2016 başkanlık seçimlerinin kazananı Donald Trump'ın İran'a karşı yaptırımların eskisinden de ağır bir şekilde uygulanacağını altını çizmesi konuya verilebilecek bir örnek olarak değerlendirilmektedir.¹⁷⁴ Trump'ın Mayıs 2018'de, 2015 yılında imzalanan anlaşmadan tek taraflı çekileceğini açıkladığı aynı zamanda da Avrupalı şirketlerden İran'la ticaret yapmaları halinde hesap sorulacağını söylediği belirtilmektedir. Avrupalı devletlerin ise bu söylemlerden hoşnut olmadığı yönünde bir görüş birliği bulunmaktadır.¹⁷⁵

ABD yaptırımlarının altında yatan temel motivasyon, Basra Körfezi'nde söz sahibi olan ve enerji zengini olarak nitelendirilen İran'ın Orta Doğu Bölgesi'nde önemli bir güç olarak öne çıkmasının engellenmesi düşüncesidir.¹⁷⁶ Bu hedef doğrultusunda ABD'nin, kendileri ile ticari ilişkilerde bulunmak isteyenlerin 90 gün ve 180 gün içerisinde İran pazarından çıkmaları gerektiği söylemi dikkat çekmektedir. 90 günlük sürecin bitimine denk gelen 6 Ağustos 2018 tarihine kadar ilk faz yaptırımlar olarak tanımlanmakta ve bu fazda İran hükümetinin ABD doları satın almasına yönelik, İran'ın altın ya da değerli metaller üzerinden ticaret yapmasına yönelik ve İran otomotiv sektörüne yönelik yaptırımların uygulanmaya başladığı belirtilmektedir. İkinci faz olarak nitelendirilen ve 5 Kasım 2018'de uygulanmaya başlayan yaptırımlar ise ABD ile sınırlı

¹⁷¹ ABD, Rusya, Çin, İngiltere, Fransa ve Almanya.

¹⁷² Telci, İ.N., 2018, *Ağırlaştırılmış Ekonomik Yaptırımlar: Trump İran'dan Ne İstiyor?*, SETA Perspektif, sayı 208, Ağustos, s: 1.

¹⁷³ Toprak, a.g.e., s: 5.

¹⁷⁴ Telci, a.g.e., s: 3.

¹⁷⁵ A.g.e., s: 4.

¹⁷⁶ A.g.e., s: 6.

olmayıp, ikincil yaptırımlar kapsamında üçüncü ülke vatandaşlarını da yaptırımlara dâhil etmektedir. Aynı zamanda söz konusu uygulama, üçüncü ülke vatandaşlarının İran ile herhangi bir ilişkiye girmesi halinde ABD tarafından cezalandırılmalarını da içermektedir.¹⁷⁷ Ek olarak, ikinci fazda ABD Dışişleri Bakanı Mike Pompeo ve yaptırımların uygulanmasında yetkili merci olan Hazine Bakanı Steven Mnuchin 5 Kasım 2018’de yaptıkları açıklamada sekiz ülkenin yaptırımlardan muaf olduğunu açıklamışlardır.¹⁷⁸ Söz konusu sekiz ülke arasında Japonya, Güney Kore, Yunanistan ve İtalya’nın bulunması, içerisinde bulunulan dönemde İran’dan petrol ithalatını neredeyse tamamen sonlandıran ülkeler olmasına bağlanmıştır.¹⁷⁹ Muafiyet kapsamında Türkiye’nin de yer alması ise yakın zamanda İran’dan petrol ithalatını sıfırlayamayacak olması olarak değerlendirilmiştir.¹⁸⁰ Söz konusu devletler arasında Çin de bulunmaktadır. İran’ın, Çin’in toplam petrol ithalatı içerisinde yaklaşık %10’luk bir paya sahip olması Çin’in muafiyete dâhil olmasının nedeni olarak açıklanmaktadır.¹⁸¹

3.4. Devrim Sonrası İran Enerji Politikası

İslam Devrimi’nin ve yaşanan sürecin ardından İran’ın dış politikası “*göze göz, dişe diş, kısasa kısas (quid pro quo)*” olarak bilinen diplomatik ilişkilere dayalı prensipler şeklinde ifade edilmektedir.¹⁸² 1979 yılında yaşanan gelişmelerden sonra İran’ın dış politika yapım sürecinde iki düşünce tarzı, realizm ve liberalizm ön plana çıkmaktadır. Ruhullah Humeyni ve Mahmud Ahmedinejad dönemlerinde İran “sert güç” politikasını benimseyerek Batı karşıtı realist dış politika kararları benimsemiş, Haşimi Rafsancani, Muhammed Hatemi ve Hasan Ruhani döneminde ise Batı ile işbirliği, uzlaş, diyalog ve barışa dayalı ılımlı liberal dış politika çizgisinde ilerlemiştir.¹⁸³ Ek olarak, devrim sonrası dönemde İran’ın yaptırımlardan çıkardığı dersin enerji çeşitlendirmesine gitmesi yönünde olduğu belirtilmekte, buna bağlı olarak da nükleer enerji, enerji politikalarında ön plana çıkan konu olmaktadır. Devrim sonrası dönemde nükleer enerjiyi dış politikasında önemli bir konuma getiren İran için bu süreçte nükleer diplomasi de önem kazanmıştır. Nükleer diplomasi açısından Tahran yönetiminin 2005 yılında iki ayrı politika üzerinde durduğu bilinmektedir. Bu bağlamda Hatemi başkanlığındaki hükümet dengeli- ılımlı

¹⁷⁷ T.C. Tahran Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, 2019, *ABD’nin İran’a Yönelik Tek Taraflı Yaptırımları*, s: 4.

¹⁷⁸ *U.S. Grants Temporary Iran Oil Waivers to Eight Countries Including China: Pompeo*, Reuters, 5 Kasım 2018’den alıntılan Duran, B., & İnat, K., 2019, *İran Yaptırımları: Hukuksal Boyut, Bölgesel ve Küresel Yansımalar ve Türkiye’ye Etkileri*, (Hasan Yücel) SETA, İstanbul, s: 81.

¹⁷⁹ *Factbox: the Knowns and Unknowns of U.S. Iran Oil Sanction Waivers*, Reuters, 7 Kasım 2018’den alıntılan a.g.e., s: 81.

¹⁸⁰ A.g.e., s: 81.

¹⁸¹ *China Set to Defy U.S. Sanctions on Iran, Oil Price*, 6 Mayıs 2019’dan alıntılan a.g.e., s: 101.

¹⁸² Halhalli, a.g.e., s: 83.

¹⁸³ <http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-173-2014120952iran.pdf> (20 Ağustos 2016 ‘dan alıntılan Kanapiyanova, Z., 2017, *İran’ın Ortak Kapsamlı Eylem Planı Sonrası Enerji Politikaları Üzerine Çıkarımlar*, Ege Akademik Bakış, cilt 17, sayı 4, s: 555.

politika söylemleri dikkat çekerken, Ahmedinejad ile daha sert söylemlere yer verilmeye başladığı ifade edilmektedir.¹⁸⁴

Nükleer enerjinin İran enerji politikalarında en önemli gündem maddesi haline gelmesinde; devrim öncesi dönemde günlük 5,5 milyon varili bulan petrol ihracının, devrim sonrası dönemde günlük 3.5 milyon varile kadar gerilemesinin etkisi üzerinde durulmaktadır. Bu noktada aslında petrolün İran ekonomisi için ne derece önemli olduğu ve herhangi bir alternatifi İran'ın dış politikada elini güçlendireceği çıkarımında bulunmak mümkündür.

İran'ın, devrim sonrası dönemde yaptırımların da etkisiyle yatırım çekmeye zorlandığı belirtilmekte, bağlantılı olarak petrol ihracının düşmesi ve üretimin artan nüfusa yetmemesi ilerleyen dönemlerde İran'ın petrol ihracatçısı bir devlet olmaktan çıkacağı yönünde yorumlara neden olmaktadır.¹⁸⁵ ABD ve AB yaptırımlarından önce yenilenebilir enerji İran enerji sektöründe ön plana çıkan bir konu değilken, yaptırımlar sonrasında İran'ın enerjide petrole olan bağımlılığı azaltmayı hedeflemesi doğrultusunda nükleer enerjinin yanı sıra yenilenebilir enerjinin de ön plana çıkmaya başladığı ifade edilmiştir.¹⁸⁶ Devrim sonrası İranlı yöneticilerin, İran'ın ekonomik alanda tam bağımsızlığını öncelikleri arasında değerlendirdikleri yönünde yorumlar bulunmaktadır.¹⁸⁷ Bu bağlamda da enerjiden elde edilen gelir dağılımında İran'ın petrol yerine farklı bir enerji kaynağı kullanımına yönelik politikalar izlemesi beklenen bir süreç olarak değerlendirilmelidir. İran'ın Körfez Bölgesi'nde başlıca petrol üreticisi statüsü, İranlı liderlerin küresel ekonomi politikte önemli bir rol üstlenmesi olarak yorumlanmakta ve İranlı yetkililerin bu gücü korumak için enerji politikalarında alternatif arayışına gitmeleri ve nükleere yönelmeleri olağan karşılanmaktadır.¹⁸⁸

3.4.1. Ebu'l Hasan Beni Sadr Dönemi (1980-1981)

Yeni rejimin ilk cumhurbaşkanı olan Beni Sadr'ın liberal-islamcı görüşe yakın olduğu belirtilmektedir.¹⁸⁹ Fakat dönemin şartları değerlendirildiğinde, hem 1980 yılında Irak'ın İran'a savaş ilan etmesi hem de ABD ile yaşanan Rehineler Krizi Sadr'ın aktif bir politika izlemesine engel olarak yorumlanmaktadır.¹⁹⁰ Milli ve bağımsız politikalar çerçevesinde hareket ettiği

¹⁸⁴ Yeşiltas, M., 2006, *İran 2005: İç ve Dış Politika*, Ortadoğu Yıllığı 2005, s: 81.

¹⁸⁵ Karaağaçlı, A., & Kısacık, S., a.g.e., s: 3.

¹⁸⁶ Kalehsar, O. S., *Iran's Transition to Renewable Energy: Challenges and Opportunities*, Middle East Policy Council, <https://www.mepc.org/journal/irans-transition-renewable-energy-challenges-and-opportunities> adresinden alınmıştır. Erişim Tarihi: 04.11.2019.

¹⁸⁷ Efegil, a.g.e., s: 56.

¹⁸⁸ A.g.e., s: 64.

¹⁸⁹ Taşkın, Y., 2008, *Devrim Sonrası İran'da Siyaset: Aktörler, Stratejiler ve Gelecek*, İ.Ü Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, no: 39, s: 24.

¹⁹⁰ Yeğin, A., 2014, *Devrimin 35. Yılında İran Dış Politikası*, Seta Perspektif, sayı 31, s: 2.

belirtilmiştir. Beni Sadr'ın dönemin gelişmeleri çerçevesinde İran'ın, bağlantısızlık hareketi ve ne Batı ne de Doğu sloganı etrafında kalmayı tercih ettiği ifade edilmiştir.¹⁹¹

3.4.2. Ali Hamaney Dönemi (1981- 1989)

Beni Sadr'dan sonra göreve gelen Ali Hamaney'in dış politika kararlarında “*Batı'ya taviz verilmemesi gerektiği*” yönündeki söylemlerinin etkili olduğu belirtilmektedir.¹⁹² Diğer bir taraftan, söylemi ile çelişkili olarak değerlendirilebilecek olan bir gelişme olarak, Ali Hamaney'in, 1988 yılında sona eren Irak- İran Savaşı'ndan sonra ekonomiyi yeniden canlandırmak istemesi üzerine Avrupa ile ilişkilerini geliştirecek adımlar attığı belirtilmektedir.¹⁹³ Bu durum ise Hamaney'in de radikal bir çizgide ilerlemediği yönünde yorumlara neden olmaktadır. Hamaney'in; İran'ın bu süreç içerisinde, insan hakları ve özgürlükleri bağlamında Batılı devletler ile ve mezhep farklılıklarından dolayı Arap devletleri ile sorunlar yaşaması aynı zamanda da “*şer üçgeni*” olarak adlandırılan devletler arasında yer alarak terörizme destek vermekle suçlanması üzerine yeniden ılımlı ilişkilerden uzaklaşan açıklamalarda bulunduğu belirtilmektedir. Terörizm suçlaması ve akabinde İran'ın izole edilerek çevrelenmek istenmesinin, İran'ı güçlü olmaya sevk ettiği görüşü Hamaney'in bu doğrultuda dış politika kararlarını şekillendirmektedir.¹⁹⁴

3.4.3. Haşimi Rafsancani Dönemi (1989- 1997)

Humeyni'nin vefatından önce devlet başkanlığı görevine gelen Ali Akbar Haşimi Rafsancani'nin, İran'ın merkezinde Rafsanjan ilinde çiftçi bir ailenin oğlu olarak doğduğu bilinmektedir. (1934) Ruhullah Humeyni'den Kum'da teoloji eğitimi alarak yetişmesi, Humeyni etkisinde bir politikacı olmasının nedeni olarak yorumlanmaktadır. 1960'lar ve 1970'lerde Şah'ın Amerika yanlısı siyasetine tepki olarak ortaya çıkan gösterileri düzenleyen öğrenci gruplarının arasında bulunduğu belirtilmektedir. 1979 Devriminde itici güç olarak değerlendirilen Cumhuriyet İslam Partisi'nin ve Humeyni'nin vefatına kadarki süreçte devamlılığını sağlayan Devrim Konseyi'nin üyesi olması Rafsancani'nin radikal kimlikte değerlendirilmesine neden olmaktadır. Ek olarak Rafsancani'nin 1980 – 1989 arası dönemde meclis sözcülüğü yaptığı, Humeyni tarafından İran Silahlı Kuvvetleri Başkomutanlığı görevine getirildiği ve Birleşmiş Milletler'in çözüm önerisini kabul ederek İran- Irak Savaşı'nın bitmesini sağladığı belirtilmektedir.¹⁹⁵

¹⁹¹ Halhalli, a.g.e., s: 84.

¹⁹² Sinkaya, B., 2013, *İran Cumhurbaşkanlığı Seçimi: Statüko ya da İtidalli Değişim*, Ortadoğu Analiz, cilt 5, sayı 55, s: 27.

¹⁹³ Schedberd, J., & Gerner, D. J., *Understanding the Contemporary Middle East*, s: 9-120.'den alıntılanan Efeğil, a.g.e., s: 66.

¹⁹⁴ Çitlioğlu, a.g.e., s: 34.

¹⁹⁵ A.g.e., s: 49.

Haşimi Rafsancani'nin enerji politikası anlayışı; uluslararası pazarlardan mali yardımlar temin etmek ve yabancı yatırımları ülkeye çekmek olarak değerlendirilmektedir.¹⁹⁶ Bu dönemde Rafsancani'nin enerji politikası hedefleri arasında Rusya ile ilişkileri geliştirmenin de yer aldığı belirtilmektedir. Bu noktada 1990'ların başında Rusya ile İran arasında Nükleer İş birliği Anlaşması'nın imzalanması konuya örnek olarak verilmektedir.¹⁹⁷ Enerji ticaretinin önemli bir noktası olan Basra Körfezi üzerinde ise Rafsancani'nin politikaları; bölgede liderlik rolünü üstlenmek, Irak'ı çevreleyerek etki altına almak, bölgesel istikrarı sağlamak olarak sıralanmaktadır. Radikal kimliğinin yanı sıra statükocu bir tavır benimsemesi ise savaştan etkilenen ekonomiyi canlandırmak amacı kapsamında değerlendirilmektedir.¹⁹⁸ Aynı zamanda ülkenin yeniden inşa sürecine girmesiyle birlikte petrol gelirlerine olan ihtiyacın artması da Rafsancani'nin statükocu tavrında bir etken olarak ele alınmaktadır.¹⁹⁹

Rafsancani dini eğitimi ve Humeyni ile sıkı bağları nedeniyle İran'da bulunan muhafazakâr kesme yakın; aynı zamanda uluslararası arenada barışçıl dış politika izlenmesi gerektiğini savunan bir liberal olarak değerlendirilmektedir. Bu durum Rafsancani'nin politikalarında da etkisini göstermektedir. Bu noktada Rafsancani'nin ekonomik olarak liberal ve iş birliklerine açık bir lider profili çizdiği belirtilmektedir. Aynı zamanda iki dönem cumhurbaşkanlığı döneminin liberal ekonomik politikaların tercih edildiği dönem olduğu belirtilmektedir.²⁰⁰ Rafsancani'nin liberal politikaları ve serbest pazar ekonomisini ön plana çıkardığı belirtilmektedir.²⁰¹ Enerji politikası kapsamında, nükleer faaliyetler konusunda Batılı devletler ile anlaşma yanlısı olmasının yanı sıra, Batı'nın "*kabadayılığını ve fikirlerini empoze etmesini*" kabul etmediği belirtilmektedir. Söylemlerinde, nükleer silah taraftarı olmadığını fakat nükleer silahı bulunan ABD'nin, nükleer gücü barışçıl amaçlarla kullanmak isteyen İran'ı engellemeye çalışmasından dolayı büyük bir üzüntü içerisinde olduğunu da vurguladığı belirtilmektedir.²⁰²

¹⁹⁶ Hinnebusch, R., *The International Politics of the Middle East*, s: 90-153; Cavaturta, F., *International Politics of the Middle East*, (der.) Ellen Lust, The Middle East, Washington CQ Press, USA, s: 341-370'ten alıntılanan Efegil, a.g.e., s: 66.

¹⁹⁷ Lynch, M., *Regional International Relations*, (der.) Ellen Lust, The Middle East, Washington CQ Press, USA, s: 314-340; Ismael, T. Y., & Ismael, J. S., 2011, (der.), *Government and Politics of the Contemporary Middle East: Continuity and Change*, Routledge, London; Kamrava, M., 2011, *The Modern Middle East: A Political History since the First World War*, University of California Press, USA, alıntılanan a.g.e., s: 67.

¹⁹⁸ Jamel, A., *Actors, Public Opinion, and Participation*, (der.) Ellen Lust, The Middle East, Washington CQ Press, USA, s: 192-237; Lust, E., *Institutions and Governance*, (der.) The Middle East, Washington CQ Press, USA, s: 142-191.'den alıntılanan a.g.e., s: 67.

¹⁹⁹ Yeğin, a.g.e., s: 2.

²⁰⁰ Moslem, M., 2002, *Factional Politics in Post Khomeini Iran*, USA, Syracuse, s: 114-124'ten alıntılanan Çitlioğlu, a.g.e., s: 50.

²⁰¹ A.g.e., s: 51.

²⁰² Efegil, a.g.e., s: 77.

3.4.4. Muhammed Hatemi Dönemi (1997- 2005)

1997 yılında gerçekleştirilen başkanlık seçimlerine adaylığını koymadan önceki dönemde sol eğilimli olarak nitelendirilen “*Militan Din Adamları Birliği*” üyesi olduğu belirtilen Muhammed Hatemi’nin akademi kökenli bir din adamı olduğu bilinmektedir.²⁰³

Hatemi dış politika kararlarında ve enerji politikalarında ılımlı, idareci çizgide olması ile tanınmaktadır.²⁰⁴ Bağlantılı olarak Hatemi Dönemi ise liberal anlayışın ve diyalog sürecinin ön plana çıktığı bir dönem olarak ele alınmaktadır. 1997 yılında cumhurbaşkanlığına seçilen Hatemi’nin diğer devletler ile barışçıl ilişkiler kurmak istemesi, düşük petrol fiyatlarıyla ve İran’a uygulanan yaptırımlarla baş edebilme isteği olarak değerlendirilmektedir.²⁰⁵ Hatemi’nin barışçıl tutumunun ABD’nin İran’ı şer eksenine dâhil etmesine rağmen devam etmesi ise petrole ve dolayısıyla enerjiye verdiği önem olarak yorumlanmaktadır. Bu noktada örnek olarak nükleer tesisleri Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu gözlemcilerine ve uluslararası denetime açması verilmektedir.²⁰⁶ Aynı zamanda Hatemi döneminde Çin ve Rusya ile nükleer alanda ilişkilerini geliştiren İran’ın, bu sayede dış politika kararlarında jeopolitik, jeoekonomik ve jeostratejik unsurlarını Kuzey ve Doğu’ya yayma imkânı bulduğu yorumları yapılmaktadır.²⁰⁷

3.4.5. Mahmud Ahmedinejad Dönemi (2005- 2013)

Mahmud Ahmedinejad, İran’ın Garmsar şehrinde doğmuştur (1956). Yetiştği zaman dilimi içerisindeki yoksulluğunun, Ahmedinejad’ı İslami muhafazakârlığa ittiği söylenmektedir. Lisans eğitimini ve doktorasını mühendislik alanında tamamlayan Ahmedinejad’ın; 1979 yılında Elmo İlim- Sanat Üniversitesi’nde İslami Öğrenci Örgütü’nü kurduğu, üniversitelerde teolojik seminerler verdiği belirtilmektedir. Bu hususta dikkat çeken nokta ise söz konusu grubun Kasım 1979’da yaşanan Rehineler Krizi’nden sorumlu tutulmalarıdır. Ek olarak; 1980 yılında devrimin Batı karşıtı kültürel boyutunu vurgulamak üzere İran’da başlayan eylemler, daha sonra “*1980 Kültür Devrimi*” olarak anılmış ve üniversitelerin takip eden üç yıl içerisinde kapanmasına neden olmuştur. Söz konusu gelişmelerin Ahmedinejad’ın liderliğini üstlendiği grup tarafından planlandığı öne sürülmektedir.²⁰⁸ Bu açıdan bakıldığında Ahmedinejad’ın Batı karşıtı politikalar izlemesi beklenen bir gelişme olarak karşımıza çıkmaktadır.

²⁰³ Çitlioğlu, a.g.e., s: 50.

²⁰⁴ A.g.e., s: 51.

²⁰⁵ Efegil, a.g.e., s: 67.

²⁰⁶ Sandıklı, & Emeklier, a.g.e., s: 434.

²⁰⁷ A.g.e., s: 433.

²⁰⁸ Çitlioğlu, a.g.e., s: 52.

Ahmedinejad döneminde, dış politika kararlarında neo-radikal bir anlayışın hâkim olduğu belirtilmektedir.²⁰⁹ Ahmedinejad, yaptığı açıklamalarında, İran'ın nükleer enerji geliştirme hakkına sahip olduğunu ve bunu barışçıl yollarla yaptığını, aynı zamanda nükleer enerji hususunda AB ile yapılan görüşmelerin ulusal çıkarlar doğrultusunda devam edeceğini açıkladığı bilinmektedir. Diğer yandan ise Ahmedinejad, hükümetinin temel politikasının İran'da ulusal yatırımları ve yabancı sermayeyi geliştirmek yönünde olacağını belirtmiştir.²¹⁰ Bu noktada diğer devletler ile ilişkilerini geliştirme çabaları uluslararası sistemin bir gereği olarak değerlendirilmektedir.

Ahmedinejad'ın Hatemi'ye göre dış politikada ve dolayısıyla enerji politikalarında daha sert bir tutum benimsemesinin sebebi ise, yine sisteme bağlanarak, uluslararası alanda sert söylemlerin etkili olması şeklinde değerlendirilmektedir.²¹¹ Buradan çıkarılan sonuç ise Ahmedinejad'ın uluslararası sistemin gereklerine uyan ve sisteme göre hareket eden bir lider olduğu şeklindedir. Ahmedinejad'ın enerji politikası kapsamında, enerji kaynaklarının çeşitliliği ve enerji yollarının güvenliği çerçevesinde genelde Orta Asya devletleri özelde de Hazar'a kıyı devletler ile ilişkilerini sorunsuz bir şekilde yürütmeye özen gösterdiği belirtilmektedir.²¹² Ahmedinejad Dönemi, bir yandan Ahmedinejad'ın belirli zamanlardaki provoke edici ve agresif duruşu nedeniyle revizyonist, diğer yandan ise uluslararası konjonktürün etkisiyle şekillenen tehdit algısı sebebiyle İran için statükocu bir çizgi izlenmesine neden olması yönüyle iki farklı şekilde ele alınmaktadır. Aynı zamanda, İran'da etkili bir biçimde hissedilen ABD tehdidinin, İran'ı devlet olarak farklılaştıran rejim faktörünün güçlendirilmesi ihtiyacını doğurduğu, bunun sonucunda ise Batı karşıtlığının İran'da etkili birleştirici etmen olarak varlığını sürdürdüğü ve Ahmedinejad'ın bu etkiden faydalandığı belirtilmektedir.²¹³ Fakat diğer taraftan da Ahmedinejad'ın politikalarında sistem etkisi görülmekte ve bu doğrultuda söylemler geliştirdiği de bilinmektedir. Bu açıdan bakıldığında Ahmedinejad'ın politikalarında "denge" amacıyla olduğu çıkarılabilecek bir sonuçtur.

3.4.6. Hasan Ruhani Dönemi (2013-)

Asıl adı Hasan Feridun olan ve Ruhani soyadını daha sonra alan İran'ın cumhurbaşkanlarından Ruhani'nin 12 Kasım 1948'de Sorkheh şehrinde doğduğu

²⁰⁹ Özkan, Ş., 2012, *İran'ın Dış Politika Yaklaşımında İsrail, Irak ve Türkiye*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ortadoğu'da Siyaset ve Toplum Kongresi, Adapazarı, 9 – 11 Ekim 2012'den alıntılanan Efeğil, a.g.e, s: 67.

²¹⁰ Gürkaş, B., 2005, *Mahmud Ahmedinejad ve İran Dış Politikası*, https://tasam.org/tr-TR/Icerik/278/mahmud_ahmedinejad_ve_iran_dis_politikasi adresinden alınmıştır. Erişim Tarihi: 04.11.2019.

²¹¹ Yeğin, a.g.e., s: 3.

²¹² Sandıklı, & Emeklier, a.g.e., s: 439.

²¹³ Çitlioğlu, a.g.e., s:53.

bilinmektedir.²¹⁴ Ruhani'nin de 1979 Devrimi'nin başında yer alan Humeyni'den etkilenen liderler arasında yer aldığını söylemek yanlış olmayacaktır. Bu noktada Ruhani'nin söylemlerinde Humeyni etkisini görmek mümkündür. Söz konusu etki ise Humeyni'nin, Ruhani'nin hayatında önemli izleri olduğuna bağlanmıştır: Ruhani'nin bir konuşmasında Humeyni'yi İmam olarak tanımlaması üzerine SAVAK'tan (İran Gizli Servisi) baskı gördüğü belirtilmekte ve 1977 yılında İran'ı terk etmesinin nedeni bu baskılara dayandırılmaktadır. İran'ı terk ettikten sonraki dönemde ise 1979 Devrimi ile Humeyni çevresinde yer alarak İran'a yeniden dönüş yaptığı belirtilmektedir. Ruhani'nin üzerindeki etkiye bir diğer örnek ise Ruhani'nin İran'da "İslam Devriminin Çocuğu" olarak adlandırılması verilebilmektedir ki İran'da devrimin Humeyni ile özdeşleştiğini göz önüne aldığımızda bu etkiden bahsetmek daha da mümkün olmaktadır. Ruhani'nin "*İslam Devrimi Çocuğu*" lakabı aynı zamanda halk tarafından sevilmesinde ve dolayısıyla siyasi hayata daha hızlı ve etkili olarak girmesinde bir sebep olarak gösterilmektedir. Bu şartlar altında Ruhani'nin 1980 yılında milletvekili olarak parlamentoya girdiği ve takip eden beş dönem boyunca (2000) görevini aralıksız sürdürdüğü bilinmektedir.²¹⁵

Humeyni etkisinde bir siyasetçi olmasının yanı sıra Ruhani enerji politikalarında liberal olarak nitelendirilmektedir. Görevde olduğu süreç içerisinde Ruhani'nin, İran'ın Batılı devletler ile olan karmaşık ikili ilişkilerini barış ve karşılıklı anlayış üzerine oturtmaya çalıştığı belirtilmektedir. Barış ve karşılıklı anlayış adı altında Ruhani Dönemi'nde İran'ın Batı ile KOEP (Kapsamlı Ortak Eylem Planı) uzlaşısı Ruhani'nin liberal politika izlediğine örnek olarak verilmektedir. Nükleer konuyu kapsayan KOEP'te ılımlı bir politika sürdüren Ruhani'nin bu doğrultuda enerji politikasının da uzlaşısı üzerine kurulacağı yorumları yapılmıştır. Bu gelişmelere ek olarak 28 Eylül 2015'te Ruhani'nin Birleşmiş Milletler (BM) Genel Kurul toplantısında çatışma /savaş yerine barış/uzlaşmaya dikkat çekmesi Ruhani'nin dış politikasında agresiflik ve radikallikten uzak olduğunu göstermektedir.²¹⁶ Aynı zamanda Ruhani'nin 17 Ocak 2017'de Davos Zirvesi'ne katılması, daha sonra İran'dan ilk kez cumhurbaşkanı düzeyinde Avrupa'ya ziyaretler gerçekleştiren bir lider olması İran'ı yalnızlıktan kurtarma ve dünya siyasetinde İran'ı ön plana çıkarma girişimleri olarak yorumlanmıştır.²¹⁷ Bu girişimlerinin arka planında ise İran enerjisinin ülkeye dezavantaj olmasının önlenmesi ve enerji koridorunda İran etkisinin göz ardı edilmemesi gibi amaçların olduğu belirtilmektedir. Aynı zamanda İran ile Rusya, Fransa, ABD, Çin, Almanya ve İngiltere arasında Cenevre'de Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Antlaşması'nın (NPT) bu dönemde yapılması Batı'nın güvenini kazanmak için bir fırsat olarak değerlendirilmiş,

²¹⁴ A.g.e., s: 53.

²¹⁵ A.g.e., s:54.

²¹⁶ Sandıklı & Emeklier, a.g.e., s: 555.

²¹⁷ A.g.e., s: 558.

ikili ilişkilerde görülen yumuşama sürecine ek olarak bu sürecin beraberinde yeni petrol anlaşmalarını getireceği belirtilmiştir.²¹⁸

Ruhani'nin nükleer gelişmelerden sonra İran'a karşı ABD tarafından uygulanan ambargolar nedeniyle İran'da bozulan ekonomiyi onarmanın kendisi için öncelikli hedef olduğunu belirttiği bilinmektedir. Bu doğrultuda kendisinden önceki dönemlerde kaldırılan kurumların (Plan, Organizasyon ve Yüksek Ekonomik Konsey vs.) yeniden faaliyete geçeceğini belirtmesi de ekonomiye verdiği önem olarak değerlendirmekte, söz konusu ekonomik kalkınmayı da enerji zenginliğini kullanarak gerçekleştireceği belirtilmektedir. Bu bağlamda nükleer enerji Ruhani'nin enerji politikasının odak noktasını oluşturmuştur.²¹⁹ Ruhani'ye göre İran'ın sahip olduğu enerji kaynaklarına ve jeopolitiğine rağmen ekonomisinin daralmasında başlıca 3 neden olduğu belirtilmekte ve bu nedenler yaptırımlar, yolsuzluklar ve Ahmedinejad Hükümeti'nin kötü yönetimi olarak sıralanmaktadır. Ruhani'nin liberalizm doğrultusunda barışı ve diplomasi sürecini ön plana çıkaran konuşmalar yapması ve dış politika kararlarında ılımlı bir çizgide ilerlemesinin nedeni; sert dış politika kararlarının İran ekonomisine olumsuz yansımalarının etkisini görmüş olması olarak yorumlanmaktadır. Bu bağlamda Ruhani'ye göre uygulanan ambargo neticesinde düşen petrol gelirlerinin, Çin ve Hindistan'dan alacakların tahsil edilememesi sorununun çözüm yolunun İran dış politikasını ılımlaştırmaktan geçmekte olduğu belirtilmektedir.²²⁰ Ruhani, bu noktada İran'ın 2012 ambargo kararlarından bu yana izole bir durumda olduğunu bu nedenle de aşırılıklardan kaçınılarak İran'ın konumunun ve enerji kozunun tekrar gündeme getirilmesi gerektiğini belirtmektedir.²²¹ Ruhani'nin enerji politikasında öne çıkan ve nükleer enerji ile bağlantılı olan bir diğer konunun ise uranyum zenginleştirme faaliyetleri olduğu belirtilmektedir. Bu bağlamda Ruhani'nin uranyum zenginleştirme çalışmalarını durdurmayı reddettiği ve İran nükleer programının yeterince şeffaf olduğu düşüncesini benimsediği dile getirilmektedir.²²²

4. İRAN ENERJİ KAYNAKLARININ DIŞ POLİTİKA YAPIM SÜRECİNDEKİ YERİ

4.1. İran Dış Politikası ve Öncelikleri

İran dış politikası ve önceliklerini incelerken, bu bölümü 1979 İran İslam Devrimi öncesi ve 1979 İran İslam Devrimi sonrası olarak ele almak gerekmektedir. İran'da gerçekleşen bu

²¹⁸ Harunoğulları, a.g.e., s: 165.

²¹⁹ Asiain, C., & Morras, M., & Urbasos, I., 2019, *Iran: Country Risk Report*, Global Affairs, s: 7.

²²⁰ A.g.e., s: 27.

²²¹ *Viewpoints of Hassan Rouhani, Iran Review, 2013*, Hassan Rouhani in His Own Words, RFE/RL Persian Letters, alıntıl原因 a.g.e., s: 27.

²²² *Iran's President-elect Promises 'More Transparency' in Nuclear Program*, 2013, RFE/RL – Iran, alıntıl原因 a.g.e., s: 29.

devrim daha önceki bölümlerde de belirtildiği üzere dış politika çizgisinde bir kaymaya neden olmuştur. Üçüncü bölümün alt başlıklarında yer alan devrim öncesi dönem Şah Dönemi'ni kapsarken, devrim sonrası dönemde ise liderler bazında değerlendirmeye yer verilmiştir. Bu bağlamda devrim öncesi dönemde liberal politikalar ve iş birlikleri yer alırken, devrim sonrası dönemde bağlantısızlık hareketi ve devrim ihracı söylemi dikkat çekmektedir.

Bu bölümde dış politika analizi yapılırken, İran özelinde birey düzeyini esas almak yerinde olacaktır. Bu bağlamda; İran siyasi yaşamını temel olarak dört gruba ayırmak ve bu grupların özelliklerinin İran dış politikasında etkili olduğunu söylemek mümkündür. Söz konusu gruplardan ilki “*muhafazakâr*” olarak tanımlanan bir gruptur ve bu grup İslam öğretilerini temel alıp bu doğrultuda adımlar atmaktadır. İran İslam Cumhuriyeti'nin dış politika kararlarında İslamiyet'i yayma ve Müslümanların haklarını koruma gibi temel görevleri olduğunu savunan bu gruba örnek olarak devrim lideri Humeyni verilebilmektedir.²²³

İkinci grubu ise “*İlmîlilar-Pragmatikler*” olarak tanımlamak mümkün olmakla birlikte, bu grubun temel düşüncesinin ise jeopolitik konumu esas alarak siyaset yapmak olduğunu söyleyebiliriz. Bu noktada, bölgesel iş birliği ve ekonomik liberalleşme ön plana çıkmakta ve bu gruba örnek olarak Rafsancani verilebilmektedir.²²⁴

Üçüncü olarak; “*reformcu*” bir grubun varlığından bahsedilmekte ve bu grubun politika yapım sürecinde temel noktalarının Batı ile ilişkilerin gelişmesini desteklemek, siyasette çoğulculuk kavramını ön planda tutmak olduğu belirtilmektedir. Bu gruba örnek olarak ise Hatemi'yi vermek mümkündür.²²⁵

Son olarak ise İran İslam Cumhuriyeti siyasi yapısında bulunan grup “*Yeni Muhafazakârlar*” olarak tanımlanmaktadır. Bu grubun çıkış noktası olarak ise kırsal ve orta sınıfta yer alan vatandaşların taleplerini karşılamak ve bunu yaparken de milliyetçi söylem üzerinde durmak ve ekonomik kalkınmayı sağlamak belirtilmektedir. Temel olarak dini söylemler üzerinde şekillenmekle birlikte yeni muhafazakârlar için dini elit olmayıp “halktan olan” şeklinde bir ayırım yapmak mümkün olmaktadır. Söz konusu gruba örnek olarak ise Ahmedinejad verilmektedir.²²⁶

²²³ Moslem, M., 2002, *Factional Politics in Post-Khomeini Iran*, Syracuse University Press USA, s: 5'ten alıntılan Alagöz, a.g.e., s: 74.

²²⁴ Gheissari, A., & Nasr, V., 2004, *Iran's Democracy Debate*, Middle East Policy, Cilt 11, No 2, s: 96'dan alıntılan a.g.e., s: 74.

²²⁵ Jahanbegloo, R., 2010, *The Two Sovereignties and the Legitimacy Crisis in Iran*, Constellations, Cilt 17, No: 1, s: 22-30'dan alıntılan, a.g.e, s: 75.

²²⁶ Gheirssari, A., & Sanandaji, K., 2009, *New Conservative Politics and Electoral Behavior in Iran, Contemporary Iran: Economy, Society, Politics*, Oxford University Press, USA, s: 38.

4.1.1. 1979 İran İslam Devrimi Öncesi Dönem

Önceki bölümlerde de değinildiği gibi İran enerjisinin dış politika üzerinde büyük etkisi bulunmaktadır. Devrim öncesi dönem dış politika yapım sürecine baktığımızda 1502 yılından itibaren uzun yıllar Safevi Hanedanlığı'nın idaresi altına kalan İran, 1796 yılında Kaçar Hanedanlığı egemenliğinde varlığını devam ettirmiş ve 1925 yılında ise Pehlevi Hanedanlığı İran üzerinde söz sahibi olmuştur.²²⁷ 1951 yılında ise Pehlevi ailesine rağmen Ulusal Cephe Lideri Musaddık başbakanlığa gelen isim olmuştur. Musaddık'ın başbakanlığa gelmesinin nedeni olarak da İran petrolünün, 1933 yılında İngiliz petrol şirketi British Petroleum ile yapılan sözleşme gereği sömürüldüğünü düşünmesi ve petrolü millileştirmek istemesi belirtilmektedir. Bu bağlamda *"işkence çeken bu ulusun talihsizliklerinin hepsinin kaynağı sadece petrol şirketidir."*²²⁸ söylemi ve millileştirme konusunda sunduğu yasa tasarısının meclisten geçmesi Şah'ın Musaddık'ı başbakanlığa getirmesine neden olmuştur.²²⁹ Bu durum ise İran iç ve dış politikasında petrolün ve dolayısıyla enerji sektörünün önemini bir kez daha anlamamıza yardımcı olmaktadır.

Petrolü millileştirme girişimlerinden sonra, 1953 yılında, Musaddık, CIA ve İngiltere iş birliği ile gerçekleştiği belirtilen bir darbe ile görevden alınmış ve Şah tekrar ülke genelinde söz sahibi isim konumuna yükselmiştir.²³⁰ Bu tarihten itibaren ise İran, dış politikada Batı yanlısı bir tutum izlemeye başlamış ve Amerika için İran bölgede önemli bir müttefik olarak değerlendirilmiştir. Amerikan Başkanı Carter'ın *"dünyanın en sorunlu bölgesinde, Şah'ın liderliği altında İran bir istikrar adasıdır."* sözü İran ile ABD arasındaki sıkı bağları kanıtlar niteliktedir.²³¹ Devrim öncesi dönem İran dış politikasında ABD ile yakın ilişkilerin yanı sıra bölge devletleri ile de yakın ilişkiler geliştirilmesine önem verildiği söylenebilir. Bu bağlamda İran; Türkiye ile Irak arasında 1955 yılında imzalanan Bağdat Paketi'ne katılmıştır.²³² Dış politikada "denge" kavramını ön plana çıkaran İran, Rusya ile de ilişkilerini geri plana atmamış ikili ilişkilerin geliştirilmesine önem vermiştir. Aynı zamanda söz konusu dönemde İran'ın en önemli ticari partnerlerinden biri

²²⁷ İran tarihi için, <http://ankara.icro.ir/?m=464178c=36830>. Adresinden alıntılan: Yurdakurban, İ., 2007, *Devrim Sonrası İran Dış Politikası*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, s: 4.

²²⁸ Yergin, D., 1995, *Petrol: Para ve Güç Çatışmasının Epik Öyküsü*, (Çev: Kamuran Tuncay), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, s: 524.

²²⁹ Yurdakurban, a.g.e., s: 5.

²³⁰ Sürücü, C., 1999, *Otokrasi, Modernite, Devrim: İran'ın En Uzun Yılı*, Avrasya Dosyası, Sonbahar, Cilt: 5, Sayı: 3'ten alıntılan a.g.e., s: 5.

²³¹ Çekirge, Y. A., 1997, Namludaki Karanfilden Şeriata İran, Bilgi Yayınları, Ankara, s: 39'dan alıntılan a.g.e., s: 5.

²³² Aynı yıl Bağdat Paketi'ne İngiltere ve Pakistan da katılmış, Irak'ın çekilmesiyle birlikte de 1958 yılında CENTO adını almıştır. Taflıoğlu, S., 1999, *İran, Silahlı İslami Hareketler ve Barış Süreci*, Avrasya Dosyası, sayı 5, no 1, sonbahar 1999, s: 47'den alıntılan a.g.e., s: 5.

de İsrail olmuştur. İsrail petrol ihtiyacının dörtte üçünü İran'dan emin ederken İran da İsrail'in silah sanayisinin önemli bir alıcısı durumuna gelmiştir.²³³ Bu süreç 1979 İran İslam Devrimi'ne kadar herhangi bir radikal değişiklik olmadan devam etmiş, 1979 Devrimi ve Humeyni etkisi ile İran'ın dış politika yapım süreci ve enerji politikalarında değişimler gözlenmeye başlamıştır.

4.1.2. 1979 İran İslam Devrimi Sonrası Dönem

1979 Devrimi, daha önce de belirtildiği üzere, İran için bir dönüm noktası niteliğinde olmuştur. Liberal ve Batı yanlısı politikalar izleyen İran'da, devrim sonrası dış politika yapım sürecine bakıldığında ise dış politika kararlarında radikalleşme sürecine girildiğini görmek mümkündür. Devrim ile sadece İran'da değil tüm dünyada İslam'a göre bir şekillenmenin olması gerektiği düşüncesi ön plana çıkmış ve bu durum dış politika yapım sürecinde etkisini göstermiştir. Söz konusu radikalleşme ve dış politikada İslam kurullarının egemen olması gerektiği fikri İran Anayasası'nda da yerini bulmuştur. Bu noktada İran Anayasası'nın onuncu bölümünde yer alan 152. madde örnek verilebilir:

- *Madde 152: İran İslam Cumhuriyeti'nin dış siyaseti; her tür egemen kurmak ve egemenlik altına girmeyi reddetmek, ülkenin her alanda bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü korumak, bütün Müslümanların haklarını savunmak, egemenlik peşindeki güçlere karşı hiçbir taahhütte bulunmamak ve savaş açmayan devletlerle barışçı ilişkiler kurmak esasına dayanır.*²³⁴

Burada yer alan " bütün Müslümanların " tanımı dış politikada dini etkinin varlığını ortaya koymakla beraber, devrimle birlikte gelen Humeyni'nin 'devrim ihracı' politikasını da destekler niteliktedir.²³⁵ Devrim sonrası dönemde görülen bu eksen kaymasının İran için belirli sonuçları da söz konusu dönem içerisinde oluşmaya başlamıştır. Bu noktada başta ABD olmak üzere İran Batı'nın dikkatini çekmiş ve İran'daki devrim etkisinin bölgenin diğer devletlerine yayılması ihtimali İran'a karşı bazı gelişmeleri beraberinde getirmiştir. Bu durumun en belirgin örneğini ise İran'a karşı uygulanan yaptırımlar oluşturmaktadır.

²³³ Caşın, M. H., 1999, *İran'ın İki Deniz Jeopolitiğine Dayalı Stratejik Değişim Arayışları*, Avrasya Dosyası, Sonbahar 1999, cilt 5, sayı 3, s: 292'den alıntılanan a.g.e., s: 6.

²³⁴ Tikici, U., 2011, *Devrimden Günümüze İran Dış Politikası*, TUİC Akademi, <https://www.tuicakademi.org/devrimden-gunumuze-iran-dis-politikasi/> adresinden alınmıştır. Erişim tarihi: 01.03.2020

²³⁵ Kashef, N., *İran İslam Cumhuriyeti Dış Politikasının Oluşumunu Etkileyen Etmenler: Ortadoğu Siyasetinde İran*, s: 142'den alıntılanan a.g.e., <https://www.tuicakademi.org/devrimden-gunumuze-iran-dis-politikasi/>.adresinden alınmıştır. Erişim tarihi: 01.03.2020.

4.2. BM Yaptırımlarının İran Dış Politikasına Etkisi

1945 yılında atom bombasıyla tanışan ve kötü etkileriyle yüzleşen devletler, bu tarihten itibaren nükleer gelişmelerin olası zararlarını önleyebilmek adına birtakım girişimlerde bulunmuş ve bunun sonucu olarak da 1945 senesinde Birleşmiş Milletler (BM) kurulmuştur. BM küresel meselelerin çözümü ve barışın devamlılığı için yeterli donanım ve yetkiye sahip tek kuruluş olarak kabul görmüştür.²³⁶ Bu noktada temel sorumluluk ise BMGK'ye verilmiş, BMGK ve Uluslararası Adalet Divanı ile bu sorumluluğu yerine getirmesi beklenmiştir.²³⁷

BM'nin nükleer konuda uyguladığı yaptırımlarının örneğini İran'da görmek mümkündür. BM'nin İran İslam Cumhuriyeti'ne uyguladığı yaptırımın temel olarak İran enerjisine ve ekonomisine yönelik olduğu belirtilmektedir. Uygulanan yaptırımlar çerçevesinde amacın, İran'da bulunan pek çok kurum, banka ve askeri kuruluşu kötü yönde etkilemek olduğuna dikkat çekilmektedir.²³⁸ Bu kapsamda teknolojik yeniliklerde ve ham maddede yetersizlik olması beklenmiş ve bu durumun da üretime engel oluşturacağı ifade edilmiştir. İthalat sektöründe yaşanacak sıkıntıların üretim alanında kendini göstermesi ve İran için çok önemli bir konu olan enerji üretiminde aksamaların meydana gelmesi söz konusu olmuştur.²³⁹

İran İslam Cumhuriyeti ise tüm yaptırım kararları karşısında geri adım atmayan bir tavır sergilemiş ve yaptırımlara karşı birtakım gelişmeler başlatmıştır. Bu noktada:

- 1- Birinci yaptırımlara yönelik İran İslam Cumhuriyeti NPT'nin Ek protokolünü askıya almış ve Eerak Nükleer Tesisleri'nde Ağır Su üretimine başlamıştır.
- 2- İkinci yaptırımlara yönelik İran, Netenz Nükleer Tesisleri'nde 3000 santifirüjü aktifleştirmiş ve UAEK denetçilerinin denetim alanlarına yönelik sınırlandırma girişiminde bulunmuştur.
- 3- Üçüncü yaptırımlar da onaylanınca İran nükleer yakıt üretim aşamasına geçtiğini tüm dünyaya ilan etmiştir.

²³⁶ Aksu, Z., & Güngör, F., *Birleşmiş Milletler'in İran'a Uyguladığı Yaptırımlar Üzerine Bir Değerlendirme*, s: 42. <http://iibfdergisi.ksu.edu.tr/tr/download/article-file/791458> adresinden alınmıştır. Erişim tarihi: 01.03.2020.

²³⁷ Leroy, B., & James, O., 2015, *Uluslararası Örgütler*, (Çev. Nasuh Uslu), BB101 Yayınları, Ankara'dan alıntılan: a.g.e., s: 42.

²³⁸ Karaağaçlı, A., Kısacık, S., a.g.e., s: 10.

²³⁹ A.g.e., s: 11.

4- Dördüncü karar sonucunda ise Ahmedinejad bu kararı hukuki dayanakları olmayan değersiz bir kâğıt parçası olarak nitelendirerek, söz konusu kararın ve benzeri kararların İran'ın barışçıl nükleer hedeflerine engel olamayacağı söyleminde bulunmuştur.²⁴⁰

İran'ın söz konusu girişimlerinden de anlaşılacağı üzere, İran BM yaptırımlarından sonra dış politikasında ılımlı liberal bir çizgide ilerlemekten çok radikal ve sert söylemler geliştirmiştir.

4.2.1. Yaptırım Kararları Süreci

İran'ın nükleer enerjiye yönelik faaliyetleri, Şah Pehlevi Dönemi'nde çalışmalarına başlanan ve ABD'den destek gören "*Barış için Atom Programı*" çerçevesinde ele alınmaktadır. Devam eden süreçte ise Tahran Nükleer Araştırma Merkezi (1967) kurulmuştur.²⁴¹

İran, Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Anlaşması'nı (Non-Proliferation Treaty-NPT) imzalamış (1970) ve bunun sonucunda nükleer silaha sahip olmayan ülkeler arasında yer almıştır. Aynı zamanda Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'nın (IAEA) Teminat Anlaşması'nı da (Safeguard Agreement) kabul etmiştir.²⁴² Bu nedenle, yapılan Teminat Anlaşması ve Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Anlaşması'na rağmen İran'da ortaya çıkan nükleer konu tüm dikkatleri bir kez daha İran İslam Cumhuriyeti üzerinde toplamıştır. 2002²⁴³ sonrası süreçte ise İran nükleer faaliyetlerinin dünya kamuoyunun gündeminde değerlendirilmesi, konunun kısa bir zaman sonra da BMGK'nın gündemine gelmesi bu sebeptendir (2006). BMGK gündeminde değerlendirilen bu konu, İran'a yönelik yaptırımların uygulanmaya başlamasına neden olmuştur. BMGK, alınan 1696 sayılı karara göre (31 Temmuz 2006) IAEA'nın üç yıl süren denetimleri neticesinde İran'ın deklere edilmeyen nükleer malzemeleri ve girişimleri için güvence verememesinin yarattığı kaygıdan yola çıkarak (UNSC, 1696 (2006));

– İran'dan uranyum zenginleştirme ve işleme çalışmalarını, araştırma ve geliştirme faaliyetlerini sonlandırmasını,

²⁴⁰ Karaağaçlı, A., 2010, *BM Yaptırımları Karşısında İran'ın Tutumu*, Bilgesam, <http://www.bilgesam.org/incele/1266/bm-yaptirimlari-karsisinda-iran#.XlQLam5uJPY> adresinden alınmıştır.

Erişim tarihi: 20.02.2020.

²⁴¹ *Timeline of Iran's Nuclear Activities*, <http://www.nti.org/country-profiles/%20iran/nuclear/> alıntılan Taşken, C., & Tunç, A., 2015, *BM'nin İran'a Uyguladığı Yaptırımlar ve Nükleer Müzakere Süreci*, Ankara strateji Enstitüsü, Analiz No: 6, s: 7.

²⁴² *Implementation of the NPT Safeguards Agreement and relevant provisions of Security Council resolutions in the Islamic Republic of Iran*, <http://isisonline.org/uploads/isis-reports/documents/iaea-iranreport02202014.pdf> Alıntılan, a.g.e., s: 7.

²⁴³ İran Başkan Yardımcısı ve Atom Enerjisi Kurumunun başkanı Rıza Ağazade'nin Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu (IAEA) Genel Kurulu'nda 2002 yılında yaptığı konuşma, 2002 yılından itibaren bu konuya ağırlık verilmesine neden olmuştur. Söz konusu konuşmada İran'ın barışçıl amaçlara hizmet eden nükleer enerji santrali kuracağı belirtilmiştir.

- İran'ın güven sağlamak ve çözümsüz kalan konuları çözüme kavuşturmak amacıyla gerekli görülen adımları atmasını,
- İran'ın Ek Protokol hükümleri gereğince hareket etmesini ve sonraki süreçte devam edecek denetimler için UAEK'nın talep edeceği şeffaflık konusuna bağlı kalmasını,
- İran'ın 31 Ağustos 2006 tarihine kadar söz konusu hükümleri yerine getirmesini ve söz konusu nükleer faaliyetlerini durdurmasını istemiştir.²⁴⁴

Yukarıda belirtilen 1696(2006) sayılı karar, İran'ın mevcut nükleer politikasına yönelik ilk resmi ve bağlayıcı karar olmuş, söz konusu karara uyulmaması durumunda İran'a karşı ekonomik yaptırım kararının alınacağı belirtilmiştir. Ancak İran'a verilen sürenin sonuna gelinmesine rağmen, İran uranyum zenginleştirme faaliyetlerini sona erdirmemiş, aksine bu alandaki faaliyetlerini daha da arttırmıştır. Bu durum BMGK'yı yeni kararlar alma yönünde bir düşünceye yönlendirmiş ve 1737 sayılı yaptırım kararının alınmasına neden olmuştur. Oybirliği ile alınan 1737 sayılı karar ile (23 Aralık 2006);

- İran'a doğrudan ve dolaylı olarak, balistik füzelerin ve hassas nükleer malzemelerin satışı yasaklanmıştır,
- UAEK tarafından tespit edilecek olan nükleer çalışmaların askıya alınması öngörülmüştür,
- Nükleer faaliyetlere ve balistik füze programlarına dâhil olan kişilerin ve kuruluşların tüm dünyadaki malvarlıklarının dondurulması ve seyahat izinlerine sınırlama getirilmesi kararlaştırılmıştır.

BMGK tarafından alınan söz konusu karar ile İran'a nükleer girişimlerini durdurması için 60 günlük bir süre verilmiş fakat Ahmedinejad yaptığı bir açıklamada bu kararı tanımadığını belirtmiştir. Bu durum üzerine BMGK, 1747 sayılı bir yaptırım kararı daha almıştır. (24 Mart 2007) Konu ile alakalı önceki tüm kararlardan daha etkili olacağı belirtilen bu karar ile birlikte; nükleer faaliyetleriyle bağlantılı olduğu üzerinde durulan on üç kuruluşun ve on beş kişinin malvarlıklarının dondurulması ve İran menşeli silahların yasaklanması yönünde bir karar çıkarılmıştır. Ayrıca tüm devletlere ve uluslararası kuruluşlara da İran ile mali yardım anlaşmaları yapmamaları konusunda uyarılarda bulunulmuştur. Ancak Ahmedinejad bu kararı yine geçersiz bir kâğıt parçası olarak tanımlamış ve yaptığı açıklamada "İran'ın endüstriyel bazda uranyum zenginleştirme teknolojisini elde ettiğini" dile getirmiştir (9 Nisan 2007). Tüm bu gelişmelere ek olarak BMGK'nin İran'a tanıdığı 60 günlük sürenin dolması sonucunda yeni bir

²⁴⁴ UNSC, 2006, [https://undocs.org/S/RES/1696\(2006\)](https://undocs.org/S/RES/1696(2006)), Alıntıl原因: Aksu, Z., & Güngör, F., a.g.e., s: 47.

yaptırım kararı daha alınmıştır. Kabul edilen 1803 sayılı karar ile (3 Mart 2008); İran'a uranyum zenginleştirme faaliyetlerini durdurması için 3 aylık bir zaman dilimi tanınmış, İran'daki nükleer faaliyetlerde aktif bulunanların seyahat kısıtlamasının ve malvarlıklarının dondurulmasının devam ettirileceği belirtilmiştir. Söz konusu karar ile, İran'a verilen sürenin dolmasının ardından, İran İslam Cumhuriyeti'nin verilen karara uygun hareket etmemesi halinde 7. başlık ve 41. madde çerçevesinde yeni bir yaptırım kararı daha alınacağı açıklanmıştır. Ancak İran bu kararı tanımamış ve BMGK'nin 1835 sayılı bir yaptırım kararına daha maruz kalmıştır (27 Eylül 2008). 1835 sayılı bu kararla İran'ın uranyum zenginleştirme girişimlerini acil olarak sonlandırması gerektiği, gereği yapılmadığı sürece yaptırımların süreceği vurgulanmıştır. Fakat İran nükleer girişimler ile ilgili benimsediği mevcut politikasından vazgeçmemiş ve alınan 1929 sayılı kararla bir yaptırımla daha karşılaşmıştır (9 Haziran 2010). Yeni alınan yaptırım kararı neticesinde, İran'a uygulanan BM silah ambargosu genişletilerek, İran menşeli bankalara yönelik sıkı denetimler ve yaptırımlar getirilmiş, İran ile gerçekleştirilen ticari ilişkilerde ciddi şüphe duyulması halinde gemilere açık sularda sıkı denetim yapılacağı belirtilmiştir. Söz konusu gelişmelere her defasında genişletilen yaptırım kararlarına rağmen İran nükleer enerji konusundaki politikasını devam ettirmiş, bu durum ise BMGK tarafından 2224 sayılı yaptırım kararının alınmasına neden olmuştur (9 Haziran 2015). Alınan son kararla birlikte, İran'ın nükleer programının dünyada nükleer silahların yaygınlaşması kapsamında risk oluşturduğu belirtilerek, %5'in üzerinde uranyum zenginleştirme girişimlerini sonlandırması gerektiği ve tesislerinde UAEK'nın günlük denetimine izni vermesi gerektiği belirtilmiştir. P5+1 ülkelerinin almış olduğu son yaptırım kararı olan bu kararla; İran'ın daha önce belirtilen yükümlülüklerini yerine getirmesi karşılığında, uygulanan uluslararası yaptırımların kademeli olarak kaldırılacağı açıklanmıştır. Karşılıklı olarak imzalanan bu anlaşmayla İran, UAEK'nın kontrolüne izin vermiş ve İran'a şimdiye kadar uygulanan 7 Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi kararının (1696, 1737, 1947, 1803, 1835, 1929 ve 2224 sayılı kararlar) sona erdirileceği belirtilmiştir.²⁴⁵

2006 yılı ve sonrasında, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK) tarafından alınan kararlarının temel nedeninin "İran Nükleer Programı" olduğu görülmektedir. İran Atom Enerjisi Kurumu'nun başkanı Rıza Ağazade'nin Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu (UAEK) Genel Kurulu'nda yaptığı konuşma (2002), Birleşmiş Milletler (BM) yaptırımlarına giden süreç için başlangıç olarak kabul görmektedir. Ağazade'nin söz konusu konuşmasında, İran'ın nükleer enerji santrali kuracağı belirtilmekte ve bu durumun barışçıl amaçlara hizmet edeceği dile getirilmektedir.²⁴⁶ Sorunun hala devam etmesi ve İran ile Almanya, Fransa ve İngiltere arasında

²⁴⁵ A.g.e., s: 48.

²⁴⁶ *Reza Aghazadeh Vice-President of the Islamic Republic of Iran and President of the Atomic Energy Organization Of Iran at the 46th General Conference of the International Atomic Energy Agency Vienna, 16*

yapılan müzakerelerden çözüm elde edilmemesi halinde İran Nükleer Dosyası, Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (IAEA) tarafından BMGK'ye gönderilmiştir (27 Şubat 2006).²⁴⁷

Bu tarihten itibaren, BMGK'nin, İran'ın nükleer zenginleştirme faaliyetlerini askıya alması konusunda ısrarcı olduğu bilinmektedir. Güvenlik Konseyi'nin, İran'a yönelik; 1696 (2006), 1737 (2006), 1747 (2007), 1803 (2008) 1835 (2008), 1887 (2009), ve 1929 (2010) olmak üzere yedi kararı bulunmaktadır.²⁴⁸

BMGK'nin İran'dan 1696 sayılı kararı sonucunda uranyum zenginleştirme çalışmalarını durdurmasını istediği bilinmektedir. BMGK, İran'ın uranyum zenginleştirme girişimlerine ve balistik füze elde etme çalışmalarına katkıda bulunabilecek nitelikte her türlü teknik donanım ve teknolojinin İran İslam Cumhuriyeti'ne ulaştırılmasının engellenmesini istemiştir.²⁴⁹

İran nükleer programının barışçıl amaçlar içerdiğinin göstergesi olarak, İran'dan uranyum zenginleştirme çalışmalarını ve Ağır Su Nükleer Reaktörü İnşasını (Arak) durdurması talep edilmiştir. Ayrıca İran'ın IAEA ile iş birliği yapması beklenmiş ve İran'ın söz konusu talepleri gerçekleştirmemesi durumunda yeni ve daha ağır yaptırım kararlarının alınacağı belirtilmiştir.²⁵⁰

Yaptırım kararlarına rağmen çözüme yönelik herhangi bir ilerleme kaydedilmediği görüşüyle, İran'a karşı daha ağır yaptırım kararları gündeme gelmiştir. BMGK tarafından çıkarılan 1737 sayılı karar (Aralık 2006) genişletilerek Mart 2007 tarihinde 1747 sayılı karar kabul edilmiş ve 1803 sayılı üçüncü yaptırım kararı onaylanmıştır (Mart 2008). 1737 sayılı kararlar, İran'ın nükleer faaliyetlerine katkı sağlayabilecek her türlü malzeme, finansman ve teknolojinin önüne geçilmesi ve nükleer programla ilişkisi olduğu belirlenen ondan fazla şirketin ve on iki kişinin malvarlıklarının dondurulması kararı alınmıştır. 1737 sayılı karar, BMGK'nin on beş üyesinin oybirliğine varmasıyla kabul edilmiş ve Rusya yapmış olduğu girişimleri sonucunda İran'a uygulanan yaptırımların hafiflemesini sağlamıştır. 1803 sayılı son kararlar ise ticari yaptırımlar sertleştirilerek İran'a uranyum zenginleştirme faaliyetlerini sonlandırması için üç ay süre tanınmış; İran'a sivil veya askeri amaçlarla kullanılacak teknolojik ürünlerin satışının

September 2002, <http://www.iaea.org/About/Policy/GC/GC46/Statements/iran.pdf> Taşkent & Tunç, a.g.e., s: 8.

²⁴⁷ *Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran*, Erişim Tarihi: 22.11.2014. <http://www.nci.org/06nci/04/ElBaradei%20rept%20042806%20gov2006-27.pdf> adresinden alıntılan a.g.e., s: 8.

²⁴⁸ *İran'ın Nükleer Programına İlişkin Son Gelişmeler Hakkında Bilgi Notu*, T.C Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/data/DISPOLITIKA/Bolgeler/Iran_Haziran_2010.pdf Alıntılan a.g.e., s: 8.

²⁴⁹ *Iran's Nuclear Program*, <http://tmun.utmn.ru/wp-content/uploads/SC.pdf> Alıntılan a.g.e., s: 9.

²⁵⁰ *Security Council Resolution 1696, 2006, Key Documents*, <https://www.google.com/search?q=http%3A%2F%2Ftmun.+utmn.ru%2Fwpcontent%2Fuploads%2FSC.pdf&oq=http%3A%2F%2Ftmun.+utmn.ru%2Fwpcontent%2Fuploads%2FSC.pdf&aqs=chrome..69i57j69i58.2400j0j7&sourceid=chrome&ie=UTF-8> s: 15, Alıntılan a.g.e., s: 9.

yasaklanması yönünde karar verilmiştir. UAEA, İran'ın nükleer programıyla ilgili başka bir rapor daha yayınlamıştır (15 Eylül 2008). Söz konusu raporda, BMGK'nın, İran'ın nükleer faaliyetlerine yönelik almış olduğu kararlara rağmen İran'ın uranyum zenginleştirme faaliyetlerinden vazgeçmediği belirtilmiştir.²⁵¹

2010 ve 2011 seneleri, müzakere sürecinin en zor geçtiği yıllar olarak kabul edilmektedir. Bu dönemde BMGK'nın 1929 sayılı kararıyla İran'a yönelik ek yaptırımlar gündeme gelmiştir. Kasım 2011 tarihinde ise UAEA tarafından yayınlanan İran'ın nükleer programıyla ilgili raporda İran'ın bildirilmemiş nükleer faaliyetlerinin askeri amaçlı olabileceğine dair kuşklara değinilmesi, İran'ın daha etkili yaptırımlarla karşı karşıya kalma sürecini hızlandırmıştır.²⁵²

ABD'de İran ile diyalog politikasını savunan Barack Obama'nın Başkan seçilmesinin ardından meselenin diplomatik yollardan çözümünü sağlamak amacıyla İran ile P5+1 Grubu, Ekim 2009'de Cenevre'de tekrar müzakere masasına oturmuş, fakat bu görüşmelerden çözüme yönelik bir sonuç alınamamıştır. Son olarak taraflar arasında meselenin müzakere ortamında çözümünü kolaylaştırması beklentisiyle ortaya atılan "Uranyum Takas Anlaşması" da beklenen etkiyi yaratmamış ve BMGK İran'a yönelik 1929 sayılı yeni bir yaptırım kararı almıştır (9 Haziran 2010).²⁵³

BMGK, almış olduğu son karar ile birlikte İran'ın uranyum zenginleştirme faaliyetlerini sonlandırmadığını, UAEA ile Ek Protokol kapsamında iş birliği yapmadığı yönünde bir sonuca ulaşmıştır. Bunun sonucu olarak da İran nükleer programının hala "nükleer yayılma" tehlikesi ve tehdidi bazında değerlendirilebileceğini belirtmiştir. Bu tehlikenin sona ermesini sağlamak maksadıyla BMGK bir taraftan İran'dan daha önceki talepleri yerine getirmesini ve kararları uygulamasını istemiş, diğer taraftan birtakım yaptırım kararları almaya devam etmiştir. Söz konusu kararda, İran'ın UAEA Yönetim Kurulu kararlarına uymasını, nükleer silah faaliyetlerine son vermesini ve Fordo Tesisi'nin inşasıyla ilgili sorunların çözümü için adım atmasını; UAEA Güvenlik Anlaşması'na ve Ek Protokol'e uymasını, BMGK'nın verdiği tüm kararlarda belirtilen yükümlükleri yerine getirmesini, bütün uranyum zenginleştirme ve ağır su reaktörü faaliyetlerini

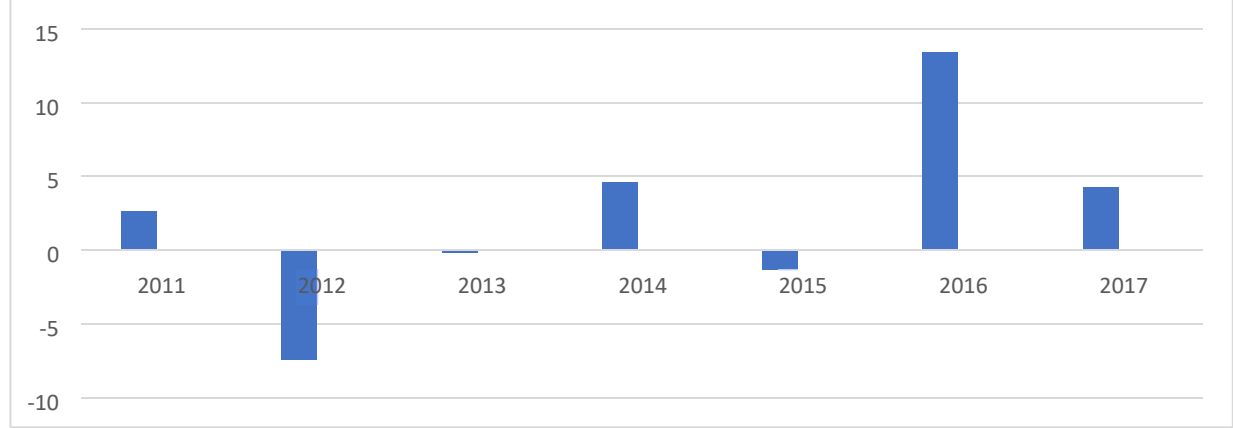
²⁵¹ *Implementation of the NPT Safeguards Agreement and Relevant Provisions of Security Council Resolutions in the Islamic Republic of Iran*, <http://isisonline.org/uploads/isis-reports/documents/iaea-iranreport02202014.pdf> Alıntılanan, a.g.e., s: 7.

²⁵² *İran'a Ekonomik Yaptırımlar: Kırılğanlaşan Nükleer Program mı Hükümet mi?*, http://www.orsam.org.tr/tr/truploads/yazilar/dosyalar/2013628_ozu%20msuzun.pdf Erişim Tarihi: Alıntılanan, a.g.e., s: 10.

²⁵³ *History of Official Proposals on the Iranian Nuclear Issue*, https://www.armscontrol.org/factsheets/Iran_Nuclear_Proposals Erişim Tarihi: 24.11.2014. Alıntılanan, a.g.e., s: 10.

askıya almasını ve bu alanlarda yeni girişimlerde bulunmamasını istemiştir. Ayrıca İran'ın Kapsamlı Nükleer Test Yasağı Anlaşması'nı onaylaması da istekler arasında yer almaktadır.²⁵⁴

Grafik 4.2.1. İran'ın Ekonomik Büyüme Oranları (2011-2017)

Kaynak: World Bank

Yukarıdaki grafikten de anlaşılacağı üzere yaptırım kararları sürecinde İran ekonomisinde düşüşler gözlenmektedir. İran'a uygulanan yaptırımların enerji sektörüne yönelik olduğu göz önüne alındığında, yaptırım kararlarının İran enerji ihracatına önemli etkilerinin bulunduğu çıkarımını yapmam yanlış olmayacaktır.

4.2.2. Yaptırımların Gevşetilmesi ve Etkileri

16 Ocak 2016'da AB, yönelik uygulanan yaptırımların kaldırıldığını açıklamıştır. BM'nin İran'ın nükleer programı sebebiyle uygulamaya koyduğu yaptırımlar da aynı tarihte kaldırılmıştır. Böylece bu tarihten itibaren, BMGK'nin İran'ın nükleer programına ilişkin aldığı 1696 (2006), 1737 (2007), 1747 (2007), 1803 (2008), 1835 (2008), 1929 (2010) ve 2224 (2015) sayılı kararları da geçerliliğini yitirmiştir.²⁵⁵

²⁵⁴ A.g.e., s: 11.

²⁵⁵ Şahin, Y., 2016, *İran'a Yönelik Yaptırımların Kaldırılması Ne Anlama Geliyor?*, İktisadi Kalkınma Vakfı, İKV Değerlendirme Notu, s: 175, Şubat 2016, s: 2.

Tablo 4.2.2. Kaldırılan Yaptırımlar²⁵⁶

Petrol, doğalgaz ve petrokimya	İran'dan petrol, doğal gaz ve petrokimya ürünleri ithalatı ve nakliyesi, AB'den İran'a petrokimya, petrol ve doğalgaz sektöründe kullanılmak üzere teknoloji ve teçhizat transferine yönelik yaptırımlara son verildi.	Yaptırımlar kalktı
Gemicilik, gemi inşası ve nakliye	Kargo gemisi ve petrol tankeri inşası veya nakliyatı ile ilgili teçhizat alımı, tedariki konusunda uygulanan yaptırımlara son verildi.	Yaptırımlar kalktı
Altın ve diğer metaller	Altın ve diğer değerli metallerin alımı, satımı ve tedariki ile ilgili yaptırımlar kalktı.	Yaptırımlar kalktı
Metaller	Grafit, ham ve yarı işlenmiş metallerin satışı, ihracatı ve tedariki ile ilgili düzenleme yapıldı.	Giriş izni uygulanmaya başladı
Yazılım	Yazılımların satışı, ihracatı, tedariki ve transferinde düzenlemeler yapıldı.	Giriş izni uygulanmaya başladı
Mal dondurulan şirketler	300'den fazla kişi ve şirket yaptırımlar listesinden çıkarıldı.	Yaptırımlar listesi güncellendi

²⁵⁶ A.g.e., s: 3-4.

Finans, bankacılık ve sigortacılık	İran'daki para transferlerine getirilen kısıtlamalar, ABD ve İran arasındaki ortak girişimlere getirilen kısıtlamalar kaldırıldı.	Yaptırımlar kalktı
---	---	--------------------

Yaptırımların kaldırılması; 393,5 milyar dolar değerindeki İran ekonomisinin küresel ekonomiye tekrar uyum sağlaması için çok önemli bir fırsat olarak görülmüştür. Kalkan yaptırımlarla birlikte İran'ın uluslararası bankalarda dondurulmuş olan 100 milyar dolarlık varlıklarının serbest bırakılmasının mümkün olduğu belirtilmiştir. IMF, 2015-2016 döneminde İran'da ekonomik büyümenin sıfıra yakın, işsizlik oranının ise yüzde 14 civarında kaydedileceği tahmininde bulunmasına karşın, 2016-2017 döneminde yaptırımların kaldırılmasıyla birlikte, petrol üretiminin artması, ticaret ve finansal işlemlerin maliyetindeki azalma ve yabancı varlıklara erişimin etkisiyle İran'daki büyümenin %4 ile %5,5 oranında kaydedilebileceği belirtilmiştir. İran, kalkan yaptırımlardan itibaren altı ay içerisinde İran'ın petrol piyasasındaki konumunu geri kazanarak 500 bin varil ek ham petrol ihracatı yapar hale gelmeyi planladıklarını açıklamışlardır. İranlı kaynaklara göre, fosil kaynak rezervleri açısından 30 milyar dolar yatırım beklendiği açıklanmıştır. Dünyanın en büyük dördüncü petrol rezervlerine sahip olan İran; 1,1 milyon varil seviyesindeki günlük ham petrol ihracatını 2,2 milyon varil seviyesine çıkarmayı hedeflemiştir. OPEC üyesi devletler ile Rusya'nın petrol üretimini artırdığı ve petrol varil fiyatının son on iki yılın en düşük seviyelerini gördüğü ve 30 doların altına düştüğü dönemde, IMF, İran'ın petrol ihracatını artırması ile ham petrol varil fiyatında 5 ile 15 dolar düzeyinde bir düşüş yaşanabileceği tahmininde bulunmuştur. Söz konusu dönemde Dünya Bankası tahminlerine göre ise, İran'ın ihracatının mevcut GSYİH'sinin yüzde 3,5'i seviyesinde, 17 milyar dolar dolaylarında artması beklenmiştir. İngiltere, Çin, Hindistan, Türkiye ve Suudi Arabistan'ın İran ile ticaretlerinde en fazla artış kaydedecek devletler olacağı tahmin edilmiş, İran'a yönelik doğrudan yabancı yatırımlarda da yılda 3 milyar dolar seviyesinde artış beklenmiştir.²⁵⁷

4.2.3. Yaptırım Anlaşmasının Bozulması ve Etkileri

İran'a yönelik; nükleer anlaşma konusunda alınan kararlara uymadığı gerekçesiyle, yeniden yaptırımların uygulanması kararı tartışılmış, bu bağlamda alınan kararda; İran'ın nükleer faaliyetlerinde bulunan İran Atom Enerjisi Kurumu'na bağlı İsfahan Nükleer Teknoloji Merkezi Başkanı Cevad Rahiki'ye uluslararası alanda mal varlıklarının dondurulması ve seyahat yasağı getirilmesi kararlaştırılmıştır. Alınan kararda İran'ın uranyum zenginleştirme

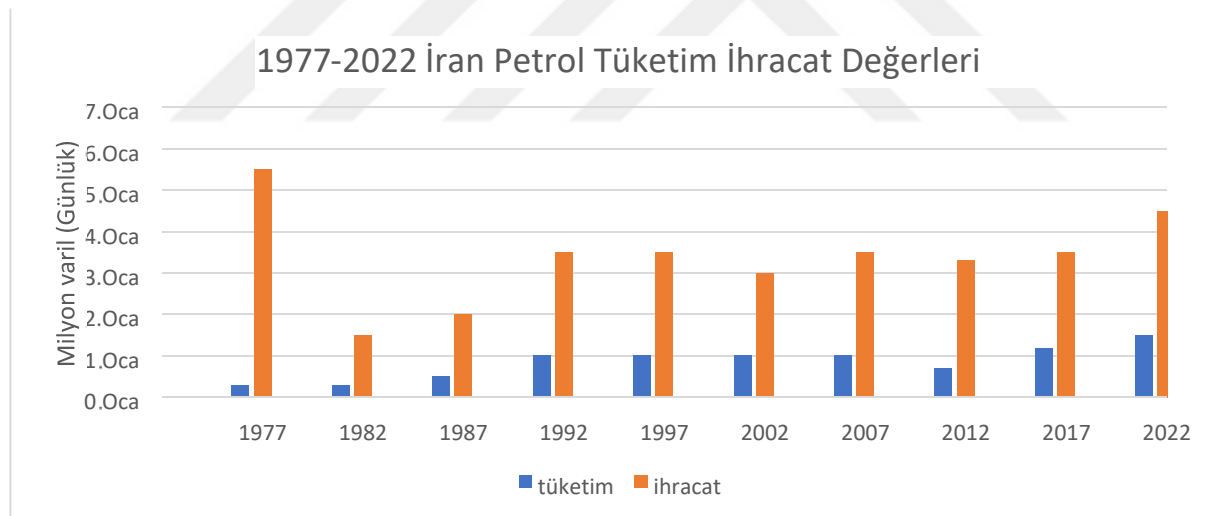
²⁵⁷ World Bank, *Iran: Lifting of Sanctions Will Lower Oil Prices and Boost Domestic Economy If Managed Well*, <http://www.worldbank.org/en/news/press-release/2015/08/10/iran-lifting-%20sanctions-will-lower-oil-prices-and-boost-domestic-economy-if-managed-well>, Alıntılanan: Şahin, Y., a.g.e., s: 6.

faaliyetlerini sonlandırmadığına ve ağır su projelerini askıya almadığına değinilmiş ve BMGK'nin 2006, 2007 ve 2008 yıllarındaki konuyla ilgili kararlarına uymadığı ve UAEK ile iş birliği yapmadığı gerekçesiyle birtakım önlemler alındığı belirtilmiştir. İran'ın UAEK'ye bildirmeden uranyumu % 20 oranında zenginleştirmesinin endişe ve küresel tehdide neden olduğu ve İran'ın nükleer programının dünyada nükleer silahların yaygınlaşması kapsamında risk oluşturduğu da karara eklenmiştir. Yeni alınan karara göre, İran'a hâlihazırda uygulanan BM silah ambargosu genişletilmiş, İran'ın nükleer programıyla alakalı olarak İran bankalarına yönelik sıkı denetim ve yaptırımlar getirilmiştir. Ayrıca karara, İran'a giden ve İran'dan gelen gemilerin yasaklanan kargo taşımaları yönüne şüphe duyulması durumunda açık sularda sıkı kontrolünün yapılması da eklenmiştir.²⁵⁸

4.2.4. Yaptırımların Petrol Sektörüne Etkisi

İran'a uygulanan yaptırımların bir nedeninin de petrole bağımlı İran enerjisini sekteye uğratmak ve dolayısıyla ekonomisini sarsmak olduğu belirtilmektedir.²⁵⁹

Grafik 4.2.4. 1977-2022 İran Petrol Tüketim İhracat Değerleri

Kaynak: IMF, IMF Country Report No 18/93. 2018 Article IV Consultation—Press Release; Staff Report, and Statement by the Executive Director for the Islamic Republic of Iran, Energy Sector in Iran, s: 26.

²⁵⁸ BM'den İran'a Yaptırım Kararı, 2010, <https://www.cnnturk.com/2010/dunya/06/09/bmden.irana.yaptirim.karari/579434.0/index.html> adresinden alınmıştır. Erişim tarihi: 21.02.2020

²⁵⁹ Duran, B., & İnat, K., 2019, *İran Yaptırımları: Hukuksal Boyut, Bölgesel ve Küresel Yansımalar, Türkiye'ye Etkileri*, SETA Yayınları, İstanbul, s: 13.

BMGK'nin İran İslam Cumhuriyeti'ne karşı yaptırım kararlarının İran ekonomisini büyük ölçüde negatif yönde etkilediği belirtilmekte ve ekonomisi büyük ölçüde doğal kaynaklara dayalı İran'ın uygulanan ekonomik yaptırımlar sonucu zor dönemler geçirdiği belirtilmektedir. Yaptırımların 2006 yılı ve sonrasında katlanarak devam etmesi, İran'ın ekonomi büyümesini negatif yönde etkilemiş, aynı zamanda Tahran'a karşı uygulanan ekonomi temelli yaptırımlar ülkenin uluslararası bankalarla bağıni koparmış ve petrol gelirlerini %50 oranında azaltmıştır.²⁶⁰ 2011-2012 yıllarında İran'ın petrolden sağladığı gelirin, İran GSMH içerisinde %60 oranlarında olması göz önüne alındığında, günlük 2,5 milyon varil ham petrol ihraç eden İran'da bu rakamın günlük 1,1 milyon varile kadar düşmesi İran'ın mevcut ekonomik sıkıntısına verilebilecek bir örnek niteliğindedir. Bu süreçte ABD'nin, yaptırımların ve bozulan ABD-İran ilişkisinin bir sonucu olarak, İran petrol ihracatının %44'lük diliminin gerçekleştiği Güney Kore, Japonya, Türkiye ve Hindistan ile yaptığı görüşmeler neticesinde söz konusu devletlerin İran'dan ham petrol ve petrol ürünleri ithalatının azaltılmasını sağladığı belirtilmektedir. ABD'nin söz konusu dönemde Dışişleri Bakanı olarak görev yapan Hillary Clinton'ın yaptığı açıklamaya göre; belirtilen devletlerin yanı sıra Malezya, Güney Afrika, Sri Lanka ve Tayvan'ın diplomatik çabalar sonucunda İran'dan petrol ithalatlarını önemli miktarda azalttığı görülmektedir.²⁶¹ Söz konusu dönemde ABD'nin baskılarının bir sonucu niteliğinde, Çin'in 550 bin varil olan ham petrol ithalatının 420 bin varile, Japonya'nın 320 bin varil olan ithalatının 210 bin varile, Türkiye'nin 200 bin varil olan ham petrol ithalatının 120 bin varile ve Hindistan'ın 320 bin varil olan ithalatının 200 bin varile gerilediği görülmektedir.²⁶² OPEC verilerine göre yaptırımlar öncesinde günlük 3,5 milyon varil petrol üreten İran, yaptırımlar sonrasında üretimi azaltmış, UEA'ya göre yaptırım yıllarında, 2013 yılı Ekim ayı itibarıyla üretim günlük 2,5 milyon varile kadar bir düşüş gözlenmiştir.²⁶³

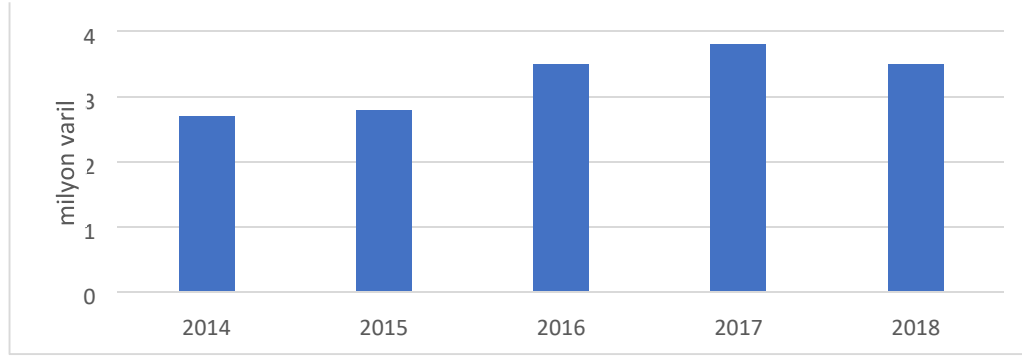
Yaptırımlar sonrasında İran petrol üretiminde de düşüş gözlenmektedir. *OPEC 2018 Annual Report*'a göre İran petrol üretiminde 2018 yılı içerisinde günlük dört milyon varilden 3,5 milyon varile kadar bir gerileme görülmektedir.

²⁶⁰ Nükleer Görüşmeler ve İran Ekonomisi, <http://www.ankarastrateji.org/haber/nukleer-gorushmeler-veiran-ekonomisi-1336/> sitesinden alıntılan, Taşken & Tunç, a.g.e., s: 12.

²⁶¹ *A Country Profile Iran*, Worldbank, <http://www.worldbank.org/en/country/iran/overview>, Erişim Tarihi: 06.03.2020

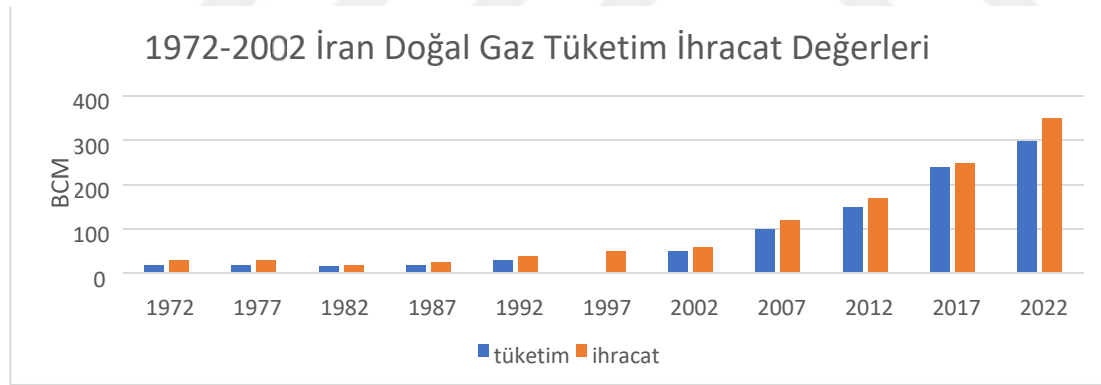
²⁶² A.g.e., s: 12.

²⁶³ Zhdannikov, D., Reuters, *U.S. Soon to Overtake Russia as Top Oil Producer*, <https://www.reuters.com/article/2013/10/11/us-oil-ieaidUSBRE99A08N20131011> Alıntılan, a.g.e., s: 13.

Grafik 4.2.4.1. İran Petrol Üretimi (2014-2018)²⁶⁴

4.2.5. Yaptırımların Doğal Gaz Sektörüne Etkisi

İran, iç piyasa tüketiminde petrol yerine doğal gazı tercih eden bir devlet olarak karşımıza çıkmaktadır. Petrolde ihracat ile tüketim arasında yüksek farklar olmasına rağmen doğal gazda aynı durum söz konusu olmamaktadır. Aşağıda verilen grafikten de anlaşılacağı üzere İran'ın ürettiği doğal gazı tüketimde ve ihracatta yaklaşık olarak eşit oranda kullanımından bahsetmek mümkündür. Yaptırımların olduğu yıllarda İran'ın doğal gaz ihracatında düşüş gözlenmekle birlikte yaptırımların kalkmasının ardından söz konusu alanlarda artış gözlenmektedir.

Grafik 4.2.5. 1972-2022 İran Doğal Gaz Tüketim İhracat Değerleri²⁶⁵

İran için doğal gaz her geçen gün önemini arttırmakla birlikte Batılı devletler tarafından İran, Rusya'ya karşı doğal gaz alanında bir alternatif olarak da değerlendirilmektedir. Avrupa'ya ulaşan Rus doğal gazını İran gazı ile çeşitlendirme çabaları devam ederken, doğal gaz konusunda İran'ın Rusya'nın hâkimiyetini kırıp ilk sıraya yerleşmesi beklenmemektedir.

²⁶⁴ OPEC 2018 Annual Report, s: 28.

²⁶⁵ IMF, IMF Country Report No 18/93. 2018 Article IV Consultation—Press Release; Staff Report; and Statement by the Executive Director for the Islamic Republic of Iran, Energy Sector in Iran, s: 26.

4.2.6. İran Dış Politikasında OPEC Faktörü

Enerjinin, uluslararası sistemin etkili bir unsuru olmaya devam etmesi birtakım gelişmeleri de beraberinde getirmiştir. Enerji konusunun uluslararası ilişkiler alanında son derecede önemli olduğunu ve bu noktada Basra Körfezi'nin ön plana çıkan noktalardan biri olduğunu belirtmiştik. Basra Körfezi Bölgesi'nde etkili bir devlet olan İran da bölgedeki gelişmelerden etkilenmekte ve bu doğrultuda dış politikasını şekillendirmektedir. Bu doğrultuda OPEC (Petrol İhraç Eden Ülkeler Birliği) İran dış politikası için önemli bir noktayı oluşturmaktadır.

OPEC, petrol rezervlerinin çok sayıda bulunduğu Basra Körfezi devletleri tarafından kurulmasına karar verilen bir yapılanmadır. Bu kapsamda, 14 Eylül 1960'da Irak'ın öncülük etmesi üzerine 5 petrol üreticisi ülkenin (İran, Venezüella, Suudi Arabistan, Kuveyt ve Irak) Bağdat'ta bir araya gelerek OPEC'i kurma kararı verdikleri belirtilmektedir.²⁶⁶ Bu kararın alınmasındaki en önemli etken olarak “*Yedi Kız Kardeşler*” olarak bilinen petrol şirketlerinin, petrol üreten devletlerin gelirlerinden kesinti yapmaları ele alınmaktadır.²⁶⁷ Kesintiler neticesinde, gelirlerinin büyük bir bölümü petrole dayanan söz konusu devletlerin, gelirlerini dengeleyebilmek adına böyle bir adım attıkları da konuyla ilgili yorumlar arasında yer almaktadır.²⁶⁸ OPEC'e Katar 1961 yılında, Libya ve Endonezya 1962 yılında, BAE (Birleşik Arap Emirlikleri) 1967 yılında, Cezayir 1969 yılında, Nijerya 1971 yılında, Ekvator ve 2007 yılında Angola'nın 1973 yılında dâhil olduğu bilinmektedir.

Kuruluşunun ilk yıllarında petrol şirketleri ile ilişkileri iyi tutmak amacıyla olduğu belirtilen OPEC'in daha sonraki yıllarda ise petrol üreticisi devletlerin çıkarları doğrultusunda hareket etmeye başladığı bilinmektedir. Bu noktada 1971 yılında OPEC ile petrol şirketleri arasında yapılan müzakerede, anlaşmaya varılamaması halinde OPEC'in tek taraflı yasa çıkaracağını ve uygulamayan petrol şirketlerine ambargo uygulayacağını dile getirmesi konuya verilebilecek bir örnektir. Söz konusu gelişmelerden sonra petrol şirketlerinin talepleri kabul etmesiyle birlikte OPEC petrol sahnesinde önemli bir aktör olarak yorumlanmaya başlamıştır.²⁶⁹

OPEC kapsamında değerlendirilen önemli gelişmelerden biri 1973 Petrol Krizi'dir. Arap İsrail Savaşı sonrasında, OPEC devletlerinin petrolü kısıma kararı almasının tüm dünyayı

²⁶⁶ Chalabi, F. J., 2010, *Oil Policies, Oil Myths: Analysis and Memoirs of an OPEC Insider*, London, s: 33'ten alıntılan Alagöz, a.g.e., s: 144.

²⁶⁷ Söz konusu “Seven Sister”; Exxon, Shell Group, Mobil, Texaco Oil, Gulf Oil Group, BP ve Chevron'dur.

²⁶⁸ Odell, P. R., 1979, *Oil and World Power*, Penguin Books, USA, s: 14'ten alıntılan a.g.e., s: 144.

²⁶⁹ Skeet, I, 1988, *OPEC: Twenty-Five Years of Prices and Politics*, University of Cambridge Press, Cambridge, s: 58-70. Alıntılan, a.g.e., s: 145.

etkileyen gelişmelere neden olduğu belirtilmektedir. Bu durum petrol fiyatlarının aşırı yükselmesine neden olmuştur.²⁷⁰

OPEC kapsamında değerlendirilen bir diğer önemli gelişmenin de İran İslam Devrimi olduğu belirtilmektedir. Bu noktada, İran'ın devrim kararlarının etkisiyle petrol üretimini kesintiye uğratmasının, petrol ithal eden ülkeler arasında büyük çapta etki yaratmasına neden olduğuna vurgu yapılmakta ve bu durumun "spot piyasa" (vadeli işlemler piyasası üzerinden petrol alımı yapma) kavramını öne çıkardığına değinilmektedir. OPEC'in petrol fiyatlarının spot piyasa fiyatları altında kalmasına istinaden de petrol fiyatlarını artırması üzerine dünya genelinde petrol fiyatlarında büyük bir artışın gözlemlendiğine dikkat çekilmiştir.²⁷¹

OPEC'in, İran dış politikasında önemli bir husus olarak değerlendirilmesinin temelinde; yaşanan İran-Irak Savaşı'ndan sonra İran'ın OPEC'i enerji güvenliğinde bir koz olarak kullanmak istemesinin olduğu belirtilmektedir. Suudi Arabistan için de aynı durumun geçerli olduğunu göz önüne aldığımızda OPEC içerisinde iki devlet arasındaki gerilimin nedenini açıklamak mümkün olacaktır. İran'ın değişen rejim sonrası radikale dönen dış politika kararları altında; İran'ın kendisine ait üretim kotalarının arttırılması talebinin Suudi Arabistan tarafından reddedilişi, Suudi yetkililerin İran'ı zor durumda bırakmak istemesi olarak yorumlanmaktadır.²⁷²

Yaşanan Irak-İran Savaşı'nın İran ekonomisi üzerinde negatif yönlü etkiye neden olmasının, dönemin cumhurbaşkanı Rafsancani'nin dış politika öncelikleri arasına yeniden OPEC'i almasında etkili olduğu belirtilmektedir. Rafsancani'nin bu dönemde OPEC politikası olarak Basra Körfezi'nde petrol üreticisi ülkeler ile ılımlı bir siyaset izlemesi dış politikada OPEC etkisine ve önem verildiğine örnek olarak değerlendirilmektedir.²⁷³

²⁷⁰ Ghanem, S. M., 1986, *OPEC: The Rise and Fall of an Exclusive Club*, KPI Limited, London, s: 141-147. Alıntılan a.g.e., s: 145.

²⁷¹ A.g.e., s: 146.

²⁷² Amirahmadi, H., 1993, *Iranian-Saudi Relations Since the Revolution*, St. Martin's Press, USA, s: 143-146. Alıntılan a.g.e., s: 147.

²⁷³ Ekhtiari, R., & Samsu, K., & Fereidouni, H., 2010, *Iran's Economic Considerations after the War and its Role in Renewing of Iran-Saudi Diplomatic Relations*, Cross-Cultural Communication, Cilt 6, No 3, s: 49-51'den alıntılan a.g.e., s: 147.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışma, uluslararası sistemde önemli bir güç unsuru olan enerjinin dış politika kararlarındaki etkisine yanıt aramaktadır. Bu yanıt aranırken; İran İslam Cumhuriyeti ele alınmış ve İran’da bir dönüm noktası kabul edilen 1979 Devrimi’nden önceki Rıza Şah Pehlevi dönemi dış politika çizgisine, 1979 Devrimi’ne, devrimden sonraki sürece ve günümüzde yaşanan gelişmelere bakılmıştır. Literatürde konu ile ilgili çalışmalar yer almakla birlikte, İran enerji kaynakları dış politika kapsamında değerlendirilirken tek enerji kaynağı üzerinde durulmaktadır. Aynı zamanda dış politikada belirleyici bir unsur olarak ele alınan jeopolitik kavramına yeterli derecede yer verilmemektedir. Bu çalışma, İran dış politikasını etkileyen tüm enerji kaynaklarını kapsaması ve jeopolitikanın önemine vurgu yapması açısından literatürdeki eksikliği gidermeyi amaçlamaktadır.

Bu çalışmada araştırma yöntemi olarak ikincil kaynaklardan veri toplama ve analiz yöntemi belirlenmiştir. Yapılan literatür taraması sonucunda enerjinin dış politika yapım sürecinde bir güç unsuru olarak ön plana çıktığı sonucuna varılmıştır. Aynı zamanda, küresel sistemde değişen güvenlik algısına bağlı olarak devletlerin enerji karmalarını çeşitlendirme politikalarına öncelik verdiği görülmüştür. Bu önceliğin nedeni ise enerji güvenliğini sağlamak ve devletlerin savunma politikası olarak belirlenmiştir. İran özelinde bu duruma baktığımız zaman, GSMH’nın önemli bir bölümünün enerji sektörüne (büyük bir kısmının da petrole) bağlı olduğunu göz önüne aldığımızda İran’ın kaynak çeşitlendirme yoluna gitmesi de beklenen bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. 1979 İran İslam Devrimi’nden sonra İran’ın nükleer girişimlerini arttırması bu bağlamda değerlendirilmektedir.

Çalışmanın değindiği bir diğer konu ise jeopolitik konumun dış politika kararları ve enerji politikasındaki yeridir. Bu noktada, Basra Körfezi ve Hazar’a komşu olması enerji zenginliği bağlamında İran’ı ön plana çıkarmaktadır. Aynı zamanda İran’ın Asya ile Avrupa arasında enerji nakil hatlarının kontrolüne sahip olabilecek bir noktada yer alması, İran’ın jeopolitik konumunun değerini arttırmaktadır. Bu durum, İran tarafından jeopolitik konumun dış politikada bir güç unsuru olarak kullanmasına neden olmaktadır. Basra Körfezi ile bağlantılı olacak şekilde İran’ın Hürmüz Boğazı’nı kapatma tehdidi “güç unsuru olarak kullanım” konusuna örnek olarak verilebilmektedir ve dış politika yapım sürecinde İran’a avantaj sağlamaktadır.

İran, Basra Körfezi kıyısında bulunan devletlerin oluşturduğu OPEC içerisinde güçlü bir devlet ve tehdit olarak algılanmaktadır. Yapılan literatür taraması neticesinde bu durumun nedenleri İran’ın bölgedeki diğer devletlere göre enerji zengini bir devlet olması, enerji nakil hatlarını kontrol edebilecek bir konumda bulunması ve Şii nüfusunun etkisi şeklinde

sıralanmaktadır. Bu noktada İran'a komşu devletlerde Şii nüfusunun bulunması ve İran'ın devrim ihracı söylemi ile bölge halkını etkisi altına alabileceği üzerinde durulan bir noktadır.

İran; kanıtlanmış petrol rezervi açısından dünya sıralamasında üçüncü sırada yer alırken, dünya kanıtlanmış doğal gaz rezervlerinin %16,2'si de İran'da bulunmaktadır. Bu durum İran'ın enerjisini bir koz olarak kullanmasına ve dış politikada bağımsız hareket edebilmesine imkân sağlamaktadır. Aynı zamanda İran'ın nükleer faaliyetleri ve söz konusu faaliyetlerin neden olduğu yaptırımlara rağmen İran'ın nükleer çalışmalardan vazgeçmemesi "enerji kozu" tanımlamasına somut bir örnek oluşturmaktadır. Diğer taraftan, İran'ın sahip olduğu nükleer gücün İranlı yetkililer tarafından "barış" amaçlı olduğu ileri sürülmekte fakat Batı ve özellikle ABD tarafından bu şekilde yorumlanmamaktadır. Bu noktada İran'a uygulanan ambargonun temel nedeni İran'ın mevcut nükleer gücü, enerji kapasitesi ve enerjiyi dış politika yapım sürecinde kullanabilme yeteneğidir.

Dış politika yapım sürecinde etkili bir unsur olan enerjinin devletler arasındaki ilişkilerde de etkili olduğu bilinmektedir. Bu çalışma, enerjinin devletler arasındaki ikili ilişkilerine örnek olarak ABD-İran ilişkisine odaklanmıştır. 1979 yılına kadar ABD, İran'ı bölgedeki müttefiki olarak değerlendirmekte ve o dönemde atılmaya başlayan nükleer adımları "barış amaçlı" olduğu gerekçesiyle desteklemektedir. İran ise ABD ile ilişkileri sıkı tutmakta ve enerji konusunda ikili arasında bir sorun yaşanmamaktadır. 1953 senesine gelindiğinde ise Musaddık CIA destekli darbe ile görevden alınmıştır. Musaddık'a karşı oluşan İngiltere ve ABD destekli bu girişimin temelinde ise Musaddık'ın İran petrolünün Batı tarafından sömürüldüğünü düşünmesi ve bu bağlamda petrolü millileştirme söylemini dile getirmesi yer almaktadır. Musaddık'ın devrilmesinden sonra Şah Pehlevi yeniden İran'da söz sahibi olmaya başlamış ve tamamen Batı yanlısı bir dış politika çizgisinde ilerlemiştir. 1979 İran İslam Devrimi'ne kadar bu şekilde devam eden süreç devrimle birlikte yeniden değişime uğramıştır. Bu noktada; İran'ın enerji rezervlerinin İran'da güç olarak tanımlanması ile birlikte uluslararası sistemde etkili bir devlet olabilme fikri ön plana çıkmaktadır. Değişen güvenlik algısında, enerji ve enerji güvenliğinin devletler için önemine vurgu yapıldığında, İran'ın Basra Körfezi'nde söz sahibi bir devlet olması ve Doğu ile Batı arasında enerji nakil hatlarının kontrolüne sahip olması İran liderlerinin dış politika yapım sürecinde temel motivasyonu olarak değerlendirilmektedir. Aynı zamanda İran'da dini liderlerinin etkili olduğunu göz önüne aldığımızda, devrim liderinin aynı zamanda dini lider olması bu sürecin halk tarafından desteklenmesinde etkili bir nedendir. Diğer taraftan, halk tarafından da kabul gören değişimlerin etkisi ile İran'ın devrim sonrası dış politika çizgisinde meydana gelen kaymalar ABD ile ilişkileri kopma noktasına gelmiştir. Bu durumun en bilinen örneği ise yaşanan Rehineler Krizi sürecidir. ABD'nin İran tarafından "büyük şeytan" olarak nitelendirilmesinde ve sonrasında İran'ın ABD tarafından "şer eksenine" dâhil edilmesindeki temel neden İran'ın enerji zengini ve

enerji koridoru üzerinde bulunan bir devlet olmasıdır. Bu durum ise enerjinin devletler arası ilişkilerde etkili olduğunun bir göstergesidir. Söz konusu ikili ilişkilerin bozulması yine enerji üzerinden değerlendirilmiş ve bu kapsamda İran'a yönelik ambargo uygulanmaya başlamıştır.

Enerjinin, uluslararası ilişkilerde ve dünya düzeninde ne kadar önemli bir konuma sahip olduğu bilinen bir durumdur. Bu realite altında enerji yoğunluğu olan bölgeler de riskler ve fırsatlar her zaman bulunmaktadır. Bir devletin enerjisinin o devletin güçlü yönü mü zayıf yönü mü olduğuna yorum yapabilmek için de devletin dış politika kararlarına ve uygulamalarına bakmak gerekmektedir. Ortadoğu Bölgesi için de durum son derece kritik olmuş ve olmaya devam etmektedir. Bölge genelinde var olan enerji kaynakları güç unsuru olarak değerlendirilmekle birlikte bölgede birtakım sorunların yaşanmasına da neden olmaktadır. Bu bağlamda İran potansiyel enerji kaynakları ile gündemde olmaya devam etmektedir. Enerjisini bir denge unsuru olarak değerlendirmek isteyen İran'a uygulanan ambargolar bölgedeki dengelerin yeniden kurulmasına yöneliktir.

Çalışmada; enerji kaynakları ve dış politika ilişkisi değerlendirilirken söz konusu dönemde İran'da yaşanan gelişmelere de yer verilmiştir. İran'da yaşanan gelişmelere yer verilmesinin nedeninin temelinde ise "dış politika iç politikadan bağımsız ele alınamaz" düşüncesi yer almaktadır. Bu noktada; 1979 yılında İran için dönüm noktası sayılan bir gelişme yaşanmış, Humeyni liderliğinde İran İslam Devrimi gerçekleşmiştir. Devrim ile birlikte Batı yanlısı liberal İran dış politikası, muhafazakâr-radikal bir çizgiye kaymıştır. Bu tarihten itibaren Humeyni ülke genelinde söz sahibi olmuş ve "devrim ihracı" fikrini yaymaya çalışmıştır. Söz konusu düşünceye göre devrim, tüm Müslümanlar üzerinde etkili olmalı ve İran, tüm Müslümanların haklarını korumakla yükümlü olmalıdır. Humeyni'nin devrim ihracı söylemi, Batı'yı ve özellikle de ABD'yi tedirgin eden bir durumdur; Humeyni'nin Şii olması ve Irak başta olmak üzere bölgedeki diğer devletlerde bulunan Şii nüfusunu harekete geçirebilecek nitelikte olması Batı'yı tedirgin eden temel noktadır. Humeyni ve devrim sonrası İran dış politika çizgisinin savunduğu diğer bir nokta ise "ne Batı ne Doğu" fikridir. Söz konusu fikirden hareketle İran'ın devrimden sonra bağlantısızlık yönünde bir politika benimseyeceği beklenmiştir. Bu noktada; İran dış politikasında meydana gelen değişimlerin temel noktasını 1979 İran İslam Devrimi olarak ele almak gerekmektedir. İran'ın dış politikasında meydana gelen değişimlerinin nedeni olan 1979 Devrimi'nin ise temel nedeni İran'ın enerji zenginliğinin ve gücünün farkındalığıdır. Aynı zamanda, İran'da yaşanan gelişmelerde söz konusu dönemde güvenlik algısında meydana gelen değişimler de etkili bir unsur olarak değerlendirilmektedir.

İran'ın enerji politikalarında gözlemlenen değişimin bir diğer nedeni ise 1980-1988 yılları arasında yaşanan İran-Irak Savaşı'dır. Kanıtlanmış petrol rezervlerine göre dünya sıralamasının ilk basamaklarında yer alan İran'ın dış politikasının büyük çoğunluğunun petrole endeksli olması,

İran ekonomisini olası bir petrol sorununda kötü etkileme gücüne sahiptir. Bu noktada; İran-Irak Savaşı sırasında nükleer enerjinin gündeme gelmesi, İran'ı güvenliğini sağlamak amacıyla nükleer enerjiye yöneltmiştir. İran'da dönem içerisinde iktidara gelen isimlerin dış politika yapım sürecinde izledikleri çizgiler farklılık göstermesine rağmen; nükleer enerji konusunda İran'da iktidara gelen hiçbir devlet lideri geri adım atmamış, bu durum ise İran'ın çeşitli yaptırımlarla karşılaşmasına neden olmuştur. BMGK, İran'daki nükleer faaliyetlerin sonuçlarının tehlikeli olabileceği kararıyla İran'a yaptırım uygulama kararı almıştır. Bu süreçte İran'a çeşitli alanlarda uygulanan yaptırımlar İran'ın ekonomisini olumsuz yönde etkilemiş fakat İran nükleer gelişmelerini durdurmamıştır. Bu durum ise İran'ın enerji kartını dış politikada bir güç unsuru olarak kullanabildiği ve İran'a avantaj sağladığı şeklinde okunmalıdır. 2018 yılında ABD tarafından İran'a yönelik uygulanan yaptırımların direkt olarak İran enerjisini hedef aldığı sonucuna varılmakla birlikte söz konusu yaptırımlarda İran'ın Hazar ve Basra Körfezi gibi enerji yoğunluğu yaşanan bölgelere yakınlığı da etkili olmaktadır. Bu noktada; İran'ın jeopolitik konumunu ve enerji zenginliğini bir güç unsuru olarak ele almak mümkün olmakla birlikte, yaşanan gelişmeler neticesinde İran'ın enerji zenginliği İran dış politika yapım sürecinde avantaj olarak yorumlanmalıdır.

İran enerjisi, kanıtlanmış doğal gaz miktarları ile de ön plana çıkmakta ve bunun nedeni ise doğal gazın dünya genelinde kullanım alanlarının ve öneminin artmasına bağlanmaktadır. Doğal gaz tüketiminde Avrupalı devletlerin ilk sıralarda olması; İran'da bulunan doğal gaz rezervlerinin AB için bir alternatif oluşturmaya ve İran gazının AB pazarında değerlendirilmeye başlamasına neden olmaktadır. Fakat; Rusya'nın hali hazırdaki doğal gaz hacmini ve ticaretini göz önüne aldığımızda, yakın gelecekte İran gazının AB için birinci seçenek olması beklenmemektedir.

İran'ın enerji zengini bir devlet olarak dış politikasının hala büyük oranda petrole olan bağımlılığının İran'ın gelişmesinin önünde engel olacağı tahmin edilmektedir. Bu noktada enerji karmasını çeşitlendirmek adına nükleer enerji alanında atılan adımların yaptırımlarla karşılaşması ve ABD tarafından uygulanan ambargonun ekonomiye olan olumsuz etkisini göz önüne alarak bir değerlendirme yapıldığında, düşen üretim ve ihracat gelirlerinin İran üzerinde uzun vadeli olumsuz etkiye neden olması beklenmektedir. İran'ın bu süreçten bir anda çıkması ve ekonomisini hızlı bir şekilde düzeltmesi, petrole olan bağımlılığının etkisi ve ambargo sürecinde yaşanan olumsuz ekonomik gelişmelerin neticesinde beklenen bir durum değildir. Fakat İran'ın bozulan ekonomisinin etkisiyle, dış politika kararlarında liberal düşüncenin hâkim olması da beklenmemektedir. İran'ın, yaşanan tüm olumsuz gelişmelere rağmen realist çizgide kalmaya devam etmesi beklenmektedir. Bu noktada, İran enerji kartı ve jeopolitik konumu kilit noktadır. İranlı yetkililerin Batı ile iş birliğinden ziyade ihtiyaç duyulanın Çin ve Rusya yönünde

olması ve Batı'ya, sahip olduğu enerji ile karşı çıkmaya devam etmesi beklenmektedir. Ek olarak, İran dış politikasında İran'a hareket gücü sağlayan enerjinin ve enerji güvenliğinin sağlanması açısından İran'ın nükleer enerjiye önem vermesi ve enerji karmasını çeşitlendirmesi gerekmektedir.

KAYNAKLAR

- [1]. Akgün, B., & Semiz, Y., 2005, *Büyük Ortadoğu jeopolitinde İran- ABD ilişkileri*, SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, s: 169.
- [2]. Akhundzada, E., & Özkan, S., 2014, *İran enerji görünümü*, Hazar Strateji Enstitüsü Enerji ve Ekonomi Araştırmaları Merkezi, s: 3-4.
- [3]. Akkoyunlu, N., 2015, *Değişen dünya düzeninde İran jeopolitiği*, s: 64.
- [4]. Aksu, Z., & Güngör, F., 2019, *Birleşmiş Milletler'in İran'a uyguladığı yaptırımlar üzerine bir değerlendirme*, s: 42-48.
- [5]. Alagöz, B., 2013, *İran İslam Cumhuriyeti dış politikasında etkili bir unsur olarak güvenlikleştirme siyaseti: 2003 Irak Savaşı sonrası Basra Körfezi politikası*, Doktora Tezi, İstanbul.
- [6]. Arı, T., 1993, *Basra Körfezi ve Amerikan politikası, su sorunu Türkiye ve Ortadoğu*, Bağlam Yayınları, s: 311.
- [7]. Asiain, C., & Morras, M., & Urbasos, I., 2019, *Iran: country risk report*, Global Affairs, s: 7-27.
- [8]. Aytaç Bilgin, G., 2017, *Değişen güvenlik teorileri üzerinden 1990-2005 dönemi Türkiye'nin güvenlik politikalarının analizi*, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, cilt 10, sayı 54, s: 269-270
- [9]. Balkaş, Ö., 2019, *Doğu Akdeniz'de doğal gaz keşifleri, pazarlama senaryoları, enerji güvenliği ve jeopolitika*, TMMOB Jeoloji Mühendisleri Odası, s: 29-31.
- [10]. Bennett, L. & Oliver, J., 2015, *Uluslararası örgütler*, (Çev. Nasuh Uslu), BB101 Yayınları, Ankara, s:42.
- [11]. *BP statistical review of world energy 2019*, s: 6-56.
- [12]. Çelikkpala, M., 2014, *Enerji güvenliği: NATO'nun yeni tehdit algısı*, Uluslararası İlişkiler, Cilt 10, Sayı 40, s. 79.
- [13]. Çıtak, E., 2014, *İran: değişen iç dinamikler ve Türkiye- İran ilişkileri*, Gazi Kitabevi, s: 79-156.
- [14]. Çitlioğlu, E., 2015, *İran'ı anlamak*, Başkent Yayınları, s: 31-54.
- [15]. Dalgıç, G., & Erkmen, S., 2001, *İran- Irak- Suriye üçgeninde enerji ilişkileri*, Stratejik Analiz, Cilt 2, Sayı 14, s: 94-100.

- [16]. Daniel Y., 2015, *Petrol: para ve güç çatışmasının epik öyküsü*, (Çev: Kamuran Tuncay), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1995, s.524.
- [17]. Dedeman, F., 2019, *Güvenlikleştirme pratiklerinin değişen doğası: ABD ve İran örneği*, Gazi Kitabevi, Ankara, s: 1-11.
- [18]. Dietl, G., 2001, *Iran in the emerging greater Middle East*, Björn Möller (ed.) Oil and Water: Cooperative security in the Persian Gulf. London; New York: I. B Tauris Publishers, s: 69.
- [19]. Duran, B., & İnat, K., 2019, *İran yaptırımları: hukuksal boyut, bölgesel ve küresel yansımalar ve Türkiye'ye etkileri*, (Hasan Yücel) SETA, İstanbul, s: 13-101.
- [20]. Ediger, V. Ş., 2005, *Osmanlı'da petrol ve petrol*, ODTÜ Yayıncılık, Ankara.
- [21]. Efegil, E., 2012, *Dış politika analizi*, Nobel Yayın Dağıtım, s: 22.
- [22]. Efegil, E., 2012, *İran'ın dış politika yapım sürecini etkileyen unsurlar*, Ortadoğu Analiz, cilt 4, sayı 48, s: 56-77.
- [23]. Ekren, A., 2017, *1979-1995 arası İran- ABD ilişkileri*, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, cilt 2, sayı 1, Haziran 2017, s: 147-148.
- [24]. Giddens, A., 1990, *The consequences of modernity*, Cambridge, MA: Stanford University Press.
- [25]. Goodman, P., S., 2005, *Big shift in China's oil policy: with Iraq deal dissolved by war*, Beijing Looks, Washington.
- [26]. Gökay, B., & Rogers, P., 2006, *Yaklaşan felaket: Irak, İran ve petrodoların sonu*, çev. Gamze Erbil, Versus Yayıncılık, İstanbul, s: 40-64.
- [27]. Gökçeğöz, S., 2018, *Orta Asya ile Hazar Bölgesi'nde mevcut ve planlanan yeni boru hatlarının Türkiye'nin enerji koridoru olmasına etkileri*, s: 175-179.
- [28]. Grubliauskas, J., & Rühle, M., 2018, *Enerji güvenliği: müttefikler ve ortaklar için önemli bir endişe kaynağı*, NATO Dergisi.
- [29]. Güleç, C., 2018, *Dış politika analizinde karar verme süreci ve karar verme modelleri*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 3(1), s: 80-82.
- [30]. Gürel, N., 2018, *Dış politika analizi ve uluslararası ilişkiler disiplininin sorunlarına katkıları üzerine bir inceleme*, Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi, cilt 4, sayı 3, s: 3-10.
- [31]. Gürkaş, B., 2005, *Mahmud Ahmedinejad ve İran dış politikası*, https://tasam.org/tr-TR/Icerik/278/mahmud_ahmedinejad_ve_iran_dis_politikasi adresinden alınmıştır. Erişim Tarihi: 04.11.2019.
- [32]. Halhalli, B., 2014, *Humeyni dönemi İran dış politikası (1979-1989)*, Birey ve Toplum, cilt 4, sayı 8, s: 79-91.

- [33]. Harunoğulları, M. 2017, *Enerji kaynaklarının jeopolitiği ve küresel güçlerin enerji politikaları*, International Journal of Social Sciences and Education Research, 3(1), s: 147-165.
- [34]. Harunoğulları, M., 2017, *Enerji Kaynaklarının Jeopolitiği ve Küresel Güçlerin Enerji Politikaları*, International Journal of Social Sciences and Education Research, s: 147-148.
- [35]. Herz, J., 1950, *Idealist internationalism and the security dilemma*, World Politics, 2(2), s: 157-180.
- [36]. International Energy Agency, *World energy balances: an overview (2018 Edition)*, s: 4-23.
- [37]. İşbilen, E., 2009, *Nükleer satranç: İran ve nükleer silahlanma politikası ve Türkiye*, Ozan Yayıncılık, İstanbul, s: 114-133.
- [38]. İşeri, E., 2012, *Ya İran nükleer programı enerji içinse?: Türkiye'nin enerji güvenliğine yansımaları*, Ortadoğu Analiz, cilt 4, sayı 42, s: 56-58.
- [39]. Kalehsar, O. S., 2019, *Iran's transition to renewable energy: challenges and opportunities*, Middle East Policy Council, <https://www.mepc.org/journal/irantransition-renewable-energy-challenges-and-opportunities> adresinden alınmıştır. Erişim Tarihi: 04.11.2019.
- [40]. Karaağaçlı, A., & Kısacık, S., 2010, *BM yaptırımları ve İran*, BİLGESAM, s: 3-11.
- [41]. Karaağaçlı, A., 2010, *BM yaptırımları karşısında İran'ın tutumu*, BİLGESAM, s: 10-32.
- [42]. Karakurt, N., & Akyener, O., & Çubukoğlu, S., & Apaydın, M., & Maraşlı, A., 2015, *Iran in the energy game while passing through the energy door*, Energy Policy Turkey, s: 20.
- [43]. Karbuz, S., 2015, *Yaptırımlar sonrası İran gazı*, <http://petroturk.com/makale/yaptirimlar-sonrasi-iran-gazi> adresinden alınmıştır. Erişim tarihi: 02.03.2020.
- [44]. Kaya, M., & Kuduban, D., 2018, *Karabağ sorununa uluslararası güçlerin yaklaşımları üzerine tarihsel bir değerlendirme*, 21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum, cilt 7, sayı 21, s: 939.
- [45]. Kissenger, H., 1966, *Domestic structure and foreign policy*, Daedalus, spring outline, <http://findit.library.yale.edu/images/layout/thumbnails?parentoid=11786936> adresinden alınmıştır. Erişim tarihi: 10.10.2019.
- [46]. Köse, T., 2008, *İran nükleer programı ve Orta Doğu siyaseti: güç dengeleri ve diplomasinin imkanları*, SETA, s: 16-23.
- [47]. Marketos, T. N., 2015, *Iran's geopolitics in midst of the US- Russia- China energy security struggle for the geo-strategic*, Control of Eurasia, s: 5-6
- [48]. Miller, B., 2001, *The concept of security: should it be redefined?*, The Journal of strategic Studies, 24(2), s: 20.

- [49]. Neack, L., 2008, *The new foreign policy: power seeking in a globalized era*, Second Edition, New Millennium Books in International Studies, s: 6-10.
- [50]. *OPEC Annual Statistical Bulletin*, 2018.
- [51]. Orhan, A., & Genç, S., & Karadeniz, E., 2018, *Dünya doğal kaynak dağılımının gelir dağılımı üzerine etkisi: kömür, petrol ve doğal gaz üzerinden bir değerlendirme*, s: 3.
- [52]. Ögütçü, M., 1999, *Geleceğimiz Asya'da mı? yaralı Asya, Çin ve Türkiye*, İstanbul: Milliyet Yayınları, s: 352-353.
- [53]. Pınar, L., 2018, *Role of national media in foreign policy formulation*, Journal of the Human and Social Sciences Researches, Volume 7, Issue 3, s: 1908-1909.
- [54]. Kanapiyanova, Z., 2017, *İran'ın "Ortak Kapsamlı Eylem Planı" sonrası enerji politikaları üzerine çıkarımlar*, Ege Akademik Bakış, cilt 17, sayı 4, s: 420- 558.
- [55]. Sevim, C., 2010, *Petrol rezervlerinin zirve noktasının enerji güvenliği açısından büyük enerji pazarları (ABD, AB, Çin ve Hindistan) üzerindeki etkileri*, Güvenlik Stratejileri Dergisi, Sayı 11, s: 56.
- [56]. Sevim, C., 2012, *Küresel enerji jeopolitiği ve enerji güvenliği*, Journal of Yasar University, 26(7), s: 4379- 4380.
- [57]. Sinkaya, B., 2013, *İran cumhurbaşkanlığı seçimi: statüko ya da itidalli değişim*, Ortadoğu Analiz, cilt 5, sayı 55, s: 27.
- [58]. Smith, S., 2016, *Dış politika: teoriler, aktörler, örnek olaylar*, çev: Nasuh Uslu, Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi, Röle Akademik Yayıncılık, s: 2-3.
- [59]. Şahin, Y., 2016, *İran'a yönelik yaptırımların kaldırılması ne anlama geliyor? İktisadi Kalkınma Vakfı, İKV Değerlendirme Notu*, s: 175.
- [60]. T.C. Tahran Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, 2019, *ABD'nin İran'a yönelik tek taraflı yaptırımları*, s: 4.
- [61]. T.C. Tahran Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, 2019, *İran maden ve metal sektör raporu*, s: 1-13.
- [62]. T.C. Tahran Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, 2020, *İran enerji raporu*, Tahran, s: 1.-28.
- [63]. Taşken, C., & Tunç, A., 2015, *BM'nin İran'a uyguladığı yaptırımlar ve nükleer müzakere süreci*, Ankara strateji Enstitüsü, Analiz No: 2014-6, s: 7-13.
- [64]. Taşkın, Y., 2008, *Devrim sonrası İran'da siyaset: aktörler, stratejiler ve gelecek*, İ.Ü Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, sayı: 39, s: 24.

- [65]. Telci, İ.N., 2018, *Ağırlaştırılmış ekonomik yaptırımlar: Trump İran'dan ne istiyor?* SETA Perspektif, sayı 208, Ağustos, s: 1-6.
- [66]. Telli, A., 2015, *Hazar Havzası enerji diplomasisinde rekabet ve iş birliği*, Doktora Tezi.
- [67]. Tikici, U., 2011, *Devrimden günümüze İran dış politikası*, TUİC Akademi.
- [68]. Toprak, N. G., 2019, *Ambargodan ablukaya doğru: dış politikada iktisadi araçların kullanımı bağlamında Amerika Birleşik Devletleri'nin İran'a yönelik iktisadi yaptırımları üzerine bir değerlendirme*, International Conference on Eurasian Economies, s: 2-5
- [69]. Ürküt, H., 2013, *İran nükleer programının uluslararası aktörlerin tehdit algılamalarına ve Türk dış politikasına etkisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- [70]. Waltz, K., 2015, *Uluslararası politika teorisi*, çev. Osman S. Binatlı, Phoenix Yayınevi. s: 50-68.
- [71]. Yeğin, A., 2014, *Devrimin 35. yılında İran dış politikası*, Seta Perspektif, sayı 31, s: 2-3.
- [72]. Yesevi, Ç. G., 2015, *İran'ın enerji sektörü: İran'ın yumuşak ve akıllı gücü*, İçinde Hasret Çomak, Caner Sancaktar, Zafer Yıldırım (Ed.), *Enerji diplomasisi*, İstanbul: Beta Yayınları, s: 444-457.
- [73]. Yeşiltas, M., 2006, *İran 2005: iç ve dış politika*, Ortadoğu Yıllığı 2005, s: 81.
- [74]. Yorulmaz, M., 2014, *Değişen uluslararası güvenlik algılamaları bağlamında Türkiye-Yunanistan ilişkilerinde değişmeyen güvenlik paradoksu*, Balkan Araştırma Enstitü Dergisi, cilt 3, sayı 1, s: 107-120.
- [75]. Yurdakurban, İ., 2007, *Devrim sonrası İran dış politikası*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, s: 4-6.

ÖZGEÇMİŞ

Adı ve Soyadı: Melis İlayda Yarşı

Doğum Tarihi: 14.06.1995

E-mail: ilaydayarsi@gmail.com

Öğrenim Durumu:

Derece	Bölüm/Program	Üniversite	Yıl
Lisans	Uluslararası İlişkiler	Ege Üniversitesi	2018
Yüksek Lisans	Uluslararası İlişkiler	Mersin Üniversitesi	2020

İş Deneyimi:

- İhracat Dokümantasyon Uzman Yardımcısı / Genel Transport / 2019-